

Aitzineuskararen berreraiketaz: egindakoaz eta eginkizunez

JOSEBA A. LAKARRA

UPV/EHU — JUMI, Euskaltzain osoa

0. Laburpena¹

1. Aitzinhizkuntzen natura eta egitekoaz; 2. Metodo konparatuarekiko ustezko alternatibez; 3. Aitzineuskararen berreraiketa estandarraz; 4. Berreraiketa berri baterantz; 5. AE-ren egungo berreraiketaren zenbait alderdi: I. Fonologia; 6. AE-ren egungo berreraiketaren zenbait alderdi: II. Morfosintaxia; 7. AE-ren egungo berreraiketaren zenbait alderdi: III. Lexikoa; 8. Gogoe-tak kronologiaz; 9. Ondorioak; 10. Bibliografia; 11. Eranskina.

1. Aitzinhizkuntzen natura eta egitekoaz

Oraindik orain irakurketa bikaina du berreraikitzaileak —edo horretarako zaletasunik duen edozeinek— Koldo Mitxelena-ren *Lenguas y protolenguas*, duela 45 urte lehendabizikoz argitaratu zen arren. Bertan aitzinhizkuntzen propietateak eta ikerketak aurkeztu zailtasunak inon baino argiago ikusi ahalko ditu, baita pisatuak eta azalduak ere zailtasun horiek, egilearen irakurketa, gogoeta eta jardun luze eta sakonei eskerrak.²

Aitzinhizkuntzak dira guretzat duela bi edo bost mila urte, honako edo harako tokitan, hitzegiten ziren eta gero denbora eta bilakabide larri edo arin, luze edo labur (baina etengabeen) bitartez, testu urri edo ugaritan aspaldi edo

¹ Lan hau Madrilgo Ministeritzak lagundutako “Monumenta Linguae Vasconum III” (FFI2008-04516) Ikerketa-Egitasmoaren eta Eusko Jaurlaritzako GIC.IT486-10 Ikerketa Taldearen emaitzetarik da.

² Ez da inoiz aski markatuko *Fonética histórica vasca*-kin (1961) eta *Sobre el pasado de la lengua vasca*-kin (1964), euskararen diakroniaren bi gailurrak aipatzearen, *LyPL*-ek (1963) duen lotura.

atzo bertan lekukotu, geografia zahar berean edo handik urruti, hiztun asko edo gutxiko tradizioetan, hizkera, dialekto eta hizkuntza multzo bilakatutako zerak. Alabaina, “aitzinhizkuntza” deitzen ditugu, orobat, ondoko hizkuntzak (oro har, bat baino gehiago izan ohi baitira) eta hauetako lekukotasunak oinarri hartuaz, gehi metodologia ezagun eta orokorra erabiliaz —metodo konparatua, alegia— berreraiki ohi ditugunak.

Halabeharrez, hauek besteen orde ez erabili ohi ditugu usu gure lanean, berreraiketaren segurtasunaren arabera, noski, baina komeni da ez nahastea, inoiz bere osotasunean berreskuratuko ez duguna —beste edozein giza-hizkuntza bezain oso bere egitura guztietan zena— eta gure ahaleginen, lanabesen, trebeziaren, teoriaren sendotasunaren eta, zergatik ez, zortearen arabera berreskuratutako irudi kamuts eta ilaun baina ezinutzizkoa; ni bigarren honeztaz arituko naizenez soilik (ez naiz bestetarako gai), komeni da behingoa gogoan izatea esandakoa hitzaldian zehar.

Dakigunez, nekez izango da ezer berreraiketarako aitzinerromantzea baino egoera hobean eta abantaila gehiagorekin, dela lekukotasunei, dela iker-tzaileen maila eta kopuru erraldoiari, dela aitzinhizkuntza horretatik sortutako ondoko hizkuntzen historia aberats eta hornituari dagokionez... Baina, hala ere, inor ez da gauza izan aitzinerromantzearen hamar bokalak eskuratzeko, bederatzi baizik, edota deklinabide markak edo aditz-joko aberatsak berregiteko erromantze hutsen lekukotasunaren bitartez.³

Hau ikusirik ez da zer harritu AE-ren kasuan gure ezagutzak eta emaitzak are apalagoak badira: guk ez dugu latinak oinordekotzat utzi familia zabala, ezta familia horretako hizkuntza anitzek duen lekukotasun zahar eta berritako zerrenda handi-oparoa ere; ez dugu, azkenik, hainbat hamarkadatan eta ia mende t’erdi luze eta eraginkorretan aritutako ikertzaile trebe samaldarik eta sarri ez dugu onuragarri izango genituzkeen ikerketen berri ere... Gauzak diren bezala dira eta gertakariok nik bezain gogoz kontrako badituzue ere, ezin saihestu ondoren aurkeztua epaitzerakoan.

Zailtasunak zailtasun —eta gehienek bezain larri edo ago gureak—, komeni da argi uztea hizkuntzalaritza historikoan ezin pasa gaitzkeela aitzinhizkuntzarik gabe eta, beraz, ezta AE gabe ere, euskalaritzan eta hortik kanpo zenbait korrante ustez alternatibok aldarrikatu legez; ik. Lakarra (1997b, 1999) eta hemen §3. Eta hori zergatik? Batetik, berreraikitako aitzinhizkun-

³ Aski argia da Mitxelena (1963); geroztik ikus litezke beste askoren artean Dardel (1996) edo Herman-en lanak (1990-2006) eta haietako bibliografia.

tzak direlako benetan lekukotasunik gabeko hizkuntza mintzatuetara edo garai jakin bateko lekukorik gabeko hizkeretara iristeko bide bakarrak. Bestetik, berreraiketak eurak (aitzinhizkuntzak) ez zaizkigulako berez edo hutsean axola, anekdotazaleak eta amateurak kenduta bederen, haien bitartez lor genezakeenagatik baizik. Eta zer da lor genezakeen hori? Bada, familiak direnean, ez da ahaide-izaera horren froga garbiagorik lege fonetikoak ezartzea —eta horien bitartez ahaidetasuna segurutzat eman ondoren— aitzinhizkuntza, zeinetarik sortu ziren ondoko hizkuntza guztiak, berreraikitzea baino.

Aitzinhizkuntza berreraikira (aitzineuskarara) irits gaitenez ere (horrelakorik tajuz inoiz lor bagenez),⁴ ez hori baizik eta harako garai eta leku hartan mintzatua genuke gure irispide eta helburu nagusi, eta hau, gainera, familia zabaleko nahiz laburrekoetan edota are bakarrekoetan ere, berreraiketa ez baita norabide bakoitzeko jardun edo jolasa: ez dira, soilik, jatorri harrapagaitzak gure eginkizun, alegia. Diakronistak historia, bilakabidea, du burutan eta aitzinhizkuntza ondoko garai ezberdinetako aldaketa, irregularitate eta ezaugarri ulergaitz asko ezin antzeman ere litezke aitzinhizkuntza bera sakon eta zabal ezagutu gabe.

Euskararen kanpoko historiari edo konparazio amaitezinei gaur ez diedanez lerro erdi ere emango (ikus Mitxelena 1964, Trask 1997, Gorrotxategi & Lakarra 2001), esan dezadan ikerketa historiko, arkeologiko, antropologiko edo genetikoetarik segurtasun minimo batez atera litekeen ezer gutxi dela interesgarririk hizkuntzan; bestetik, norbait zakar irudituko bide zaion arren, ez dut gogoan —eta gustora aldatuko nuke iritzi ezjakin hori norbait horrek kontrakoa erakuts baliezait—, inongo aurrerapenik, ez txikirik ez handirik, AE-ren egituran eta horren historiaurreko bilakabidean zein euskara historikoaren egituran gure hizkuntza orain honekin eta gero harekin, beti urliari edo sandiari hobekien letorkiokeenarekin, ahaidetasun genetikoak bilatzeko konparatu izan dutenen lanetik (ik. Lakarra 1999, 2006a, 2009a).⁵ Zorionez

⁴ Indoeuopera berreraikian fabulak eta guzti idatzi dira jakina denez; ikusi egin behar zer gelditzen den gaur aurreko ikertzaile belaunaldiek garaian garaiko berreraiketa paradigman arabera emandakotik. Bitxia da euskalaritzaren tradizioan horrelakorik ez izatea, beste zerbait baitira Andramendiko idazkiak, Hannibalen kantua edo Veleiako ostrakak.

⁵ Lehenago ere izan da honelakoak gogoko izan ez duenik, jakina:

(...) estoy plenamente convencido ahora [30/XI/1954] de que una parte muy considerable de sus paralelos es errónea, y que esto puede demostrarse, que otra gran parte es absolutamente problemática, e incluso, que si alguna vez cierta, le ocurre esto por completa casualidad y a pesar de sus mejores esfuerzos para no conseguirlo. En una palabra, él no investiga nada; se limita simplemente a tratar de demostrar, como sea, una idea preconcebida. Comprendo que le va mucho en ello, puesto que en esto parece haber cifrado el

edo zorigaitzez, hori da, —azalpen diakronikoa—, hizkuntz familia garatu guztien egitekoa eta ederki burutzen dute egiteko hori, istorio eta ipuintxoetan norberaren eta inoren astia galtzen eta galarazten saiatu gabe:

If we want to say, with Greenberg, that demonstrating genetic relationship does not require any kind of reconstruction, then I think it's appropriate to ask what the purpose of our genetic classification is. I believe that most historical linguists value the classifications because they help us find out about the histories of the languages in a family. We reconstruct parts of their common protolanguage and then use those reconstructions to study and compare the changes that have occurred in the various daughter languages. In other words, *to be useful to a historical linguist, a hypothesis of genetic relationship must be fruitful: a valid genetic grouping will permit reconstruction and thus lead to a better understanding of the member languages and their histories. If a genetic hypothesis does not lead to new insights of these kinds, then it is sterile and, within linguistics, useless* (Thomason 1993: 494; etzana neurea).

Esan gabe doa hizkuntza isolatueta ere argudiaketa berbera litzatekeela. Ez bide letorkiguke gaizki, bada, gu baino aitzinatuagoen jokamoduari lotzea.

2. Metodo konparatuaren ustezko alternatibez⁶

2.1. Ezagun denez, II. Mundu Gerra ondoren M. Swadesh eta beste zenbait hizkuntza amerindiarren berezilaria batzuek glotokronologia landu nahi izan zuten metodo konparatu klasikoaren alternatibatzat, honek nahi adinako laguntzarik beren esparruan ematen ez baitzien. Euskalerrira metodo berri horren oihartzunak (Tovar *et al.* 1961) hor zehar metodoa gainbehera zihoalarik iritsi ziren enparatuetaiko antzeko saioetan bezala (cf. Mitxelena 1954b), zenbait hizkuntza kaukasiar eta beste hainbat hamitiko-semitiko euskararekin (eta eurak euren artean!) erkatuaz.⁷ Emaitzarik hoberenak —euskara eta Rif eta Sus-eko hizkuntza bereberren erkaketenak— ez ziren erabatekoak: %6-%9,67 eta %7,38-%10,86 bitartekoak, hurrenez hurren; horrenbestez Swadeshek presta-

éxito o fracaso de su obra científica, pero esto no es razón para que los demás vayamos a aceptar sus argumentos cuando, como ocurre tan frecuentemente, son completamente forzados y contrarios a todo lo que podemos saber sobre la historia de las palabras y de los sonidos vascos” (Mitxelenak Boudaz Holmer-i; *apud* Satrustegi 1998: 325-326).

⁶ Atal honetaz ikus zabalago Lakarra (1997b) eta (1999).

⁷ Ikus 10. oharreko Dixonen aipua. Izan zen Txillardegiren beste saio —zorionez— ezezagunago bat ia hogeita hamar urte beranduago (¡); honetaz esateko guztia esana utzi zuen Mitxelenak (1979b)-n.

tuak zituen gordekinen portzentaien araberako aitzinhizkuntzaren (*aitzin-euskara-berebereraren) etenaren data duela 80-95 edo 70-90 mendekoa omen. Ez da soilik antzekotasun urriegiak eta (ondorioz) denbora kopuru zabalegiak direla; ez da, gainera, (aski eta sobera izaki) portzentai horiekin ez dakigula zer egin edo zer pisu eman, usu esan denez, ez baitugu segurtasunik beren aldaketa iraunkorraz edota erabilitako erkagaien egokitasun semantiko edo kulturalaz.

Lehenagoko eta oinarrizkoago aitzakiarik bada glotokronologiari dagokionez: hainbat formalizazio-saio gora-behera (cf. Bender 1969, batez ere) ez da modurik erabakitzeke —ikertzailearen usnakea trebeziaz landa— hartu edo baztertu diren kognadoak edo kognadotzakoak onak edo okerrak diren.⁸ Izan ere, horrelako ezertarako lege fonetiko ahalik eta hertsienak genituzke beharrezko, horien gainean —gehi hainbat lan filologiko lagungarriarenean— baieztatu bailiteke bi morfema jatorri bereko edo beren (“begiko” nahiz “sudurreko”) axaleko antzekotasun edo urruntasunak (cf. eusk. *etxe* [eççe] : fr. *chez* [še] vs. lat. *duo* : arm. *erku*) gora-behera. Tovarren erkaketa seguruenak hartu baino ez da ohartzeko lillura hutsera ere ez direla hurbiltzen, are Bender eta gainerakoen gutxieneko CVC-ra ere iritsi gabe:⁹

(1) E *ni* : SB *nekk(i)*, *nekki:n*; RB *nes*, *nis* oso ahula da: *-i* dugularik 2. pertsonan ere (eta *-u* pluraleko lehen bietan) *n-* hutsa gelditzen zaigu; VC genuke **en-* batekin arituaz (cf. *ene*, *eni*)... *e-* hori zer den bageneki.

(2) E *i* : SB *kiyin*, *kiy* ezerezean gelditzen da (1)en iruzkinaren ondoren: **khi* batetik abiatuaz ere soilik C- genuke.

(4) E *gu* : BS *nekn*, f. *nkweni* kognado segurutzat izatea harrigarria da; aurreko sarreretan esandakoaz gainera, nabarmena da (cf. 1) berebereraz singularraren gainean eratua dela.

(24) E *au* : BS *guad*; BR *wa. haur*-etik (< **kaur*) abiatu behar dugu, honela CVV edo genukeelarik. Alabaina *-ur* amaiera berezi ahalko bagenu CV baino gutxiago geldituko litzaiguke.

(34) E *itzuli* : BR *emgulii*, itxuraz hobetu egiten da **e-* batetik abiatuaz, baina hori aurrizki bat dugu; VC (*-ul*) baino ez zaigu erroan gelditzen. Euskarazko **atze-(e)dul-i*-tik badator —gogora ing. *go back*— are okerrago.

⁸ Ikus Campbell (1973) non Benderren lege fonetikorik gabeko *matching*-aren formalizazio-saio hori ere (aurkeztutako bikainena) ez dela asebetekoa erakusten den; Benderren irizpideak hertsiro betez bi hizkuntza ahaidetasunik gabekoen (katxikelaren eta suomieraren) eta beste bi ahaide ezagunen (ingelesaren eta hindiaren) uestzko antzekotasunak ezin dira metodoaren bitartez tajuz bereizirik agertu eta ez da, horrenbestez, haren baliagarritasunaz asko erantsi beharrik. Antzeko saio baterako ikus Peter (1992).

⁹ E = euskara, SB = Sus-eko bereberera, RB = Rif-eko bereberera.

(39) E *etzan* : BR *zen*. CC garbi garbia genuke euskarazkoaren bigarren silabako bokalismoak (*-in, -un*) forma luzeagoa eskatuko ez balu.

(81) E *izar* : BS *agris*, BR *izri* CC (txist.-dardark.) itxuraz.

(119) E *emakume* : BS *tamgart*, BR *tamgart, tamettut, tisedent* euskarazkoa konposatua izateaz landa, *eme-* mailegua bide dugu.

(120) E *aur* : BS *arrau*. VVC dugu; *haur*-etik abiatuaz ez da ulertzen berebereraz zergatik galduko zen hasierako leherkari edo hasperena.

(121) E *gizon* : BS *argüz*, BR *argaz*. CC (leherk.-txist.) itxuraz.

(165) E *negar egin* : BR *segoi*. VC genuke berebereraz bokalak kontuan hartu ahal balira ere.

(168) E *beltz* : BR *abersan*. Ia CCC (*b-l/r*-txist.) dirudien arren euskarazko txistukaria atzizkia da; CVC genuke $l = r$ onartuaz.

(172) E *ori* : BS *aurag*, BR *awereg*. C edo ia VC, gehienez ere; kontua da kognadoa desagertzen dela euskarazkoa *hor*-etik bereizi ezin delarik.

(173) E *zaar* : BS *asser*, BR *awessar*. *zahar*-etik abiatuaz gauzak zaildu egingo bide lirateke (cf. 120), batez ere **zanar < *zan-or* edo balitz (cf. *azkar < haz(i)-gor*).

(174) E *legor* : BS *gar*. Oso ahula, euskarazkoan bokalarteko herskaria be-rankorra baita beste askotan legez eta mailegua, beharbada.

(191) E *ama* : BS *gimmi*. Ez dirudi oso erabilgarri inongo konparaketatarako eta are gutxiago euskaraz bere *-m-* horrekin; bidenabar C bakarra dugu eta bokalismoak ere ez dirudi egokiegi.

(195) E *soka* : BS *iziker, asgun*. Mailegua, euskaraz bederen.

(207) E *izen* : BS *isem*, BR *isem*. Orain berebereraz da mailegu argi; euskaraz, bestalde, bada *uzen* ere eta, horrenbestez, **eu-* edo **eCo-* batetik letorke (cf. *urten/ irten < egorten*).

Mailegu, berrikuntza, mozketa eta analisi gaiztoak... dozena t'erditik dozenerdira edo laurdenera jaisten dira kognadotzakakoak eta era berean handitzen ustezko jatorrizko etena beren arteko aitzinhizkuntzetan; eta hori soilik euskararen aldetiko akatsak kontuan harturik —hots, berebereraren aldetik izan litezkeenak ezertarako ere gogoan hartu gabe— eta BS nahiz BR (ez bata *ala* bestea) erabiliaz kognado bila.

Aintzin-AE-bereberera noizkoa zen aztertzea —izan zela aurretiaz eta beste frogarik gabe onartuaz, alegia— egiantzekoena omen zelarik ez da zer esa-

nik gainerako AE-enparatuez.¹⁰ Izan ere, ez da ohiko metodo konparatuaren eta barneberreraiketaren alternatibarik aurkitzea hizkuntzalaritza historikoaren jardunean; ez hizkuntzak (edo hizkuntza aldaerak) erkatzeko ez horretarako eta haien historia eraikitzeko ezinbesteko den berreraiketarentzako:

En conclusion, la glottochronologie nous paraît être une technique mal fondée, fause et même théoriquement absurde. Et de par sa facilité même —et superficialité— elle nous paraît représenter un danger pour la linguistique contemporaine. Un danger encore plus grave que ne l’est la glottochronologie en elle-même: c’est celui qu’implique la quantification de ce qui n’est pas quantifiable, la prétention de remplacer la méthode comparative et l’histoire par les mathématiques et le calcul. On a souvent l’impression qu’en employant des symboles et des chiffres, l’on est exact et cohérent. Mais l’exactitude réside en réalité dans la pensée et dans sa correspondance aux faits, et non pas dans les symboles et les chiffres, qui sont de simples instruments, parfois commodes, pour l’expression de la pensée. Si la pensée est fausse ou absurde, les symboles et les chiffres ne nous permettent pas de la rendre exacte et cohérente en elle-même: ils nous permettent seulement d’être d’une fausseté et d’une absurdité mathématiquement parfaites (Coseriu 1972 [1965]: 452).¹¹

2.2. Zaleren batzuek besterik uste arren, ofiziokoen artean hizkuntzen erkaketa eta sailkapen genetikoak ez dira iritzi hutsetara mugatzen; egia da baieztapen ugari aurkitu ohi direla honako edo harako hizkuntzaren familiaren (edo etorkiaren) inguruan baina horiek nekez zaizkie asebetegarri iruditzen ofiziokoei; ikus, bestela Campbell (1998: 312-313) “makrokonparaketen zerrenda beltza”, esaterako: euskara bitan (“Basque-Caucasian” eta “Basque-Sino-Tibetan-Na-Dene”) agertzen da mundu mailan diren hiru bat dozena proposamen “berretsigabe” famatuenen —hots, ofiziokoek kontuan hartzen ez dituztenen— artean; dozenaka direlarik mundu mailan euskara bezala isolatutako hizkuntzak (cf. Campbell 2007) eta ehundaka izterlehengusurik gabeko bizpahiru kideko hizkuntza familiak... ez da zalantzarik: euskara oso gora da modu merke eta oinarririk gabean sailkapen genetikoetan erabilitako hizkuntzen talde hitsean.

¹⁰ Metodoa bera ez litzateke guztiz onartezina dialektoen arteko konparaketan hor AE-tik datozela eta lege fonetikoak ezagunak bailituzkete, bederen; besterik litzateke, jakina, onartzea aldaketa kopuru bera dela edozein denbora zatitan, hizkuntzaren edozein alderditan nahiz edozein hizkuntzatan.

¹¹ Cf. “Lexicostatistics and glottochronology are still practised in a few odd corners of the world (including Russia, where these methods were introduced in the 1980s, twenty years after being discarded by serious linguists in the West). I am sorry to have to report that one of these corners is in Australia” (Dixon 1997: 36, 5. oh.). Zorigaitzez, Euskal Herrian ere —hizkuntzalarari afizionatuen artean bederen (cf. Lakarra 1997b, 1999)— glotokronologiak izan du oihartzunen bat edo beste.

Nichols-ek ofizioko ez direnek —berak “nonlinguists” dio, optimismo larregitxorekin— metodo konparatuaren bitartez eta bestela eraikitako hizkuntz sailkapen genetikoak bereizten ez dakitela dio; adibide gisa Cavalli-Sforza —Itsaso Bareko eta Ameriketako hizkuntzez egindako zenbait saio urlikoaren edo IEren pare jarriaz— edo Renfrew dakartza. Ofiziokoentzat, ordea, metodo konparatuaz landako saioen ondorioak “probabilistic or speculative or even fanciful” (Nichols 1996: 39) dira eta Durie-k eta Ross-ek (1996: 4-9) metodo konparatuaren ordeztu Greenberg-ek (1987) eta bestek “multilateral comparison”, edo “mass comparison” delakoa erabiltzea salatzen dute, bere erakargarritasuna gora behera, begi-bistakoa baita duen oinarrizko ahulezia ere.

Euskararen jatorriaren kontua, zaletuen artean zaratsua izan den arren —eta zarata horien oihartzunak ez dira erabat amaitu, noski— ez da ia garatu ofiziokoen artean, hots, hizkuntzalaritza historikoan trebatu eta adituaren artean, ez behintzat tajuzko ezer esan ahal izateko moduan. Ez da soilik (ez da gutxi!) ia edozein alde eta eratako hizkuntza eta hizkuntza familiarerakin¹² erkatu izan dela gurea, Guinness liburuan goitik garelarik; are gutxienerako trebakuntza edo ospeko hizkuntzalariek bilatu dizkiguten ahaideztakoak ere (Kaukasokoa, hamito-semitikoa) ahulak eta egiantz urrikoak dira oso eta, batez ere, agorrrak guztiz gure hizkuntzaren edozein alderdi argitzeko orduan.

Duela hogeit bat urte Greenbergekin eta bere segiziokoekin ziotenez gora behera, hizkuntzalaritza historikoan sailkapen hutsa ez da, berez, helburu. Izatekotan ere, modu jakin batean egindako sailkapenek baino ez dute balio historikorik —ohiko metodo konparatuaren araberrakoekin, alegia— eta, orduan ere, ez da hor agortzen ez amaitzen hizkuntzalari historikoaren egitekoa.¹³ Funtsan Bopp-ekin familia linguistikoa IEa osatua zen, geroztik armeniera, hititera eta tokarierak gehitu arren; hizkuntzalaritza IEak, ordea, Verner, Brugmann, Saussure, Meillet, Benveniste, Kurylowicz eta beste izar askoren bitartez izan zuen aitzinamendurik bere egiteko nagusietan: hots, aitzin-hizkuntzaren berreraiketari, horren zatiketa eta ondorengo aldaketan ikerketari eta —azkenik baina ez gutxienera— familiarako hizkuntza bakoitzaren egi-

¹² Cf. Vovin (1994) japonieraren etorkiez; Vovinek deritzenez japonierak omen du mundu osoko hizkuntzen artean jatorriezt esandako kirtenkerietan erpina; ez jakin euskal tradizioa ezagutu baleza iritzi berari eutsiko liokeen.

¹³ Ikus Campbell (1988), (1997) eta (1998), Matisoff (1990), Baldik (1990) bildutako lanak, McMahon & McMahon (1995), etab.; laburpen baterako bertoko adibideak tarteko, Lakarra (1997b) eta (1999).

turan eta bilakabidean diren eta zein bere aldetik nekez uler zitezkeen irregulartasun eta zertzeladen azalpenetan.¹⁴

Euskara (E) hizkuntza askorekin “ahaidetu” bai baina erkatu ez da egin, metodo gonbaratuaren usuko legeak jarraiki, bederen. Non da E-uralo-altaikoaren,¹⁵ E-kaukasikoaren, E-na-denearen edo E-hamitikoaren fonetika edo morfologia gonbaraturik edo horretarako bidean lehen, behin-behineko, urratsik? Lafonek bere garaian Kaukasoko *hizkuntza gutxi batzuekin* (kartveliarrekin) lortu uste zituen korrespondentziaz esatekoak aspaldi esan zituen Mixtelenak, baita Boudarenez ere (ikus Lakarra 2007: §4.3, 2009e: §2).¹⁶

Ez da azaldu beharrik IE-ren, austronesioaren, uralikoaren zein beste edozein familiarren eta hizkuntzaren azterketan diakronian ez bezalako —erabat kontrako— jokamolde hauek erabiliak ez diola ezer onik ekarri euskal linguistika diakronikoari: ez dut ezagutzen ameskeria “konparatista” (genetikoek)¹⁷ argitutako euskararen ezer baina edozeinek bila litzake neke handirik gabe sanskritoarekiko erkaketak grekerari dakarzkionak, latinarekikoak zeltikoari emanak, edota aitzin-zeltak eta hizkuntza zeltiko “osoen” zatikazkoentzako (dela galoa, dela zeltiberierarentzako) emendioak. Alabaina, erkaketa legeak betetzeko gogoaz landa, enparatuko hizkuntz erkaketetan aztertu ororentzat diren emendioak gurearentzat ez diren bitartean, “zuri eta niri zer, andrea?” esan beharko genuke harako hartan Orixek itzuli bezala.¹⁸

¹⁴ Esana dugu aitzinhizkuntzak “berez” (anekdota-iturri den aldetik) ez duela aparteko interesik hizkuntzalariarentzat: **ardano* zen, seguruenik, ‘vinum’ AE-n esateko modua; ederki, eta? Interes gehixeago du hizkuntzalariarentzat bokalarteko *-n- > h/ø* egiten dela (baldintza ezagunetan) euskaraz, *ballena* edo *ohore*-ren kasuan bezala, eta, hortaz, **enazur*-ek **ebazur* (> *hezur*, *azur*) eta **enaeltz*-ek **ehaeltz* (> *haitz*) baina *anaia* ezin litekeela **anaia*-tik etorri (nahiz VnV- batetik), edota *anoa* **anoa*-tik ere. Bide beretik, jakin liteke zergatik *harea* (< *arena*) edo *bodei* (< **e-don-i*) eta *herio* (< **elino*) izan arren ez dugun ***hardao*, ***hario* edo ***harrotz*-ik eta bai *ardao*, *jario* eta *arrotz*.

¹⁵ Ez naiz hemen arituko azaltzen eta justifikatzen ofiziokoentzat zergatik ez den aspaldian (duela mende bat edo) familia uralo-altaikorik eta ezta altaikorik ere (hau duela menderdi edo, cf. Campbell 1998 gehi Vovin 2005), baina bai uralikoa, jakina (cf. de Alonso 2007). Hor zehar bada makrofamilia zaharkitu horretan sinistean landa euskarara bertan kokatua edo hari loturik ikusten duen doktore bat ere; pena hizkuntza horiei buruzko bibliografia berezitueta (ikus, esaterako, Abondolo 1998) inork kasu ez aipurik txikiena ez egitea delako jaun horri. Marcantonio (2002) bitxian ere —ikus de Alonso (2007), besteren artean— ez da gure Morvanen arrastorik.

¹⁶ Hor bertan badira Vennemanni eta Morvani buruzko zenbait ohar lehen Lakarra (1996a)-n eta Gorrotxategi-Lakarra (2001)-ean esandakoaz landa.

¹⁷ Hots, ez tipologiak lagunduta euskarazko benetako datuen azterketak.

¹⁸ Noski, ez da gure arazoa (zeinek bere hildakoak zaintzea aski baitu) (A)E-ren sasi-eredu bat eskuan bestelako hizkuntzak (dela iberiera, dela europa zaharra...) berreraiki nahi duenik

3. Aitzineuskararen berreraiketa estandarraz¹⁹

Esateko moduan *aitzinhizkuntza* oso berba modernoa da eta modernoak dira, orobat bere kideak ingelesez eta inguruotan gehien erabili Erdetan ere. Horrelakorik ez duzue erraz aurkituko XIX. mendearen amaieran ez XX.aren hasieran euskalaritzan. Gero ere, Gavelen liburuan (1920) demagun, sistema fonologikoaren taularik ez bilatu; azkenik, *aitzineuskara* hitza bera ez da batere usuko Uhlenbeck edo Tovarren lanetan, ez halaberharrez, ordea (cf. Lakarra 2008b).

Martinet da *Word* aldizkarian 1950ean euskaroaren leherkariak aztertzean latinaurreko hizkuntzaren sistemaz arduratzen lehena: *pace*-k, *pice*-k eta beste hainbatek *p*- (edo *t*-, *k*-) ematea erromantzez eta *b*- (*d*- > *l*-, *g*-) euskaraz —eta, halere, bokalar-tean ahoskabeak bere horretan gordetzea inguruko erromantzeek ez bezala—, baldin eta bietan ahostun/ahoskabe izan balitz oposaketa nagusia ezinezko iritziarik, ondorioztatuko du bortitz/ahul sistema zela latina-rekin kontaktuan sartu aurreko euskararena. Hurrengo urtean Donostiako aldizkari batean, handik seira Martineten Omenaldian eta bere *FHV*-an (1961) Mitxelena dugu leherkarietako haren bortitz/ahul oposaketa sendotu eta ozen eta txistukarietara ere hedatu zuena:

bortitzak	()	T	C	Ć	K	N	L	R	(gehi <i>h</i>) ²⁰
ahulak	p	t	s	ś	k	n	l	r	5 V

Sistema horretatik landa gelditu ziren *m* eta sabaikariak (*n*, *ll*, *tx*, *x*, *tt* eta *dd*) (eta Martinetek proposatu *mb* eta *nd*) gramatika konparatuaren oinarritzko legea beteaz: hots, ez da berreraikiko horretarako arrastorik utzi ez duen soinu-rik (*mb*, *nd*), ezta kognadoak azaltzeko beharrezko ez den ezer ere (gainerakoak).²¹

hor zehar izatea: bejondeiela (cf. Lakarra 1996a eta 2010d). Guretzat aski da ofizioko hizkuntzari- en artean ezagutzea jolastxo horiek ezinezko direla Mitxelenaren *Fonética histórica vasca* eta beste hainbat lanen ondoren.

¹⁹ Atal honetaz ikus liteke Lakarra (2008b) eta lehenago (1997b); esanguratsua iruditzen zitzaidalarik (2009e: §4-n) jaso ditut Touratier-en hitz batzuek Martinetek eta Mitxelenak barne-berreraiketaren sorreran —hots, ez euskararenean, metodo orokorarenean baizik— izan zuten garrantzi- az; beste ezerk baino hobeki argi lezakete eskuarte- an dugun gaiaren eboluzio historiografikoa.

²⁰ Hor da /h/ esplizitoki markatua fonema gisa, gero (1997an) Traskek azentuaren menpeko subprodukto gisa azaltzean egin zuenaren aurka, hain juxtu; baita Gavelek (1920) defen- datuaz erabat bestelakoa ere (ikus Lakarra 2009d).

²¹ Horretarako maileguetako latin eta erromantzeko geminatu eta multzoak (1), [f]-ren bilakabidea (2) eta akitanierako eta erdiaroko lekukotasunetako grafia- k (3) erabili zituen; be-

Geroztik bi hipotesi alternatibo aurkeztu izan dira, funtsean, AE-ren sistema fonologikoaren inguruan edo, zehatzago, horko leherkari sailarenean: 1985eko Traskena lehen eta 1997ko Hualderena, ondoren. Labur, aldeko gutxi eta kontrako arrazoi asko dute batak eta besteak; Traskek, gainera, 1997an atzera egin eta Mitxelenaren sistema estandarrena jo zuen esplizituki (hasperenaz botatako ez landa, bederen): batak eta besteak soilik leherkariak dituzte aipu, ez txistukari eta ozenak eta ez Traskek ez Hualdek ez du Mitxelenak azaldugabeko ezer azaltzen; bereziki —"bere fruituetarik ezagutuko dituzu"— ez dute etimologia berri bakar bat ere ematen.²² Gainera, AE-ko sistema estandarren kritika eta beraienaren justifikazioa ez K.a.ko hizkuntzaren ezaugarrien edo berreraiketa berrien bitartez, baizik eta K.o.ko VIII-X. mendeaz geroztiko berrikuntzen bitartez —inoiz XVII. mendeaz geroztikoez!— egiten da: *errege* + *bide* > *erret-bide* > *errepide*, *ez* + *dator* > *eztator*, *menditik* + *dator* > *menditator* eta horrelakoak dira [bortitz]-[ahul] oposaketaren aurka aurkeztuak (Lakarra 2008b). Gutxi da hor —ezer bada— AE-ri dagokionik.

Ia beste edozein familia eta hizkuntzetan legez, gurean ere berreraiketa atzeratua edo atzeratuago dabil morfosintaxian. Ez dugu Mitxelenaren "Las antiguas consonantes vascas"-ekin edo *FHV*-rekin erka litekeen ezer horietan (ikus Gorrotxategi & Lakarra 1996); badakigu garai modernoetako izen- eta aditz-morfologiak ez direla zaharregiak, —lehendabizikoaren oinarrian den artikulua ere moderno den bezala, adibidez—²³ baina ez noizkoak, ezta lehen zer zen horien tokian, horrela hitzegiterik badugu.

Morfologia diakronikoan Schuchardten eta Lafonen izenak ezinbestean aipatzekoak dira, jakina, nahiz eta lehendabizikoaren kasuan hots-aldaketa legez zituen ikuspegi eta jokabide bereziek euskalaritzarako Mitxelenak behin baino

harbada arrazoiketa horretan egiten den [f]-aren erabilera orain berrikusi behar genuke, ez baitirudi hots hori eta fortis/lenis sistema garaikideak direnik (ikus Hualde 1997a eta Lakarra 2009d). Azentuaz ikus §5.5.

²² Gogora Watkinsek esana: "The study of etymology represents a pivotal dimension of the response of the science of linguistics to the empirical fact of language change" (Watkins 1990: 167).

²³ Cf. "Es creencia general que el artículo determinado, o mejor el sistema de artículos, mencionado arriba, §7,b, y lo mismo cabe decir del indeterminado *bat* / *batzu*, ha nacido a la par que el románico y el de otras lenguas occidentales (germánico, céltico)" (Mitxelena 1981: 305). Lapesak (1961) VIII. mendean jartzen du artikuluaen sorrera —inolaz ere ez hedadura orokorra, kontaezinetara eta bestetara askoz beranduago jazioa, demagun— Hispaniako erromantzeetan. Bidenabar, Mitxelenaren artikulua berean "En la medida en que la flexión de los artículos da testimonio de la de los demostrativos, de los cuales no constituyen en principio más que variantes enclíticas..." irakur liteke (302), dagoeneko ia mundu mailako unibertsal baten adibide erantsi gisa (cf. Greenberg 1981) azalduaz euskarazko 3. graduko erakusle > 3. graduko artikulua bilakaera.

usuago ktritikatutako ondorio gaiztoak izan.²⁴ Hain ezagun izan ez arren, badira Uhlenbecken 1942 eta 1947ko bi lan euskal lexikoaren sailkapena helburu (praktikoa) dutenak.²⁵ Esan dezadan berea dela oraintsu arte izan dugun euskal erroen sailkapenik hoberena edo bakarra (ikus Lakarra 1998a eta 2007).²⁶ Mitxelena baditu han-hemen morfologiari buruzko ohar interesgarriak, atzizkien formaz edo postposizioez, demagun; horren lekuko da “Toponimia, léxico y gramática” (1971) bikaina, edo 1977ko “Verbos compuestos vascos”. Alabaina, ene gustuko, Trasken 1977ko aditzaren egituraren eta sintaxis historiari buruzko lana izan liteke garrantzizkoena azken 60 urtean.²⁷ Hor, ikusi nahi duenarentzat, argi gelditu zen *d-* (hobe, **da-*) noizbait ez zela ez pertsona- ez aldi marka, aspektuarena baizik; marka hori ezker zela, ez eskubi, eta, beraz, ez hizkuntza eransleei dagokien SOV egituraren baizik eta oso bestelako VO baten alde mintzo dela, egoera zaharra gordetzen duen neurrian, bederen.²⁸ Horrezaz landa, Trasken artikuluan datiboaren berankortasuna eta ergatiboaren jatorri-aukerak ere argitzen dira, ondorengo edozein morfosintaxi lanen abiapuntu bilakatuaz.

Berreraiketa fonologikoan erraz antzematen den partaideen arteko lotura eta antolamendua nekez aurki genezake morfosintaxian, eta fonologian ere garai ezberdinetako osagaiak atera bazaizkigu, zer esan urrutitik ere horrelako barneko batasunik ezin izan dezaketen deribazio-atzizkiez,²⁹ aditzaren plural^{29b} markez (cf. *gaitean*, *gara* vs *gatoz*, *gabiltza*) edota deklinabidearen 1. zein

²⁴ Beti bezala, ezinutzizkoak dira Mitxelena hainbat lan, berariaz morfologiazkoak izan ez arren, *FHV* eta *Apellidos Vascos*, tartean; hor dira, gainera toponimiako zenbait edo *RS-i* buruzko oharra ere.

²⁵ Horren zergatiak —hizkuntza ororen eta, beraz, baita euskararen poligenesia ere iker-tzea— ez zaizkit orain axola, ezta hor aldarrikatu bizkaiera eta gainerako euskalkien arteko sortzezko ezberdintasun, ustez, erabat ezabatu gabea (ikus Mitxelena 1964 eta Lakarra 1986b).

²⁶ Lafonek (1950) horren laburpen laburregia egiten du, gero bere helburuetara (euskara familia kaukasikokoa dela frogatzera) eramateko asmoz; helburu hau ez zuela erdietsi berak aitortzen du 1951-1952ko lanean euskarak eta beste hizkuntzek —eta hauek beren artean, gehi genezake— oso eite ezberdina dutela markatzean, hizkuntza kamito-semitikoekin (beren artean, alegia), gertatzen omen denaren aurka.

²⁷ Pena da hainbatek behar bezainbat ez irakurria eta egileak berak ondoko mende laurdenean gehiago ez aitzinatua eta are atzera egina; erka bitez 1997ko testu nagusia eta 1998ko artikulua, batetik, eta 1977ko artikulua eta 1997ko liburuko gramatikazko atalxo “espekulatiboa”, bestetik.

²⁸ Antzera gertatzen da beste zenbait hizkuntza eransletan ere; cf. “Stem + tense + \emptyset agreement > Stem + \emptyset tense + agreement” (Kuznetsova 2004: 155).

²⁹ Nabarmena da eratorpenaren hedadura fenomeno berantiarra dela, eta literatur euskararena neurri handi batean: ikus Lakarra (1997a), Sarasola (1997) edo Bueno (2004).

^{29b} Pluralaren kategoriaz ikus Martínez Areta (2009b) eta aspaldiko Castaños (1979b); nago badela oraindik hainbat zehaztasun egiteko.

2. mailako osagaiez eta horien konbinaketaz. Sintaxiaz, hitz edo osagaien hurrenkera hutsera mugatuta ere, ez da asko aurki genezakeena berreraikien segurtasun minimo batez; ez gaitzen nahas, ordea: edozeinek daki urrunago joateko dugun ezintasun (edo alperkeriak) ez dakarrela azken 7000 mila urtean gure hizkuntzaren egituran aldaketa larri askorik ez izatea. Uste dut diodanaren aldeko zenbait arrazoi bildu dudala beste lan batzuetan (ik. Lakarra 2006a, 2008a) eta hemen bertan beherago ere (§6.2). Guk ez dakusguna edo ez dazaguna ez dela edo ez dela izan pentsatzea, harrokeria, ezjakintasun eta ofizio falta jasanezinaz landa, “une illusion de la reconstruction” edo litzateke formula klasiko bat erabiliaz (ikus Mitxelena 1963 eta Gorrotxategi 2007).

4. Berreraiketa berri baterantz

4.1. Arbelaizen (1978) liburuan Mitxelenaren 1200-1400 bat etimologia aurkitu ahal duzue; zalantzarik gabe, hori da oraingoz dugun euskal hiztegi etimologiko hoberena eta are jendaurrean aurkezteko moduko bakarra.³⁰ Horri gehitzen badiozue *FHV, Sobre el pasado de la lengua vasca* eta egilearen beste hainbat lan (1974ko “El elemento latino-románico” tarteetan), begibistakoa da egileak euskararen historiaurrearen eta historiaren azterketa bikain baten sintesia lortu zuela. Horrela aitortu dute diakronista guztiak azken 50 urteotan eta oraindik ere hori da paradigma estandarra AE-z, euskararen historiaurreaz eta are beranduagoko bilakabide fonologikoaz. Alabaina, lehendik ziren paradigmaren hutsune eta behar edo akats ezagun zenbaiti, berri batzuk erantsi ahal dizkiogu orain eta, beraz (cf. Haas 1969: 45), berreraiketa aldatu beharra dugu, zuzendu, osatu eta sakondu beharra, alegia.

Har ditzagun Mitxelenaren etimologiak (cf. Arbelaiz 1978); era askotako formak aurkitu ahal dira bertan: bisilaboak, monosilaboak, polisilaboak, V-z hasiak, C batez edo gehiagoz amaituak, kontsonante taldeak edo hiatoak dituztenak barruan, etab. Antzeko ikuspegia zuen Uhlenbeckek 1942ean euskal erroak sailkatzerakoan: monosilaboak —bokalez, diptongoz, kontsonantez, afrikatuz amaituak (ia antzera hasierei dagokienez), forma erreduplikatuak—, erro bisilaboak —ohikoenak: VCV eta CVCV, VCVC eta CVCVC, VCCV eta CVCCV, VCCVC eta CVCCVC, diptongoarekin, etab.— erro trisila-

³⁰ Geroztik Traskena (2008), Morvanena (2009) eta Forni delako batena (gutxienez!) zabaldu dira sarean. Pena da lehenbizikoa egileak ia hasi baino ezin egina; beste biak hain dira barregarri eta baldar non hemen aipatze hutsa aski eta sobera den. [Orain, ikus Lakarra & Ruiz Arzalluz (arg.) 2011, errazago eta oparoago da Mitxelenaren etimologiaren uzta horko hainbat aurkibide aberatsen bitartez].

boak (arraroak); cf. Lakarra (1998a), etab. Hara, ordea, Benvenisteren duela 75 urteko tesiko ondoko pasartea; hor berak aurreko IE hizkuntza berreraikitzen zutenei aurpegiratua, ez ote dagokio, halaber, Arbelaizek Mitxelenaren etimologiekin bildu corpus horri?

Ce qu'on a enseigné jusqu'ici de la nature et des modalités de la racine est au vrai, un assemblage hétéroclite de notions empiriques, de recettes provisoires, de formes archaïques et récentes, le tout d'une irrégularité et d'une complication qui défient l'ordonnance. [...] On serait en peine de justifier et même d'énumérer complètement tous les types de racines qui sont attribués à l'indo-européen. Il y a ici un abus de mots qui trahit une doctrine indécise. On n'obtient pas de l'indo-européen en additionnant les diverses formes indo-européennes d'un thème verbal ni en projetant dans la préhistoire des particularités d'un état de langue historique. Il faut essayer, par de larges comparaisons, de retrouver le système initial sous sa forme la plus simple, puis de voir quels principes en modifient l'économie (Benveniste 1935: 147-148); zabalago ikus Lakarra (2007: §2)-n.

4.2. “Silaba = (C)V(W)(R)(S)(T)” zen Mitxelenak (1979) iberikoarentzat eta euskara zahararentzat proposatu silaba egitura baldintza. Hau da, silaba batek sei osagai *izan zitzakeen* [edozein C + V + jod/wau + ozena + txistukaria + leherkaria] eta *izatekotan* hurrenkera horretan eta sail bakoitzean bana; alabaina, aski da bokal bakarrarekin silaba bat egiteko eta, hortaz, bat eta sei bitarteko hainbat konbinaketa zilegi dira: *a-ma*, *e-re*, *i-zu* (V)-(CV), *gor*, *bil*, *han* (CVR), *hots*, *gaz-te* (CVS), *bat*, *duk* (CVT), *bart*, *nork* (CVRT)... Zer esan honetaz? Aski bide da egileak berak aitortua: “beharbada, ez da inoiz zulo guztiak betetzen zuen horrelako silabarik izan”. Hots, eredu zabalegia da, eta ia zehaztasun oro falta duena, parentesi horien guztien bitartez ematen dituen aukera ia amaigabeak kontuan hartuaz; edozein gogora liteke Chomskyk 1957an ez soilik hainbat esaldi ezin azaldua baizik eta, halaber, beste hainbat —hots, hizkuntzarenak ez ziren eta haren egituraren aurka zihoazen esaldiak— beren gramatikek auresatea eta “zilegiztatzea” aurpegiratu zela bloomfieldarrei eta gainerakoei. Hemen ere nago antzeko zerbait esan genezakeen, bada, eta aski genuke Artiagoitiak (1990) proposatu zuen CVC egitura silabikoarekin datu guztien berri emateko.³¹

Hitzez, Mitxelenak funtsean bisilaboak direla eta konposizio-oinarriak ere orobat bisilaboak direla diosku lan horretan eta bestetan ere (1977b-n, esate-rako). Ordea, ezin manten genezake bisilaboa zela erro soilen forma kanonikoa AE-n. Hara Lakarra (1995)ean emandako frogaz zenbait:

³¹ Are gehiago; lehen C- hitz hasieran edozein ezin izan zitekeela genekien moduan, orain -C akabukoan (edozein silabatan) -T (leherkariak) ezin izan litezkeela gehi genezake.

- 1) **CV, **VC gertatzen da monosilabo modernoetan;
- 2) **-T ez da aurreko silabarena, ondokoarena baizik (*dut* < **duda-*, *bart* < *barda...*),
- 3) **TVTV erro bisilabiko soiletan; hots, izan badira *bake*, *bide*, *gabe*, *begi*, *pupu*, *kuku*, etab., baina mailegu, konposatu edo fonosinbolismo ditugu.

Azken hau oso bitxia da eta ezin izan liteke anekdota hutsa; izan ere leherkariak eta bokalak ditugu hots ugarietak euskaraz eta silaba irekiak naturalenak eta unibertsal bakarrak; hortaz, erro soilak bisilabikoak baziren (eta balira) Mitxelenak eta Uhlenbeckek esan bezala, TVTV ez litzateke bakarrik erro ereductarik bat, baizik eta erro eredu nagusia ere, seguruenik. Ez da horrelakorik, ordea: euskara historikoan izan litezkeen 900 erroetarik (6 x 5 x 6 x 5) lekukotuak ez dira ez zientoak ez dozenak, ezta eskutada gutxi batzuk ere eta, okerrena, diren TVTV guztiak edo maileguak (*bake*, *gudu*, *katu*, *bike*, etab.) edo konposatu-eratorriak (*b-egi*, *ba-da*, etab.) edo fonosinbolismoak. Honenbestez, nekez pentsa genezake erro eredu hori zaharra denik euskaraz. 1995ean datu eta murriztapen berri hauek azaltzeko zera proposatu nuen, AE-z (AEZean, behintzat) ez zela ez TVTV eta ez gainerako erro soil bisilabotatik eta erroa CVC monosilaboa zela.³² Baieztapen honek berehalako ondorioak ekarri zituen, dela erro berrien ezagutzan, dela mailegu berriengan, nahiz gramatika zaharreko zenbait prozesu historikoki ezezagun edo atzendurenean:

- a) hasteko ondoko azterketek erro monosilabiko berrietara eraman dituzte (**bel*, **han*, **ger*, etab.), azaleratuaz barnean zituzten lehenagoko hainbat bisilabo eta polisilabotan (*ubel*, *ahuntz*, *akher*, etab.);
- b) erro berriez landa, morfema berriak —edo zaharrak baina lehen ezagutzen ez genituen konbinaketa edo sareetan— agertu zaizkigu: *hortz* eta *beltz* ez dira CVC hertsia-hertsian eta komeni da gehiegizko *-tz* horren

³² Cf. Lakarra (2009c) eta (2007). Honek berehalakoan ateratzen ditu goiko ahapaldiko (1) eta (2) erro monosilabiko historikoekikoak; horiek eta (3) azaltzeaz landa, ikusiko denez, erroa CVC izateak berarekin dakar aurrizkiak atzizkiak baino zaharrago izatea eta baita erro eredu bisilabikoetan, oro har, bigarren silaban koda dutenak ezen ez gainerakoak.

Ikus Eranskinen H eta M taulak: bertan CVC eta 48 erro eredu bisilabiko sailkatu ditut Lakarra (2002a) eta (2004a)-ko analisiak oinarri harturik; geroztik azterketa etimologikoan izandako aurrerapenak eta abian diren lanetakoak (Lakarra prest.-1) Lakarra (prest.-4)-n bilduko dira. Nolanahi ere, ezinbestean, azterketa berriek bisilaboetako 5. saileko etimologiagabeak urritzea —(1)eko maileguen eta (3)-ko eratorri-konposatuen alde— eta monosilaboetako L[ekukotuen] eta (5) eta H[ondarren] gehiketa larria dakarte.

bekatutxoaz ez barkatzea: hortaz, soilik eratorri edo mailegu izan litezke (cf. goiko *-bel* eta *hor* arkaikoa);

- c) *pertz* ere ez da CVC, baina honakoan ezin zatika genezake ***per-tz*; horrenbestez, haren hasierako ahoskabea, hitzaren aldaerak, denok ezagutzen dugun etimologia eta beste kontuan hartu gabe ere, *pertz* soilik mailegutzat jo genezake, AE-z eta euskara zaharrean -CC ezi-nezkoa eginik.
- d) Gramatika zaharragoaren zantzuak agertu zaizkigu, dela erreduplikazioak, dela aurrizkiak:
 - d1) Erreduplikazioak: *go-gor*, **da-dar* (> *adar*), **da-dats* (> *adats*), **de-der* (> *eder*), **do-dol* (> *odol*), **ze-zen* (> *zezen*), etab.;
 - d2) Aurrizki berriak: **sa-*, **gi-*, **la-*: *sa-bel*, *sa-hets*, *sa-mur*, *gi-bel*, *gi-zen*, *gi-har*, *la-bur*, *la-gun*, *la-bar*, etab.

Azkenokin aspaldiko lanetan (Lakarra 1998a, Gorrotxategi & Lakarra 2001, adibidez) izan nuen ez [aurrizki + erro], baizik eta [erro + erro] azaltzeko tentazioa. Ez da horrelakorik, ordea: ezkerretako osagaiek ez dute semantika propiorik, ezin joan litezke soilik (ez dute autonomiarik ez burujabetzarik) eta ezin ager litezke erro ezagunen eskubitara ere. Hori guztia aski ez balitz, ez dira erroei eskatu CVC egiturara ere iristen, eta ezin esan lehen CVC osoak eta beteak zirela eta ondoren eskubiko kontsonantea galdu egin zutela AE-n, horrelako fenomenoak ez hor eta ez akitanieran ez baitira jazotzen, 1000 bat urte beranduago baizen. Erroak ez diren eta horien ezker baino ezin ager litezkeen elementu gramatikalizatuei ez deritze erro, aurrizki baizik.³³

5. Aintzineuskararen egungo berreraiketaren zenbait alderdi:

I. Fonologia

5.1. Hitz hasierako bokalez

Schuchardtek lehen eta Vennemanek (1994) eta Traskek (1997) gero, aldarrikatu zuten euskarak bokalez hasitako hitz ugari duela. Komeni da uste-keta eta baieztapenen zergatiak ideia bat izatea, batez ere lehen bien kasuan: lehenarentzat V- ugari izatea ederki zetorren garai batez defendatu zuen

³³ Honek ez du kentzen beranduago aurrizki → atzizki aldaketa zenbait izana (ik. Lakarra 2006c eta 2009e), munda hizkuntzetan edo Australiako zenbaitetan gertatu bezalatsu.

euskara-hamitikoaren teoria sustengatzeko; bigarrenarentzat ere ez zetorkeen gaizki *Vasconic* handinahi hura à la *indoeuropeen* (laringala- > ø eta C- > ø askoren bitartez) azaltzeko. Egia esan, ez bataren euskara-hamitikoak ez bestearen *Vasconic* horrek ez dute egungo egunean jarraitzaile ugari (ofizioen artean, bederen) eta alde horretatik lasai bizi gintezke V- eta C- kontaketa orduak eman gabe. Alabaina, 1996ko lan batean (cf. 2009e ere) bururatu zitzaidan kontaketa hori egitea, horretarako Azkueren eta Sarasolaren hiztegiak erabili eta bokalez eta kontsonantez hasitako orrialdeak zenbatuaz. Lehenik eta behin, bokal-zaleen kontuak zuzentze-aldera, *h-* gorde duten euskalkietako *hV-* kendu nizkien haien “bokalez hasitakoei”, ez baitzen arrazoirik horiek hor izateko /h/ etimologikotzat dugun aldetik (§§5.6-5.7). Are gehiago: aditz zaharretako **e-* aurritzikiak *e-* / *i-* / *j-* eman duelarik, asko da *e-* eta *i-* letretako zerrendetan kendu behar duguna ere, (*j-* letra erabat, jakina), ugari baitira hor gorde diren aditz zaharrak.³⁴

Kenketa hauek eginik arrut apaldurik (%30etik behera) genuke V-z hasitakoen multzoa. Ez da aski, ordea, AE-n benetan izan genitzakeenak zenbat ziren susmatzeko edota, hobe, AE-tik datozenen artean V-dunak ugari ziren erabakitzeko. Hots, ez ote mailegurik euskara historikoan V-z hasten direnen artean? Zer esan *ollo*, *arima*, *eskola*, *erbi*, *eme*, *izu*, *ezain*, *eskatu*, *olde*, *esker*, *okela*, *aterri*, *alu*, *urde*, *orein* eta beste askori buruz?³⁵ Dakidala, ez da egin V-z hasitako maileguen zerrenda baina, egin baledi, ez da zer pentsa laburra litzatekeenik. Alderantziz, T ahoskabez hasietan *kalte* eta *koipe* gutxienez ez dira mailegutzat hartzekoak, ezta *fan* eta *pekorotz*-en lehen zatia, bederen. Batzuk eta besteak finkatu bitartean ez da kontuak zehazterik, baina %10etik gertuago bide dira %20tik baino V-z hasitako ondare zaharrekoak eta, beharbada (cf. §4), noizbait %0,00tik hurbil ziren V- erroak.

Kontuak uste baino zailxeagoak (eta Schuchardtek eta Vennemannek nahi zutenetik urrutixeago) zirela ohartzeko —eta euskara historikoaren eta AE-ren egoeraren arteko alde gaitzaz jabetzeko—, bada argitu beharreko beste puntu bat ere: C-z hasiak urri eta V-z hasiak ugari direla esateko, zenbat V eta zenbat C dugu gogoan AE-ko inbentariarako? Bokalen kopuruak erantzun

³⁴ Orain *edo* (eta eratorriak) bezalako hitz gramatikal zenbait ere ezabatuko nuke, hortik eratorriak izaki (ik. Lakarra prest-1). *Ala*, *eta*, *ezin* eta gainerakoak morfologikoki konplexuak bide dira orobat; *bestalde*, *unain*, *urgatzi*, *arrain* eta beste hainbatetan ere badira aurritzikiak —bana baino gehiago ere— eta ezin esan V-z hasitako erroak zirenik.

³⁵ Zenbait lehendik dira ezagun; besteentzat ikus aurreko oharrean aipatu lana eta hemen §7.

erraxa du, itxuraz,³⁶ baina eta kontsonanteenak? Euskara modernoan hamairu, sei leherkari, bi sudurkari, alboko bat, bi txistukari, /f/ eta /h/ beharko genituzke euskalki gehienetan kontaktu, sabaikariak beren berezitasun ezagunengatik kanpoan utziaz. Alabaina, euskara zaharrerako —AE klasikorako, demagun— ez dugu lau leherkari baizik kokagune horretan (***p-* eta **d-* > *l-*, adizkietarik kanpo),³⁷ eta ez da ozenik /n/-z landa (eta hori urri, cf. §5.3), ezta /m/-rik, ez /f/rik. Soilik /h/ eta bi txistukari behar ditugu gehitu. Zortzi C eta bost V-rekin gauzak agian beste modu batez ikus litezke;³⁸ nolana ere, altxor zaharrean V-z hasitako erroen ugaritasuna ez da hor zehar alperkeriaz errepikatu ohi den adinakoa euskara historikoan eta, batez ere, hutsaren hurrengo bide zen AE-n.³⁹

Lakarra (2006a)-n erakutsi genuen dravidieraren bilakabidean ere hitz hasiera bokalikoak asko ugaltzen direla; baliteke fenomeno hauek hizkuntza eransle guztiena edo gehienena izatea eta horrenbestez AEZ-etik euskara historikoa bitartean garatuaz joatea.

Abian den lan zenbaitetan hitz hasierako *w-* eta *k-* > *ø-* erregelaren hainbat adibide bildu dut, *FHV*-koak asko ugaltuz. Nabarmena da galera honek hainbat V- hasierako eta horien gorakada azaltzen duela neurri batean:

<i>uertere</i>	>	<i>atertu</i> , ⁴⁰	<i>uoluntate</i>	>	<i>olde</i> ,
<i>uescor</i>	>	<i>eskatu</i> ,	<i>uoster</i>	>	<i>esker</i> ,

³⁶ Noizbait agian gehiago ziren: munda hizkuntzek modernoki laupabost bokal dute baina aitzin-mundak hamalau, zazpi luze eta zazpi labur (cf. Donegan 1993); alabaina, orainoz ez dugu eriden gure hizkuntzaren bilakabidean horrelako aldaketaren arrastorik. Interesgarria da kontrako deriba pairatu zuten hizkuntza monkhmerretan aitzin-monkhmerrak bokal asko izanik, hizkuntza modernoek areagotu egin zituztela (hiru bat dozena dituzte Doneganek aipatu lanean dioskunez.

³⁷ Honetaz Lakarra (2006c); ohar baita *X-da / d-* > *l-* asimetriari; cf. *letorke / litzate*).

³⁸ Hots bokalikoaren inbentarioa, aldiz, murriztu baino ez da egiten (ikus bi ohar gorago munda hizkuntzez).

³⁹ Aitor dezadan CVC proposatzen dudalarik erro bezala edo V- aurrizkiak edo C- > *ø-* erorketak (edo biak) behar ditudala, are jatorrizko lexikoan ere; alabaina, hipotesi horiek ez dira asmakeria maltzurzat gelditzen ikerketa etimologikoa aitzinatu ahala eta badira horien frogak, Mitxelena dagoeneko aipatuz landa: **dVC* eta **nVC*-ren erreduplikazioak (*odol*, *adar*, *ohol*, *ahal*) eta Grassmannen legeak (**hV(C)hVC* > *V(C)hVC*) azal litzake beste hainbat (*abuntz*, *aho*, *ohe*, *ohi*...); ikus beherago §§5.6-5.7. V- aurrizkiei dagokienez, ezagunena aditzeko **e-* eta horren alomorfoak ditugu, noski; ez bedi ahantz, ordea, badirela aditzetik jalgi diren izen eta partikulak ere.

⁴⁰ Aldaketa hau erromantze zaharreko *w-* > *b-* baino lehenagokoa da zalantzarik gabe, euskarazko maileguez jasotako lehenabiziko aldaketetarik, seguruena.

caninu > **â.ihû* (> *hagin*) **ceruu-oin* > *orein*⁴¹

Horrezaz landa, badira *b-* > \emptyset -ren adibide gehiago ere:

**bits-baso* > *itsaso*⁴²
 **beh(i)-sen(i)-edabe* > *esne*,⁴³ **bor-geni* > **ogeni* > *hoge*⁴⁴
 **berna-zur* > **enazur* (> *bezur*), **e-burr-i* > **eurri* > *urri* (cf. *utzi*).

5.2. Diptongoez

AE klasikoan Mitxelenak sei diptongo onartu zituen: *ai*, *ei*, *oi*, *ui*, *au*, *eu*. Egia esan, *ui* ia soilik morfema bakarrean *oi*-ren aldaera bezala (*-dui* topon.) aurkezten da eta, beharbada, *oi* berari buruz antzeko zerbait esan beharko genuke, lehenik *lohi*, *-doi* > *-di* Mitxelenak eta gero *hedoi* / *hodei*, *goi(z)* eta beste **don(i)* egituretara eramán ditzakegun neurrian. *FHV*-n garbi asko azaltzen da bokalarteko herskari ahostun ahulek eta *-n*-ak duten galtzeko isuria euskaraz, ondotik lehen ezker eta eskubi ziren bokalak, hiatoan une batez izan eta diptongo berriak osatuaz usuenik. Egia da enparatuko diptongo asko (*au* gainerrakoak baino urriago) ez sortu baizik eta galdu ere egin dela bide ezberdinez, silabaren kodaren arintze bilakabideen bitartez, demagun; baina hauek berankor eta dialektalago dira, funtsean.

Berreraiketak aitzinatu-ahala diptongo gutxiagoren beharra dugu garai zaharretarako, hainbat non erroren batean diptongoa denean,⁴⁵ delako erro horren mailegu- edo eratorri-konposatu baten kontrakzio “berankor” baten aztarna izan ohi dugun (besteak beste): cf. *hoge* < *(*b*)(*r*)-*gen-i*; *sei* < *sehi*, *hedoi* < **e-don-i*, *alai* < *alaja*, *zema* < *menaza* (§7), etab.⁴⁶ Erro monosilabo historikoetan aurkitua interesgarri dugu: *gau*, *haur* (‘ume’), *sei*, *bai*, *gai*,

⁴¹ Nozbait *caecu* > *tseku* > **ketsu* > **etsu* > *itsu* izan dut gogoan baina, Ricardo Gómezek ohartu bezala, leherkariak bizkarkari bilakatu beharko luke mailegu zahar guztietan legez, ez apikari.

⁴² Honetan Lakarra (2002b)-n esandakotik aldentzen naiz.

⁴³ Mitxelena **eseNe*-ra iristen da.

⁴⁴ Hemen bada hots-aldaketen kronologiarako lanabesik; ikus beherago §8.

⁴⁵ Nekez bi edo gehiago; zergatik ote? Erro monosilaboaren teorian erraza litzateke (zehatzago, bakar bat ere ez bide zen AE zaharrean); alabaina, ez dirudi ez euskara zaharraren eta ez euskara modernoaren berezitasuna denik.

⁴⁶ Markagarria da aditz zaharretako erroetako diptongo lagina: *eusi*, *jautsi*, *utzi*, *jaijo*, *irauli*, etab.; ikus Lakarra (2006b) eta (2006c) (C)V- aurrizkia + (C)VC erroaren bilakabideaz.

goi(z) eta gainerako gehienak edo mailegu edo forma bisilaboen kontrakzioak ditugu, oraingoz menderatu ez ditugun *haur* (erak.), *hautsi* eta hiruzpailau gehiago gelditzen direlarik soilik ustezko diptongo “zaharren” azken hondar gisa.

5.3. Hasierako hortzetako eta ozenak

Mitxelena iradoki zuen *d-* > *l-* bilakabidearen bitartez azal genezakeela lehenagoko (AE zaharreko) hortzetako kontsonante ahularekin gertatutakoa. Arestiko lan batzutan (Lakarra 2006b eta hh) eman ditut aldaketa horren hainbat froga eta artean ezezagun ziren erro, familia (2009e) eta aurrizki-atzizkien jatorririk ere:

**dar* : cf. *adar* (erreduplikazioz); *jarri* (< **e-daR-i*); *larr-i*; *in-dar*.

den* : cf. *eden* / *etete-*, *erein* < **eleni* [d-* > *l-*, VIV > VrV],

din* : cf. **edin* > *jin*; *herio*, *jario* [d-* > *l-*, VIV > VrV],

don* : cf. *lohi* / *-doi*, *hedoi* (< **e-don-i*), *hidoi* (hur* + *don-i*),

**dul* : cf. *beztul*; *ilki* < **e-dul-gi*; *jaulki*, *jalgi* < **e-da-dul-gi*; *iltze/untze* < **edadul-tze*,

**dur* : cf. *andur* < **han-dur* (cf. *ahari* < **han-ari*); *lur* < **dur*; *iraurri* < **era-dur-i*; (tx)*inaurri* < **e-dara-durr-i*;

**duz* : *utzi* < *e-(d)utzi*; *luze* < **duz-e* (cf. *aurre*, *atze*); *jauzi* < **e-da-duz-i*; *erauzi* < **e-ra-duz-i*.

Mitxelena aipatu *l-*z eta, batez ere, *n-*z hasi bisilabo eta polisilaboen kasu urriak are urriago bilakatu dira, *neska*, *negu*, eta *nigar* mailegu gisa eta *labur*, *leben*, *nagusi* (eta, seguruenik, *lagun*, *laino* eta *nafar*) eratorri bezala azaltzean (ik. Lakarra 2010a).

d- eta *t-* erro ereduaren azterketaren emaitzak (Lakarra 2010a) erakusten du euskara historikoan hotsok ez zirela morfema horien formarik zaharrenetan ez AE-n eta ezta beranduago ere. 1.etan mailegu eta fonosinbolismoz josiak ditugu erro-ereduok, usuenik oso eremu urrian lekukoturik guztiak ere, *dollar* (cf. Corominas-Pascual, s.u. *tollo-II*) bezalako salbuespen bakanen batekin.

*l-*ri dagokionez, iragazki geografikoak ezartzean askoz gehiago dira haietan baino iragazkia gainditzen dutenak: *lahar*, *labur*, *lagin*, *lakar*, *lapar*, *laster*, *laz-*

*tan, legatz, lehen, leher, legar, lehor, likits, lipar, listor, litxar, lizar, lizun, lokots;*⁴⁷ hots, ia haiek halako 20 aldiz gehiago. Markagarri iruditzen zait kasu guztiak CVCCVC eta CVCVC eredukoak direla, ez IVCV edo IVCCV-ko. Ez da halaberra, aurrizkiak (CV-) eta elkarketa (CVC-CVC) baitziren euskara zaharrean hitz berriak sortzeko bide nagusiak.⁴⁸

Ondokoak dira AE-ko *n*- erro bisilabiko izateko aukeraren bat dutenak: *naka, negu, nazka, nafar, nabar, nakan, nakar, negal, negar, nekots, neska, noxal*. Bi CVCV eta CVCCV bat —eredu hauek biek ez dute zahartasun handirik—, zortzi CVCVC (hau zaharragoa da, zalantzarik gabe) eta CVC bikoitzetik letorkeen CVCCVC-ko bat ere ez. Horietarik guztietarik *negu* CVCV-n, *neska* CVCCV-n eta *nafar, nabar, negal, negar* CVCVC-n dira iragazki geografikoa gainditzen dutenak; *negu, negar* eta *neska* mailegu badira eta *nafar, nabar* eratorri... ez da zer pentsatu *n*-z hasi erro bisilabikorik zenik AE.⁴⁹

5.4. Txistukari eta ozen bortitzen historiaurreaz

Erro teoriak eta, zehatzago, noizbait hizkuntzak izan bide zuen erro-egitura monosilabikoak, baduke seguruenik oraindik miatu ez den ondoriorik AE zaharraren eta ondorengo garaien berreraiketarako. Horien artean dugu egitura monosilabikoan kontsonantetzat soilik bi kokagune izanik —hasierakoa eta amaierakoa, hain zuzen— nola uler genezakeen bertan gero hiru kokagune edo gehiagorekin (bokalartekoa barne, noski) bortitz/ahul sistema txistukari eta ozenetan. AE-ren sistema klasikoan (cf. Mitxelena 1957, *FHV*) txistukari eta ozenetan oposaketa nagusi hori neutraldu egiten da hitzaren ertzetan, —ahularen alde (ezker), bortitzaren alde (eskubi)— eta soilik gordetzen da bere indar osoan hitz barnean edo, hobe, bokalarlean. Bokalarleko hori delarik, hain zuzen, AEZean falta zaiguna, nekez gorde ziezaigukeen hor inongo opo-

⁴⁷ Eta *laino* bezalako diptongodunak legez. Ustez, baita *lander* ere, baina, ene ustez, Corominasek aipatu arabierazko formatik letorke, baldin eta bere familia erromanikoa balitz hain zabal non egiantzekoa litzatekeen euskarak hartu eta bertan irautea.

⁴⁸ Horko datuak erro teoria baino lehenagokoak edo sortu-berritakoak dira: aurki berrikusi beharko dira (cf. Lakarra prest.-1/3/4) *labur, lagin, lakar, lehen* gutxienez eratorritzat, *laster* komposatutzat, *lizar leizar*-en aldaeratzat, *leher, lehor, legatz* mailegu gisa... hortik kanpo geldituko dira. Halere, *l*- erroen antzinatasuna *d*- eta *t*- erroekiko horrela ere ez da zalantzan jarri ahal.

⁴⁹ Bai, aldiz, hainbat monosilabiko erreduplikaziotik atera genezakeenez: **nal* > *ahal*, **nan* > *aban-tz*, **nin* > *ihin-tz*, **nol* > *ohol*; erreduplikaziotik kanpo ere aurkitzen dugu **nan* (cf. *nahi*) edo **nar* (cf. *narria* eta oroi *âr*), etab. Ikus Lakarra (2006c).

saketarik, eta mantendu nahi badugu bortitz/ahul zela AEZean ere nagusi, onartu beharko distribuzio osagarrian zirela (batzuk C₁-ean, C₂-an enparatuak) txistukari eta ozen. Alabaina, antz gaiztoa luke horrelako proposamen batek, ez fonema beregainak baizik eta alofono hutsak baitira distribuzio osagarrian ohi direnak; alegia, lau S eta dozenerdi R bortitz/ahul oposaketaren bitartez bereiztea baino datuek gehiago lagunduko lukete bi S eta hiru R, artikulazio puntuaren arabera bereziak (/s/, /s/, /l/, /r/, /n/) eta S-etan bestetan baino argiago alofono frikari eta afrikatuak zituztelarik.

Martinez Aretak (2006b) ozen eta txistukarietarako bortitzen jatorria azaldu nahi izan du, Mitxelenak dagoeneko aipatu C + C taldeen bitartez, nahiz eta oso adibide gutxiarekin. Beste lan batean (Lakarra 2008c), eman ditut hark aipatu gabeko -R- bortitzari dagozkion hainbat kasu, legezkiekeen etimologiekien:⁵⁰ *arrain*, *arrano* < **e-da-ra-don-i l-no*, *arraultza* < **e-da-ra-dul-tza*,⁵¹ (*h*)*erro* < **e-ra-don*, *jarrain* < **e-da-ra-din*, etab. Azalpena -R- guztietara hedatu ahalko balitz (gehienetara bai, nik uste), -R bukaeran izan den fortizio eta neutralizazio berankor eta erabat orokortu gabearen bitartez azalduaz, bortitz/ahul oposaketa C-talde/C-soil oposaketara eramanez ahalko litzateke dardarkarietan beste inon baino errazago eta, bidebatez, oso egiantzeko eginaz azalpen bera gainerako ozenentzat.

AEZera atzeraka egin gabe ere susma liteke bortitz/ahul oposaketa ozen eta txistukarietan ez zela ez ugari ez zaharregi, are bere bokalarteko gotorleku horretan. VCV egitura hartzen badugu *atso*, *atzo*, *atzi(tu)*, *etzi*, *etsi*, *utzi*, *otso*, *etse* eta *ase*, *oso*, *aza* eta isuri zaidan besteren bat baino ez dugu; dozena bat izan zitezkeen ehunetik (5 x 4 x 5) ez da asko, baino are okerrago da VSV egiturarentzat horko asko erro “modernoak” izatea: -i atzikia dute, edo -e paragogikoa, edo nolabaiteko morfologia zaharra,⁵² eta beste zenbaitek mailegu izateko aukera. Hortaz, horko afrikatuak —jatorrizko lexemekin ari garenean— ezkerreko morfemako txistukariak dira, azken C-ri zorko litzaiokoen fortizioa pairatu dutenak, alegia.

⁵⁰ Trasken (1997) *erran*-ez kontsonante multzoa > soila proposatzen du baina zehaztu gabe hura nondik datorren [hiztegian ezin esan aurrerago doanik]; nireak guztiak dira ezkerretako -d- bat -n- bilakatu eta hau eskubira joatean han zen -r- batekin osatutako taldeetarik.

⁵¹ Mitxelenaren (FHV) **erro* + *-kuntza*-k arazoak ditu atzizkiari dagokionez eta ez du kontuan hartzen hitz hasieran lehenagoko aurrizkien bilakabidearekin gertatua, honi eta beste-ri banakako aterabideak proposatuaz; ikus §6.5.

⁵² *otso*-k esaterako: **hor-tz-so*; (2002b)-n **hor-so* soila eman banuen ere, uste dut hortik ezin dela *otso*-ra iritsi, gehienez ere *(*h*)*oso*-ra baizik; orobat, *etse* (eta *hetsi*-ren familia) seguruenik *hertz*-eraino eramanez liteke (cf. *herzte*, bide batez).

Ozenetan ere bortitz/ahul oposaketak etekin urria izateaz landa —nekez aurkituko ditugu VRV egiturako izan zitezkeen 150 kideak— bada aztarnarik berezkoa eta AEZekoa ez dela izan pentsatzeko. Badira, batetik, zenbait hitz mailegutzat har ditzakegunak (*alu*, adibidez); beste batzuk, beharbada, talde kontsonantiko batetik bide dute beren ozen bortitza (cf. Lakarra 2007), Mitxelenak (1957) aukeratzen onartu bezala: cf. *baino* (< **ba-dadin-no*) / *baina*, *baia* (< **ba-dadin-a*), *arrano* (< **arran-no*) / *arra(n)* (< **arran-i*), *bele* (< **bel-le*) / *beratz*; badira, oraindik, egitura handiagoen kontrakzioak direlarik ozena atzizkian dutenak (*ile/lule*) eta ez erroan. Honi guztioni gehitu behar zaio /R/ C₂-an fortizio batetik datorrela eta C₁-ean (non ez litzatekeen agertu behar, gainerako ozenak bezala)⁵³ aditzetako aurrizki defuntzionalizatu baten itxuraldaketatik: **arran-* < **e-da-ra-don*, *jarrain* < **e-da-ra-din*, *arraul* < **e-da-ra-dul*, *arbin* < **e-da-ra-bin*, **ardano* < **e-da-ra-dan-o*, etab.⁵⁴

Bost leherkari, gehi /h/, hiru ozen eta bi txistukarik hamaika kontsonante egiten dute; ez da asko, baina ez bedi pentsa gutxiagokorik ez denik, hawaieraren kasu ezagunaz landa ere. Baliteke beste nonbaitetik kontsonante (edo bokal) gehiago proposatu behar izatea aurki edo beranduago; nolana ere, berreraiketak soilik lekukotasun aski edo (antzemateko lain) aztarna aski utzi dutenekin baino ezin du jardun.

5.5. Azentu zaharraz

Jakina denez, Martinetek (1.a) eta Mitxelenak (2.a) AE-ren azentuaren zat kokagune ezberdina aurreikusi zuten, batak eta besteak helburu ezberdinak bilatuaz —azentu demarkatiboa eta hasperenaren distribuzioa, hurrenez hurren—. Bi helburuak direlarik garrantzitsu eta emankor euskarazko morfemen bilakabidea aztertzeke, interesgarri izan liteke bi teoria horiek uztartzea, horretarako biderik balitz. Hertsi-hertsian hartuaz, Martineten teoriak ezingo luke hainbat datu garrantzitsu azal: bada hasperen ugari 2. silaban (eta are hortik atzera ere nozbait), ez soilik 1.an, baina hasperena azentuaren eskubitara ezinezko delarik, ezingo litzateke hasperena 1.an baino izan azentua hark nahi bezala ezker muturrean balitz.⁵⁵ Mitxelenari aski zaio 2.ean edo eskubira-

⁵³ Ikus aurreko ataletako bibliografia gehi *FHV*/n/-ri dagokionez.

⁵⁴ Bantuan antzekoa CAUS + APLIC kasuan; ikus hemen §6.5.

⁵⁵ Arraroa litzateke, bestalde, hitzaren lehen silaba izatea berreraiketarako zailena (hor gertatzen diren asimilazio, disimilazio, gehiketa, erorketa eta bestelako fenomenoengatik) Mitxe-

go izatea azentua, hasperena ez soilik 1.an, baizik eta (bisilaboetan) 2.enean eta polisilaboetan (inoiz) are eskubirago izan zedin.

Bada bi proposamen horiek nahi legez bateratzerik, hitzaren autonomia —gehi hasiera eta barneko bilakabide ezberdinak— eta hasperenaren bilakabidea lortuaz: honetarako azentua akabuan zela proposatu, hots, esaldiaren akabuan ezarri azentu nagusia eta unitate prosodiko bisilaboetan (ez erro bisilabikoetan) 2. silaban unitate horri dagokion azentua. Aldezten dugun jokabide honek, jakina —cf., dagoeneko, Lakarra (1996a) eta Igartua (2002)—, morfemen edo unitate prosodikoen tamainari edo forma kanonikoari kasu egitea eskatzen du beti ere, Martinetek eta Mitxelenak egindakoaren aurka, hain zuzen.

Hitzen azken silaban izanik azentua, eratorri edo konposatuetako erro monosilabikoan, alegia,⁵⁶ Donegan eta Stamperen sistemaren barnean ez Mitxelenak ez bestek lehenago aurreikus ezin zitzakeen ondorioak ateratzen ahal ditugu orain (ikus §6.2), Martinetek eta hark bilatutako hitzen azentu demarkatiboa eta hasperenaren distribuzioaz, landa. Hau da, sistema horretan bisilaboen hondar azentuak (eta esaldiaren hondarrekoak) berarekin dakartza aurrizkiak, VO ordena, etab., kontrakoak, hitzaren lehendabiziko silabako eta esaldi hasierakoak, atzizki ugaritasuna, OV eta beste leharrelarik.⁵⁷

5.6. $*h_3 > h_1$, $*h_2 > h_1$

Arestiko zenbait lanetan (Lakarra 2009b, 2009d) arrazoigabekotzat jo diren hitz hasierako *h*- batzu azaltzen saiatu naiz. /h/-aren balio etimologikoaren kontrako argudio nagusietarik izan dira mailegu latin-erromantzetiko zenbaitetan euskaraz ageri diren /h/-ak. *Ohore*, *ahate*, *harma*, *harea*-k eta gainerakoek hasperena dute (*merkhátu*-k baina ez *mérke*-k, *nekhátu*-k baina ez *néke*-k bezala) eta beren jatorrian horrelakorik ez zutenez, euskal fonologiarena behar du “erruak”. Alabaina, horrelako /h/-ak bitan banatzen dira funtsean: bokalarte-

lenak *FHV*-n erakutsi bezala, baldin eta hor balitz azentua, honek silabari eman ohi dion indar eta tinkotasuna kontuan izanik; cf. Lakarra (2009e).

⁵⁶ Erroan eraman ohi du hitzak azentu nagusia eta ez hizkietan (cf. Donegan 1993).

⁵⁷ Ondorio hauetariko zenbait Lakarra (2005 eta 2006a)-n garatu dira; alabaina, eredu honen barnean (tipologia holistikoa delarik) diren inplikazio eta lotura larri eta askotarikoak batetik eta azentuak duen oinarritzko izaera gogoan hartuaz, bestetik, ez da erraz jakiten azentuaren kokagune zaharraren berreraiketak noraino eraman gaitzakeen. Gogora §5.1en esana bokal eta kontsonante ugaritasunaz.

koak eta hitz hasierakoak. Bokalartekoei dagokienez, aspaldi erakutsi zuen Mitxelenak *-n-* ahuletarik datozela maileguetakook, jatorrizko lexikoan dituzten beste hainbat kide bezala: *ihintz, ahal, ohol, leben, zuhur*, etab.; ikus §5.7.⁵⁸

Hitz hasierako “/h/ etimologiagabeak” gelditzen zitzaizkigun, bada; horietarik bat edo beste Mitxelenak berak azaldua zuen gurutzaketa gisa: *harroka* = *harri* x *roca*, *hezka* = *hatz* x *scabia*. Badira, halere, azaltzeke dirautenak (*harma, hautatu, hogen, harea*), nahiz eta ez ugari, *h-* guztien %1-2 edo, agian.

Kontua, gainera, aski desbideratua dago; zertarako balio du zenbait mailegutuan “*h-* gehiketa” bat proposatzeak horien egitura zehaztu gabe? Hots, berdin ote *h-*dun mailegu horiek barneko **-n-* (edo **-x-* > **-n-*) izan ala ez, dagoeneko **h₂* > *h₁* ezaguna edo onartua denean? Cf. *hezur* < **enazur*, *haitz* < **enaelitz* FHV-n, adibidez.⁵⁹ Are larriago iruditzen zait “*h-* erantsi” hauen kontua eta pisua jatorrizko lexikoaz gogoeta handirik egin gabe erabaki nahia: hots, ba ote hor “*h-* erantsirik” horrelakoak hain ugari badira mailegutuan? Zein heinetan? Jatorrizko *h-*ak aztertzeak lagundu, gaitzetsi edo osatu egiten du dozenardi edo dozenaxka mailegu horien istorioa? Lakarra (2009b)-n erakutsi denez, jatorrizko lexikoan badira hainbat kasu zeinetan argudia litekeen barneko (bokal arteko) /n/ bat /h/ bilakatu eta ezkerretara joan dela: *herio, hodei, hoge*, *haran, herro, hego*, etab.; batzuk 3. silaba-buruan zen **-n-* batetik sortu dira (goiko *harea* legez), gainerakoak 2.enekotik (*hezur* eta *heuskara* bezala).⁶⁰

Zalantzarik gabe, prosodiak lagundu egin du *h-* eransketa hitz hasieran.⁶¹ Bere laburrean, mailegatutako “*h-* ez etimologikoak” bilakabide zabal eta garrantzitsu baten parte dira, erroaren hedaduraren —monosilabotik bisilabo eta trisilaboetarako bidearen— lekuko, aurrizki eta atzizki zaharren defuntzionalizazioaren eta antzinako enborren mugen higaduraren bitartez, alegia (cf. Lakarra 2009c). Alabaina, *h-* horiek (gehienak bederen) ez dira “arrazoi gabe”, etimologikoak baizik, guztiz ortodoxoak Mitxelenaren beraren *h* etimologikoekiko irizpidei hertsituz lotuaz. Hots, *-n-* > *-h-* bilakabidearen bidez sortu dira eta gertatu dena zera da, *h* horiek sortu diren lekutik mugitu egin direla, seguruenik

⁵⁸ Orain Igartuak (2010) hobeki azaldu du *-n-* > *-h-* bilakabidea.

⁵⁹ *Hezur* ez zuen mailegutzat, jakina; gero Irigoyenek *heuskara* **enau*-tik atera zuen. Azkenari dagokionez, hobe, beharbada, *enutsi* < **enontsi* < **e-non-tz-i* (cf. Lakarra 2006c).

⁶⁰ Inoiz azalpen berriak lehen ezagutzen ez genuen mailegu berriren bat agertu digu (*hagin* < *caninu*, kasuko) edota artean gaizki azaldutakoren bat zorrotzago azaltzen lagundu: zer gertatzen zen *offendere*-ren 3. silabarekin *hogen/hoben* eman ahal zezan?

⁶¹ Eta hedatu, jatorrian *-n-* barneko pizgarririk ez zutenetara: hau genuke *harma* eta besteren kasua.

hertsia ego egin direnean azentuaren kokaguneari buruzko baldintzak (hori 1.ko eta 2. silabara mugatuaz), horrenbestez, azentu ondoko *hh* guztiak, 3. silabatik aurrerakoak, alegia, erortzeko arriskutan geldituaz. Ezkerrera kokatzeko gune egokia behar zuten, jakina: cf. *harea* < **areha* baina *balea* < **baLeha* (ez ***balhea*) edo *herio* < **elino* baina *jario* < **edalino* (ez ***hedario*).

Bilakabide honen neurri eta baldintzak jatorrizko lexikoan baino ezin kausi genitzake, ordea. Nabarmena da jatorrizko lexikoan (cf. *hoge*, *herro*, etab.) aditzetako **e*- aurrizkien aurretik direla * $h_3 > h_1$ gehienak eta baita zenbait * $h_2 > h_1$ ere. Aldiz, ez da hor * $h_3 > h_2$ lehoi maileguan legez; bestalde, *hoge* lortzeko *b*- > \emptyset - * $h_3 > h_1$ baino lehenagokoa izan behar eta baita *k*- > \emptyset - * $h_2 > h_1$ baino ere. Horiei **h...h* > \emptyset ...*h* aldaketa erantsiaz, argi ikus liteke badela hemen ezker parteko kronologia eta egitura ezberdinak ikertzeko interesekorik (§8).⁶²

5.7. /h/ gehiago

Lakarra (2009d)-n batez ere hitz barneko /h/-ez aritu naiz, ez /ozen + h/ taldeez edota leherkari hasperenduez, demagun.⁶³ Hainbat arrazoi bildu dira hor /h/ bestelako (ez “gainerako”) kontsonante epentetikoekin —bereziki /-g/-rekin— berdintzearen aurka, fonotaktikoki, kronologia zein geografiahedadurari dagozkienak; orobat, -VVhV- hots segidetan (*saihets*, *oiher*, *aiher*, *eiher*, *aihotz*...) FHV-n agertutako susmoaren aurka, ez -h- baizik eta -i- dela sortu eta hedatu dena baieztatu ahal dugu, Mitxelenak (zein enparatuek) ez bezala, ondorio hori laguntzen duen zenbait etimologia bildurik. *Saihets/sahe*-*ts*-en kasuan etimologia lehendik (Lakarra 2002b) genuen: *sa*- (cf. *samur*, *sabel*, *samin*, *sakon*, *sabai*...) eta goraxeago aipatu *her-tz* > -*hets*. Orain gaineraoetan -*Vih*- lehengo -*VñV*- erromantzetik dator gehienetan eta inoiz (*aihotz*, esaterako, cf. gask. *housse* eta bere familia) euskararen bertan sortu da bestelako oinarririk gabe.⁶⁴

⁶² Lakarra (2009c)-n forma kanonikoaren aldaketaren aztarna gisa erabili izan dut fenomeno hau. Bidenabar, **hur*-etik datoz *ibar*, *idor*, *hibai* eta *hidoi*; lehen biek *h*-rik ez dutelarik inoiz, hots hori eskubitatik (**Vñi*-) baino ezin jin zitekeen azken bietan. Hortaz, **hur-bar*, **hur-dor*, **hur-ban-i* eta **hur-don-i* berreraiki behar ditugu eta gero -*r* > -*h* /_C, **h...h* > \emptyset ...*h* eta * $h_3 > h_1$ (* $h_3 < -n$ - dugula, jakina) ezarri, hurrenez hurren.

⁶³ Bidenabar, *harotz/arroztz* eta *herio/jario* bikoteetako ezberdintasunaz eta *fan* eta *farre*-ren garapenean den ia hasierako *h*-ez gehi *hire/eure* bikotean Mitxelenak faltan boteaz landa ere mintzatu naiz.

⁶⁴ Oinarria izan bada, noski, VVC- > VC- prozesuetan zeinen bihurteta bide den; cf. *handi*, *laster* / *haundi*, *laister-lauster*, etab.

Halaber, Hualdek (1997a) proposatu $f < w.h$ bilakaerak beste zenbait /-h/-ren balio etimologikoa indartzeko duen interesa erakutsi dut, hark erabilitako Mitxelenaren etimologiak harago eramanaz eta berriak erantsiaz: cf. *afari* < *gau* + *hari*,⁶⁵ *ifini* < **edun* + *heben-i*, etab. Honi lotuta, *auben* zergatik ez den ***afen* bilakatu azaltzen dugu —diptongoa euskarazkoa da, metatesi baten ondorio—⁶⁶ eta baita *alfer*-ekin batera zergatik *auber* eta *auger* ere aurkitzen ditugun: Hualderen hipotesia indartzen da, batetik, eta baita *w.h* taldearen kronologia ikertu beharra ere, bestetik.⁶⁷

Egia esan, /h/aren balio etimologikoaren auziaren zergatia —horren aurkako jarrera, alegia— inoiz baino ilunago eta ahulago begitantzen zait, are lan horretan ekarri ditugun aldeko etimologiaren bidezko frogaren positiboak konstante hartu baino lehen ere.⁶⁸ Bildu ditudan adabakiek bata-besteak sendotzen dute /h/aren balio horri etsiaz, baina artean ere bazen kontrako dossierrean hainbat pitzadura larri, haren pisua erabat arintzen zutenak:

a) ez da halabeharra fonema horren hedadura bat ez etortzea /g/, /r/ edo bestelako hiato-aurkako kontsonanteekin, ezta hauek bokalarteko /h/-dun oso hitz gutxiren (eskutada baten?) alomorfoetan agertzea ere, eta, areago dena, honelakorik inoiz ez gertatzea /h/-a historikoki gorde duten euskalkietan. Zergatik /h/ gainerakoekin kide bada (*FHV*, 221);⁶⁹ Orain arte genekiena aski zen esateko ezin dela bokal arteko /h/ horietarik bakar bat ere —dela *-h-*: *-ø-*, dela *-h-*: *-g-* alternantzetakoa— segurtasunaz hiato-hausle bezala sailka eta /g/ eta gainerakoekin berdindu. /g/ hiato-hausle ezagun eta berri frango bai, baina ez dugu bokal arteko /h/ ez-etimologiko garbirik kausitu. Honenbestez, aski argi iruditzen zait, distribuzio geografikoarengatik zein balio etimologikoarengatik, oso diferenteak eta diakronikoki nahiz kronologikoki bateraezinak direla /h/ eta /g/. Labur, 1) *-VhV-* > *-VøV-* xiv. mendez geroz Hegoaldean (nahiz *-VCV-* > *-VøV-* Euskal Herri osoan) eta 2) *-VøV-* > *-VgV-*

⁶⁵ Atzizki hau ez bide da latineko ezaguna, euskarazko *-hari* (cf. *hari*, *haritu*, *hartu*, *ari izan*) baizik; hortik inoiz *-h-* gordea, /k/gogortua edo /f/ bilakatu dagokion testuinguruetan.

⁶⁶ Metatesiaz dihardu Ander Martínez Egurceguik (2010) bere UPV/EHU-ko Mastergo tesian, lehendabizikoz gure artean hedadura eta sakontasun horrekin.

⁶⁷ Mitxelenaren /h/ etimologikoaren lau sailei bostgarren bat erantsi behar ote zaien galde liteke datu berrien arabera (ik. Lakarra 2009d: 83. oh. eta Lakarra prest.-8).

⁶⁸ Ez dut kontrako argudiorik ezagutzen; lan horretan esan bezala, Mitxelenak ez du etimologia bakar bat /h/ hiato-hausle gisa, ezta berak susmatu **ViV* > *VihV* prozesuaren alde ere.

⁶⁹ Aspalditik dator eta Schuchardtek sortu ez bazuen berak zabaldu zuen etimologia eta konparaketan hain ondorio gaiztoak izan dituen ustekizuna. Ikus Mitxelenak (1950a) Boudari bokal geminazioaz emandako egurra; /h/ tartekatzearena inoiz gertatu ez den bilakabide horren bidelagun da, jakina.

horietako eta enparatuko batzutan, nahiz Ipar (*nagusi*), nahiz Hego (*zagar*, *arate*, *bigun*).

b) Ez da ahazteko DhV eredueta /h/ Iparralde osoan eta “kontraesanik” gabe azaltzea, hots, /h/ historikoki gorde izan den eremu guztian; ez ote “orokortze” perfektuegia? Bidenabar, horrelakoetan halabeharrez ere ez /g/, ez /r/ ez besterik ez da lekukotzen. Zergatik ez da -*Vig*- talderik (***leigor*, ***saigets*, ***eigar*...) /h/ gabeko euskalkietan baldin eta /g/ = /h/, nahiz eta Iparraldean *leihor* (baita *lehor* ere), *saihets* (eta *sahets*) edo *eihar* (zein *ihar*) lekukotu? Ez ote berdintasun hori ez delako hainbestekoa eta -*i*- delako, Ipar nahiz Hego, (hizkera batzuetan) zabaldu dena? Lakarra (2009b) eta (2009d)-n iruditu zitzaidan ez zela oso egiantzekoa Mitxelenaren (*FHV* 215 eta 175-176) -*ViV*- > -*VihV*- erregelara. Hor ez zaie kasurik egiten /h/-ei, berritza baititu itxuraz, kontua **V* ala **Vi* den zaharra erabakitzea duelarik. Alabaina, ez da aipatutako hitz dozenaren etimologia bakar bat ere ematen, “egitura arrazoiak”, prosodikoak-edo, dira gogoan.

c) Akitania, Lerga eta bestelako lekukotasun zaharretarik hasita agertzen diren bokalarteko /h/-en artean zergatik ez da antihiatiko seguru bakar bat ere? Lehen nahiz orain zergatik ez zaigu aurkezten horrelako /h/ bakar baten etimologia ezagunik (eta bai -*i*- eta -*g*-dunen asko)? Zergatik lehen eta orain hainbat *n* (edo *f*) > *h*?

Ez dut, alabaina, ukatu nahi hitz barnean badela arrazoi segmentalik ez duen hasperen alerik, hots, aitzineuskarako inongo fonemaren jarraipen ez denik, dela Mitxelenak lehen eta Hualdek gero aipatu arrazoi morfologikoenatik (*on-herran*, *on-heritzi*, *larre-hederra*),⁷⁰ dela bestelako arrazoi prosodikoengatik edo analogia-motaren baten ondorioz —hots, jatorrizko lexikoak izandako bilakabideen eredura— sortuak.

Trasken (1997: 158)-ko hitzei aldaketa txiki baina erabatekoarekin “With just a tiny handful of possible exceptions, the Basque aspiration is etymological” esan ahal dugu bide hori emankor gertatzen baita euskal fonologia, morfologia eta lexikoaren ikerketan. Kontrakoa pentsatzea —arrazoi ez-segmentalengatik (morfologikoak edo bestelakoak) sortu eta hedatu direla hitz barneko /h/-ak (guztiak, gehienak nahiz zaharrenak)— faltua eta antzua da euskararen historia nahiz historiaurrea berreraikitzerakotan.

⁷⁰ Lehen bietan ohar *hon-* dugula, hasierako hasperenarekin. *Deihadar* ez da, *pace* Mitxelena, *dei* + *adar*, gehi delako -*h*- hori; ikus Lakarra (2009d)-ko argudiaketa.

5.8. AE-tik EBZ-ra eta bortitz/ahularen historiaurreaz

Nekez onar liteke, Trasken (1998) pentsatzen zuenaren kontra, euskal fonologia goitik behera inguruko hizkuntzen eraginez aldatu zela, morfosintaxian, aldiz, horrelako eraginak hizkuntzaren eredu jatorrari zirkinik ere egiten ez ziola eta, funtsean, euskara modernoa eredu morfosintaktikoari dagokionez AE-ren hurbileko dela, fonologia eta lexikoa erdarek suntsitzen eta zilipurdikatzen zuten bitartean. Komeniko da lan gehiena AE-z eta euskararen historiaurreaz alderdi honetan egin bada ere, berriro bihurtzea noizbait AE-ren egitura fonologikoaren, horren jatorriaren eta horrek pairatu aldaketen azterketara.

Esaterako, Martinetengandik dator bortitz/ahul oposaketa ahostun/ahoskabe bilakatzea inguruko hizkuntzen eragin larriaren bitartez azaldu behar delako ideia. Bakoitzean harrigarriago egiten zait ustekizuna batez ere harengandik etorririk. Ez dirudi leherkarietan bortitz/ahul sistema karratutik berehalakoan igaro zenik ahoskabe/ahostun sistema karratu berrira, tarteko zenbait bilakabide eta hainbat urteren bitartez baizik. Hor nonbait dugu —EBZean edo— Gavelek eta gero Mitxelenak azaldu duten triangelua, ahostun soilarekin hasieran eta ahostun/ahoskabearekin barnean. Bestalde, ez dirudi hirugarren sistema moderno honetako ahoskabez hasitako morfemen eta AE-ko leherkari bortitzen eta Erdi Aroko ahoskabeen bitartean jarraipenik denik, ahulen eta ahostunekin gertatzen denaren aurka. Egia da badirela *koipe* edo *kalte* bezalakoak lexiko zaharrean baina gutxienak dira, bortitz zaharrak erortzen zirelarik, edo hobe, hasperen bilakatuaz leherkarien sistematik ateratzen zirelarik. Bilakabide zabal eta luze honetan ez dakust zer laguntza eman dezaketen edo zer bortxa egin hizkuntza erromantzeek; gehienez ere, momentu batetik aurrera —hainbat mende igaro ondoren— lehen ahulen (= ahostunen) bitartez euskal lexikoian biltzen ziren maileguetarik batzuk (ahoskabez hasiak) jatorrizko ahoskabe hasperengabea gordetzen hasi ziren.⁷¹

⁷¹ Martinetek eta Mitxelenak karratua dute aldarrikatzen AE-ko leherkarietan baina ez du horrelakorik egiten Mitxelenak txistukari eta ozenetan. Leherkarietarako dagokienez, bere erronboa ez da zaharrena, karratuaren beranduagoko aldaketa baizik. Batetik bestera iristeko zenbait gauza gertatu behar dira, gauza larriak guretzat, eta ulerterrazak Martineten sistemaren barnean... ez bera eta ez beste oharu arren, dirudienez: hain gogoko zuen (eta hainbat lanetan erabili zuen) hiperkarakterizazio batez, bortitzak bortitzago eta ahulak ahulago egin ziren hitz hasieran. Bortiztasuna hor hasperenaren bitartez gauzatzen zelarik, are hasperendunago egin ziren, hainbat non leherkaritasuna bera galdu zuten. Besterik gabe, bilakabide honekin berarekin, ez dugu etorkizunean bi leherkari sail posizio horretan, bakarra baizik. Bestalde, ahulta-

Aldaketa hauek sortzen duten sistema hain da ezberdina inguruko hizkuntzetarik eta hain da markatua hitz hasiera (hots-sail bakarra eta bera ahostuna!) non ez den harritzekoa handik gutxira soinu eta fonema ahoskabe berriak sortzea hor garai modernoetako ahostun/ahoskabe sistemaren oinarriak ezarriaz:⁷² *p-, t-, k- / b-, d-, g- : -p-, -t-, -k- / -b-, -d-, -g-*. Ohar bedi, halere, ez dela kanpoko hizkuntzen eragin larri (?) soila aldaketa honen errudun: badira *koipe*, *kalte* bezalakoak jatorrizko lexikoan eta mailegu ugariez landa, badira fonosinbolismo frango ere ahoskabeak etxekotzen lagundu ahal zutenak puntu horretan.⁷³ Ez ahaztu, gainera, 400 edo 600 urte lehenago maileguetako ahoskabeek ez zutela inongo arazorik *in masse* euskarazko ahuletara joateko eta, beraz, historikoki ahostun agertzeko: aldaketaren arrazoi nagusiak hizkuntzaren barnekoak izan bide ziren.

*p-, t-, k-*z hasitako hitzen azterketak (Lakarra prest.-2) erakusten digu hots horiek ez direla, soilik, mailegu modernoetan ematen (cf. §5.1); are gehiago: gutxienak dira bakarrik horrelako aldaerak dituzten maileguak eta asko *bakel/pake* bezalakoak, non lehenago ahostuna asimilazioz ahoskabe egin den, oro har, EBZaren zatiketaz geroztik. Berrienak dira, seguruenik Erdiarotik aurrera zabalduak, azkenik, soilik aldaera ahoskabea dutenak. Bestalde, bertakotze-bide ezberdin hauei fonosinbolismoena gehitu behar zaie. T- erro erduei so eginaz, fonosinbolismo eta onomatopeien artean nagusi ditugu ahoskabez ha-
siak:

TVRV (4) *burra, gale, gili, giri, guru, kara, kili, kirri, kuru, kurri, pirra, pirri, tala-tala, tana, tirri-tirri, tita, tarra* (12/17),

TVSV (4) *putxe, putxi* (2/2),

TVTIV (4) *babi, babo, baka, bebe, bibi, bobo, buba, butu, dapa, dithi, goga, kada, kaka, kika, koko, kubi, kuku, papa, pipi, pupu, patta, pito, popa, pupa, pupu, purra, tada, tago, taka-taka, tapa-tapa, tata, tato, tipi, toto, tupa, tutu* (25/36)

sunu hasperen faltaz gauzatzen zelarik, ahulek izan zezaketen hasperen urria galduaz ahostun bilakatzen zirelarik, angelu edo erronbo bailiran.

⁷² Baina gogora bedi ahoskabe modernoak (gehienak bederen, cf. Gavel 1920 eta *FHV*) ez datozela AE-ko bortitzetarik, bortitz horiek desagertu eta hasperena eta/edo zero bilakatu baitziren.

⁷³ Hau Mitxelenak inoiz markatu zuen (/m/-z eta ezpainkarietz hitzegiterakoan, demagun) baina gaia ez da aski ikertu. Nabarmena da beren eskasiak ematen ziela, hain zuzen, aparteko balioa; ugaltzerakoan kontsonante horiek “normaldu” egin dira, garai modernoetan gainerakoetarik ezin bereiz litezkeelarik. Fenomeno bertsua da bizkaieraz sabaikariekin jazotakoa: palatalizazio automatikoa inon baino gehiago hedatu delarik, Azkueren “palatalizazio semantikoak” historikoki bere lehenago indar guztia galdu du. Ondorioz, ez da sabaikarien eta ozen, txistukari zein leherkarien artean lehenagoko (eta oraindik hainbat euskalkitako) ezberdintasunik.

Modu sistematiko batean ikertzea merezi lukeen fenomeno orokorrago baten zati baino ez bide da leherkari ahoskabeen hitz hasierako hedadura (berantiarra); hizkuntzaren eransletasunerako deribaz ari naiz, alegia (cf. Lakarra 2006a). Turkoz, japonieraz edo dravidikoz bezala, ahostun/ahoskabe opo-saketa berantiarra da, hizkuntza eredu aldaketa horretan aurreratua zenekoa. Orobat, bide beretik azaldu behar dela dirudi kontsonante inbentarioan izandako gehiketa esanguratsua: teluguz eta beste hizkuntza dravidiko modernoe-tan hiru bat dozena kontsonante aurkitzen dugu (cf. Rao 1994), aitzindravidikoz ziren hamaseietarik. Euskara modernoan gehiketa ez da hainbestekoa izan, baina AE modernoko hamaseietarik —5 leherkari, 4 txistukari, 6 ozen eta /h/— bi dozenetara edo iritsi da hainbat hizkeratan: lapurteraz, esaterako, /p/, /t/, /k/, /b/, /d/, /g/, /h/, /l/, /l'/, /n/, /n'/, /r/, /R/, /m/, /f/, /s/, /s'/, /ç/, /ç'/, /š/, /š'/, /t'/, /d'/, /j/.⁷⁴ Aldaketa honetan —hertsian ez baita soilik gehiketa (gogora leherkari eta ozen bortitzak)— partez baino ez da “errudun” inguruko hizkuntzen eragina; beste zati handi batean sabaikariak sistema orokorrean normaltzeak eta ezin utzi aipatzeke sabaikaritzeaz landako fonosinbolismoa: lehen aipatu /p/, [t-], [k-] eta baita /f/⁷⁵ eta /m/ ere, noski.⁷⁶

6. Aitzineuskararen egungo berraraiketaren zenbait alderdi: II. Morfosintaxia

6.1. *Erro monosilabikoa*

1995ean argitaratu lanean markatutako erro-hertsapen baten (**TVTV) formulaz eta horren hurbileko eta urrutiagoko etorkiez eta ondokoez aipatu dugu dagoeneko (§3). Izan ere, ez dirudi azalpenik ez zehaztasunik gabe utz genezakeenik munduko hizkuntzen artean hain arrunt eta usuko dugun bi

⁷⁴ Bi kendu behar txistukarietan B-z eta G-ren zati on batean, baita pare bat sabaikari ere (/t'/, /d'); hauetan, aldiz, /x/ bertakotua da. Z-z badira pare bat txistukari ahostun (maileguetan, funtsean) eta bi dardarkariak neutraldu egin dira... Xehetasunak xehetasun, nabarmena da gehiketa eta baita gutxiena dela bertan mailegatua.

⁷⁵ Honetaz lehen §5.7ko oharra; orain Mitxelenaren 1957ko argudioetarik bat ezingo litzateke erabili fortis/lenis oposaketaren alde?

⁷⁶ Lan horretan bokal sudurkariaren garapena (berantiarra) ere ematen nuen deriba eta sistema fonologikoaren aldaketaren arteko erlazioa erakutsiaz Doneganen austroasiatikoaren inguruko lana eta Houis (1970)-en eta beste zenbait afrikanistarenak jarraiki.

silaba irekitako segida hori.⁷⁷ 1995ean erro-eredu honen falta lehenagoko erro bisilabo (eta gainerako polisilabo) guztienarekin lotu nuen, euskal erro zaharrek gehienbat bisilaboak zirela zioen aspaldiko ustearen aurka. Geroztik ez dut ikusten arrazoirik azken ondorio hau aldatzeko AE zaharrenarentzat: etimologia-lanak hasixeak baino ez badira ere, lehen bisilabotzat edo polisilabotzat genituenak orain monosilabo konbinaketaren bitartez (**sa-mur*, **gi-bel*, **(d)a-dar*, **ze-zen...*) edo mailegu gisa (**enazur*, **organa*) azaldu ahal ditugu; ez dira guztiak, jakina, baina erro eta morfemen forma kanonikoaren inguruan lehen ez genuen ikerbide emankorra garatuaz joan dela deritzot eta, hobeagoa dena, teoria berriak hainbat galdera eta hedadura berri sortzen dituela, garapen habororen iturri.

Australiako zenbait hizkuntzatan (cf. Dixon 2002) gertatuaren aurka, euskaraz inork ez du deskribatu bisilabo > monosilabo aldaketa prozesu orokor zahar eta zabalik.⁷⁸ Halaber, leherkariak dituzte amaieran monosilabo moderno batzuk baina zalantzarik gabe (cf. Artiagoitia 1990) -T ezinezko genuen AE-n, eta baita askoz beranduago ere. Ez dirudi *ke* ~ *eke* eta antzeko zenbait bikotek ere bisilaboen lehentasuna ezartzen lagun gaitzakeenik: kasuak gutxi dira, esparru are laburragoak eta azentu mota jakin bati lotuak (cf. *FHV* 157). Ustezko forma kanoniko bisilabikoaren monosilabikoranzko lerradura deuseztatzeko hori guztia aski ez balitz, bide beretik doa esparru-eskasia eta berankortasuna *torri*, *kusi* eta gainerako hirusilabo ohikoen azalpena: ezin, bada, bisilabo ~ monosilabo alternantziatzat aurkeztu, are gutxiago euskalki guztiak edo gehienak ukitzen dituen aldaketa orokortzat.⁷⁹

Azterketa berriek 1995ean aipatuez landa hertsapen eta orokortasun gehiago ekarri dute. Hasteko, TVTV-ren aitzineuskarako (eta geroztiko) ezintasuna guztizko bilakatzeko euskara modernoan azken bi mila urteotako bilakabideen ondorio diren eta Lakarra (1995)-ean aztertu ez ziren /f/ eta /m/ nahiz T- ahos-

⁷⁷ Gonbara bedi uralikoaren eta Australiako hizkuntzen egoera (cf. Bakrò-Nagy 1992 eta Dixon 2002).

⁷⁸ Badira *bart* < *barda*, *bat* < **badV*, *dut* < **duda* eta beste zenbait, baina gutxiegi eta garbiegi eta, beraz, modernoegi ezertarako itxura guztien arabera: gogora, halaber, *daminda* eta *dikeada* (-da-rekin) oraindik RS-en aurki litezkeela. Bada, polisilabo > bisilabo bilakabiderik indonesioz eta bezala (cf. Gonda 1949-1951) baina horiek forma kanoniko bisilabikoaren aldekoak eta hein batean berankorrek ditugu (cf. Lakarra 2009c eta hemen §3ko oharra).

⁷⁹ Besterik da, oraindik-orain ere hitzaren lehen kokagunea zailenatarikoa izatea ikertzaileentzat. Horrela gertatzen da tibeto-burmeraz eta Asia-Ekialdeko hainbat hizkuntzatan ere; beharbada, hemen aurrizki zaharren aldeko argudio berri bat dugu, fonologia hutseko azalpenaren aurka (cf. Lakarra 2004c), Sagartek (cf. 1999) aitzintxinerarako erakutsi duen bezala. Ikus orain Lakarra (2009e).

kabeak hartu ditugu kontuan euskara modernoko egoerarako. Lakarra (2002a)-n **TVTV hertsapena sendotzeko ikertutako erro-sail guztiez landa, CVCV-ko ororen azterketa orokorra burutu genuen pausu legez; **TVTV azaltzeko “**bisilabo eta polisilabo” hertsapenak proposatzeak berarekin zekarren **CVCV eta baita (cf. Lakarra 2004a) **CV(C)CV(C) ere. Bildutako datuek gure aurreikuspenen alde egin dute: zehatzago, RVRV, RVSU, RVTU, SVRV, SVSU, SVTU, TVRV eta TVSU **TVTV-ren lagunak eta are hVRV, hVSU, hVTU eta RVhV, SVhV, TVhV ere ezin ditugu AEZeko —ezta AE berriko nahiz beranduagoko (cf. Lakarra 2009c)— forma kanoniko bisilabadunekoaren oinarritzat hartu. Erro-eredu horietan “(5)” sailean batu diren etimologia ezezaguneko hondarrak monosilaboetakoekin erkatzean oso urri agertzen dira, hainbat non nekez izan litezkeen forma kanoniko monosilabikoak baino zaharrago; alderantziz, hainbat dira erro-eredu bisilabiko horietan berrikuntza gisa —mailegu, aldaera zein eratorpen-konposatu— azaldu ahal direnak eta gehiago ere izango dira horretara jarritz gero erro horietarik ezabatuko ditugun (5)eko kideak.

CVC zen, beraz, eta dirudienez hertsia-hertsian gainera, AEZ-aren erro kanonikoa, ez IEz edo, batez ere, kartvelieraz legez (cf. Lakarra 1998b) C-, -V- zein -C horien aldaera eta ugalketa ugarirekin.⁸⁰

6.2. Aldaketa tipologikoa

Austerlitzek (1976) zuzen eta garbi eta beste askok inplizituki onartzen dutenez —cf. Post (2006), (2009) azkenen artean—, hizkuntza monosilabikoak ez dira eransle eta, alderantziz, hizkuntza eransleek erro bisilabikoak dituzte. Austerlitzek Europa eta Asia iparraldekoak aipatzen ditu (uralikoak, turkikoak, mongoliera, mantxuera, koreera, japoniera) baina beste asko —mundak, Australiako gehienak...— gehitu ahal dira. Horrezaz landa, a-uralikoaren edota a.-finougrioren hiztegi etimologikoek erakusten digute eransleetan erro bisilaboak ia %100 direla; zehazki, badirudi (cf. Bakrò-Nagy 1992) 500 erro berreraikitatik guztiak direla bisilabikoak, salbu eta dozenerdi partikula eta morfema gramatikal. Alabaina, hauek, dakigunez, ez dute kontatzen edo, hobe, asko kontatzen dute, hizkuntza eta hizkuntz-familia gehienetan lexemen “ispilu-irudi” baitira: cf. Gamkrelidze & Ivanov (1984) IE-rako eta euskaraz *eta, edo, ni, gu...*, etab.

⁸⁰ AE zaharreko CVC erro-ereduaren aldeko froga gehiago eta horren aldaketa eta hazkundera hasperenaren bilakabidearenarekin erkatuz aurki liteke Igartua (2002)-n; lan honetaz eta forma kanonikoaren bestelako alderdiez ikus Lakarra (2009c).

Aspalditik zabaldua da etxean eta kanpoan —ikus Trask (1998) adibide garbi baterako— euskararen egituraz honela labur litekeen dotrina bat: 1) euskara eranslea da, 2) SOV hurrenkera du, 3) oso aditz aberatsa du, 4) hizkuntza ergatiboa da, 5) atzizki ugari ditu aditzean zein izenean, 6) ez du aurrizki eta preposiziorik...; esan gabe doa, ezaugarri hauek guztiak ez direla askeak eta loturagabeak beren artean. Bistan da, funtsean, gauzak horrela direla lekukotasunik dugunetik; alabaina, eta lehenago? Euskarak azken bi mila ez eze azken bost mila urteetan aldaketa aipagarriarik gabe iraun duela onartu behar dugu, beste inongo hizkuntza bizitan ez bezala? Honelakoetan mintza bitez datuak eta azalpenak eta isil bitez aurreiritzi eta alper-jardunak.

Traskek (1977) “euskara zaharra” SVO zela proposatu zuen, aditz aurrizkiak, “dative-flags” direlakoak eta beste zenbait kontugatik. Gómezek (1994) eta Gómez eta Sainzek (1995) urrutiago jo eta VSO proposatu zuten, aditzaren bilakabidea zeltarenaren antzera azalduaz. Kasu batean zein bestean, eredu aldaketarako proposatzen ziren arrazoiak oso garrantzitsuak izanik, ez zen froga material handirik eredu berriaren alde eta euskara historikoaren ezaugarriak bata zein besteari zegozkionetarik urruti zela ziruditen. Esate baterako, zer gertatu zen horrelako hizkuntzek aditzean ez eze izenean ere izan ohi dituzten aurrizki eta preposizioekin (cf. Tovar 1997: 98-99)? Nolanahi ere, bi bidetarik abia gaitezke goian aipatutako euskararen “egitura kanoniko” horrek diakronikoki duen balioa aztertzerakoan eta, kasua balitz, aurreragoko egitura zaharragoaren berreraiketan:

- 1) batetik aipatu bai, baina ez aztertu ez berreraiketan erabili diren zenbait irregularitate aztertuz eta erabiliaz eta are orain arte ezagun ez diren gainerako mordoa plazaratuaz (ikus Lakarra 2005: §§5-19);
- 2) barne berreraiketa tipologia holistikoki diakronikoarekin osatuaz.

Aurreko lan batean (cf. Lakarra 2006a) bildu nituen euskararen ohiko irudiarekin nekez batera litezkeen zenbait ezaugarri zahar, CVC erro monosilabikoaz gainera; esan gabe doa euskara historikoan irregularitate edo *fase sparingita* huts diren hauek AE-rako berreraiketan kontrako ezaugarriek baino auke-ara gehiago dutela:

-Adjektiboa Izenaren eskubitara (“aditza-aitzin” duten hizkuntzetan bezala) eta Adjektibo-sail itxia, hots formalki berezi gabeko kategoriarekin; -Izen-Erlatibo ordena zaharra (testuetan eta toponimian), orobat genitibo lokatiboak; -Postposizio eta atzizki gutxi, konparatiboki, eta berankorrek; -IS-eko aurrizki zahar ezezagunak eta AS-rako beste zenbait lehen ezagutzen zirenez gainera; -Silaba irekirako joera modernoa, lehenagoko erroko silaba itxiaren aurka, bokal sudurkarien gara-

pena Erdi Aroan; -Hasierako bokalen gehiketa eta kontsonante inbentarioaren hedadura baina sistema bokalikoaren iraunkortasuna; -Lehenago aditz estatiboak ziren adjektiboen ugaritasuna, dravidikoz bezala eta tibeto-burmeraren alderantziz; -Aditz jokatuaren izaera berankor eta laburra; -Ergatibo markaren jatorria lokatibo bizidunetako *-ga* postposizioan; -Marka gehiketaren bitartezko kasu lokatiboen espezializazio progresiboa dravidikoz legez, lehenago kasuok orokorrago zirelarik tibeto-burmeraz bezala; -azentua azken silaban AEZ-en, etab.

Askok, agian guztiek, arazo ugari izan lezake eta baita ñabardura gehiago behar ere, baina uste dut are azken 500 urteotan eta, oraindik argiago, azken 2000 hauetako hizkuntzan ere badirela zantzu eta aztarna garbiak adierazten dutenak lehenagoko euskara historian zehar ezagunen dugunaz oso bestelakoa zela.⁸¹

Tipologia ezaugarri solteen anabasa loturagabe gisa ez —gogora ergatiboaren markarekin gertatua—, baizik eta modulo ezberdinetako (fonologiako, morfologiako eta sintaxiko) ezaugarri nagusien sare bezala ulertzeak sinkronian garrantzia badu, diakronian berebiziko laguntza eman liezaiguke berreraiketa zabal eta sendoagoa egiteko orduan eta baita aldaketa kateak aurreikus eta azaltzekoan. Horrelakoa da, esaterako, Donegan eta Stampek (1983, 2004) hizkuntza munda eta monkhmerren artean egindako erkaketa: erakutsi dutenez, aitzin-austroasiatikoaren bi azpitaldeok ez dira soilik diferenteak, nahiz arunt diferenteak ere: kontua da zehatz eta sistematikoki kontrajarriak direla, fonologia, morfologia eta sintaxiko puntu nagusienetan, Donegan eta Stamperen ustez horien guztien oinarrian den azentuaren kokapenean kontrako joerak hartu dituztelako batzuk eta bestek. Tipologia diakronikoa horrelako kontrakotasunak eta deribak azaltzeko eta modulo guztien arteko loturak zehazteko gai den unetik, asko da aitzina genezakeena berreraiketa konparatu klasikoa nahiz barneberreraiketa modernoagoa gidatzeko orduan.

Horrenbestez, baldin eta mundaren bisilabismoa, bokal inbentarioaren murriztapena eta kontsonantikoaren hedadura, SOV ordena, atzizkien garapena eta aurritzien galera, aditz-multzoaren emendatzea eta beste hainbat berrikuntza lotuak badira beren artean eta “azentua azken” → “a. lehen”, sako-

⁸¹ Zerrenda horri, jakina, kronologia falta zaio eta komeni da erlatiboa nahiz absolutoa eraikitzen edo eraikitzeko bidean jartzea. Halere, hainbat ezaugarri ez dira ez Mitxelenaren AE-rako ez akitanierako seguruenik, eta besteren bat —eratorpen atzizkiak, demagun: cf. Lakarra (1997a), Sarasola (1997) eta Bueno (2004)— atzo goizekoak, euskara idatzitik kanpo eta are bertan ere. Ikus Lakarra (2009c) forma kanonikoaren aldaketari buruzko zenbait goetatarako.

neko aldaketa garrantzitsuenari, orduan euskarak harekin amankomunean dituelarik hainbat eta hainbat ezaugarri, pentsatu beharko genuke noizbait AE-k ere “azentua azken” izan zezakeela monkhmerrak legez (= Mitxelena) eta ez “azentua lehen” (Martinetek nahi bezala), munda modernoak legez. Jakina, kasu horretan —eta hasperenaren azterketak horren alde hitzegiten du— euskara zaharrak atzizki eta postposizio gutxi, aditz sistema sinplea, analitikoa, erro monosilaboak, VO ordena, aurrizkiak eta preposizioak, V gehiago eta C gutxiago inbentarioan, etab., behar zukeen izan... eta, izan ere, berreraiketak aurrera egin ahala horrelako zerbait erakusten digu (cf. Lakarra 1996a, 2006a).

Egia da forma kanonikoaren azterketa hutsak ez gintuzkeela soil-soilik eta zuzen-zuzenean ondorio honetara ekarriko baina, nabarmenki, monosilabismoak euskara historikoaz oso bestelako hizkuntza berreraikitza garamatza, pankronistek eta ofiziorik gabeko hizkuntz-historialari amateurrek kontrako-rik baderitzote ere (cf. Gorrotxategi 2007 eta 2009ko oharra).

6.3. Artikulua eta perifrasiak

Azken urteotan, 1990az geroz, demagun, morfologia diakronikoaren ikerketan aipagarrien egiten zaizkidan lanak (Julen Manterola eta Céline Mounolerenak)⁸² ez dira AE-ri buruzkoak, hainbat mende edo milurtekoren bat beranduagoko fenomenoekikoak baizik. Alabaina, ezinutzizkoa da hemen haien aipu laburra, berehalakoan antzematen baita gure gaia zedarriztatzen joateko duten garrantzia.⁸³

Jakin nahi zuenak bazekien (cf. Mitxelena 1981) AE-k ez eze akitanierak eta euskara zaharrak ere ez zuela artikulurik, latinak edo germaniko zaharrak ere ez zuen moduan eta erromantze zein hizkuntza germaniko modernoek eta are XX. mendeaz geroztiko suomierak —baina ez XIX.ekoak— duten legez.⁸⁴

⁸² Trask (1977)-z aritu naiz lehen (§3) eta Gómez (1994), Gómez & Sainz (1995) bezala, astiroago erabili eta inoiz ezatabaidatu dut Lakarra (2006a) eta ondoko lanetan. Martínez Areta (2008) oso interesgarria da baina arazoak ditu lege fonetikoaren kronologiarekin eta AE-kotzat jotzen dituen zenbait fenomeno AE baino dexentez beranduagoak bide dira. Ikus Lakarra (2009c) eta (2007)-ko oharra.

⁸³ Berrikuntza gutxi da —bai, aldiz, eskolarako bilketa-lan erabilgarririk— Azkarate & Altuna (2001)-en; pena da, halaber, liburu horretan tipologia sinkronikoari nahiz diakronikoari eta gainerako hizkuntzetako ereduaren laguntzari hain toki laburra emana.

⁸⁴ Bazekikeen **har* > -*a* ere (cf. B *a* 'ERAK.' / -*a* 'ARTIK.'). Orain, *har* horretatik *har* 'har(i)tu'-ra iristeko ikus Lord (1993) Ginea Golkoko eta enparatuetako multzo aditz honen gramatikalizazio adibideekin.

Manterolak (2006, 2008) argitu du erakusletik artikulura bidean zen zenbait zalantza —zergatik *lurr-e-ko*, *-e-an*, *-e-tik*, baina *mendi-ko*, *-an*, *-tik*?— eta baita kasu eta pluralen eransketa, beharbada, erakuslean bertan egin zela eta horren emaitza (ez atal bakoitza bere aldetik) erantsi zitzaiola enborrari, eta kontrakzioak ere ez zirela hemen gertatu uste genuen bezala, aurretiaz baizik. Ikuspegi berriak azentuaren edo banaketa dialektalean dituzkeen ondorioak agortzeko dira; cf. Martínez Areta (2009), Hualderen hainbat lan eta Elordieta (2008). Baina aipatutako lehen lanaren eranskin labur batean artikulua kronologiarekin lotu dituelarik Donemiliagako (1025) Reja ezaguneari ageri diren *-ha* (gehi *-hea*-ren bat) ugariak,⁸⁵ hirugarren gradukoaren gramatikalizazioaren *post-quem* data I. milurtekoaren azken-azkenara atzeratu du.⁸⁶

Céline Mounolek baditu dagoeneko hainbat lan garrantzitsu, abian den tesiaz landa, euskarazko aditz-perifrasien jatorri eta bilakabideaz. Asko da aipagarriarik eurretan baina gaurkoz aski izan bedi honako hau: hor argiro erakusten denez, ez da inongo arrazoirik uste izateko euskarazko hiru perifrasi nagusiak —(1) *-il-tu* + **edun/izan*, (2) A.Nag- \emptyset + A.Lag. Irreal, (3) A.Nag. *-t(z)en* + **edun/izan*— garaikide direnik, eta ezta jatorri bereko (dela latinetikoz zein bestelako) ere. Honenbestez —eta eredu falta ere gogoan— ahaztuaz joan beharko aspaldiko lillura, hots, euskarak nozbait perifrasiarik ez zuela eta historikoki dituenak latin-erromantzeen kutsu gaiztotik datozkiola. Areago; ez da arrazoirik pentsatzeko kutsu gaizto horren bigarren ondorio denik AEko aditz sintetiko ustez unibertsal eta aberastasunez josiek pairatu omen zuten higadura ere.^{86b}

⁸⁵ Egia da, dakidanez, euskalari guztiak onartu dutela **-har* > *-a* eta, beraz, **-ha* behar zuela tarteko; orain, zorionez, ez dugu izartxoren beharrik Manterolaren lanaz geroz. Bideabar, lehen ere *-zaba* atzizkia ezin izan zitekela soila antzematen edozeinentzat, are erro monosilabikoaren teoria baino lehen ere.

⁸⁶ Ikus 22. oharra. Bitxia benetan Veleian 2004-2005 urteetan “aurkitu” omen III-VI. mendeetako ustezko euskal testuetako artikulua ugariak —A. Picaud-ek ia mila urte beranduago artikulua gabe zekartzanetan eta guzti— dagoeneko guztiak *h*-gabeak izatea.

^{86b} Cf. ez hain aspaldiko bestelako baieztapena:

Contact, first with Latin and then with the Romance languages, must have at least promoted and accelerated the rapid development and expansion of the system of periphrastic forms, *if it did not in fact give rise to it*. It is no clear whether in Roman times the system of synthetic forms was productive [...] The problem would be how to explain that, among the huge number of verbs which were borrowed during those periods, only two, at most, entered the synthetic conjugations (Gómez & Sainz 1995: 238; etzana neurea da [J.A.L.]).

6.4. Aditzaren historiaurreaz

Duela laupabost urte hasi nintzen aditz zaharren erroak aztertzen (ikus Lakarra 2006b-c). Helburua Lafonek (1943: 420-421) eta bestek aldarrikatu aniztasun eta polimorfismo ia mugagabea, benetakoa ote zen ala ikerketa desgokiaren edo ikerketa faltaren ondorio. Aski garbia da hor ere badela forma kanonikoa eta are forma kanoniko horretara eramán litezkeela bestelako alo-morfo eta irregularitate asko, gehienak eta ia are guztiak teoria morfologiko egokiago eta aski sinple baten bitartez; forma kanoniko hori, gainera, aurreko lanetan (Lakarra 1995hh) izen-adjektiboetan kausitu CVC bera da, funtsean.

Paradigmak begiratuaz ohartzen gara CVC-tik benetan lekukotu enboren artean hiru eratako bilakabideak eta diferentziak kausitzen direla: a) formula horren aldaketak, kontrakzioak gehienbat; b) CVC horren hedadurak aurrizkien bitartez eta c) a + b.

Dagoeneko *-ra-* hedadura ezaguna genuen. Geroztik, bigarren hedadura bat —adizkietako *da* (Trask 1977) bera— forma jokatugabeetan ere aurkitu dugu (cf. *jagon*, *jazarri*, *jakin*, *jautsi*, etab.) bizpahiru dozenatan, —semantika eta geografia diferenteeekin—. Beraz, *e-/ja-* ezberdintasuna ezin har liteke halabehar edo lilluratzat, ezta arrazoi apartekorik gabeko aldaketa fonetiko hutstzat ere, Mitxelenak inoiz egin bezala (cf. Lakarra 2006b-c). Gainera, Lakarra (2008c)-n Mitxelena (1977b)-ko pasarte bat berraztertutaz, *jardun*, *jaretsi*, *jarein* eta beste zenbaitetan ez **jar* “izen ezezaguna” + *-edun*, *-egin*, *-etsi* eta enparatutako aditz arinak baizik eta **da-ra-*, bi aurrizkien (edo hiruren) erabileraren arrastoak ere badirela erakutsi uste dut:

<i>jardun</i>	< * <i>e-da-ra-dun</i>	<i>*ardano</i>	< * <i>e-da-ra-dan-o</i>
<i>inarrosi</i>	< * <i>e-da-ra-non-ts-i</i>	<i>urgatzi</i>	< * <i>e-da-ra-gotz-i</i>
<i>jarrain</i>	< * <i>e-da-ra-din</i>	...	< ... ⁸⁷

Honelako hedadurak aditzean ez ziren, noski, halabeharrez gertatzen eta beste hizkuntza batzuetan legez (kutxitikoetan eta bantuetan, demagun) bazuten eta badute beren egitekoa eta are jatorri eta bilakabide amankomuna ere. Horrela izanak, lagun gaitzake zalantzarik gabe, menderen mendetan fosildurik diren egiturak aztertzen; nahi nuke honen adibideren bat eman segidan.

⁸⁷ Markagarria da bantuan azken emaitza morfemen berezko fonologiaren arabera espero dugunetik aski urruntzen dela, are han euskaraz aspaldi gertatu desfuntzionalizazio eta lexikalizaziorik ez izan arren (cf. Good 2005); guztiz logikoa dugu, bada, amalgamon desitxuraketa euskaraz.

Aitzinbantuaren ispilu-irudia eredutzat erabil bagenez *urgatzi* eta **ardan-o* bezalako aditz zaharren egitura aztertzeko honelatsu genituzke:

1. aitzinbantua: ERROA — KAUS — APLIK — “AKABUKO BOK.”
 2. aitzineuskara: “AITZIN BOK.” APLIK. KAUS. ERROA [ATZIZKIA]
 *e- **da-* *ra-* *-gotz-* *-i*
 *e- **da-* *ra-* *-dan-* *-o*^{87b}

Good-ek (2005) erakutsi legez, hasiera batean aitzinbantuan hiru aditz nagusi genituen (CVC egiturakoak gainera), ez aditz bakarra eta bi morfema eta azalpen argirik gabeko bukaerako bokala, historikoki bezala; ondoren, lehenik errotik hurbilen den kausatiboa eta geroago aplikatiboa gramatikalizatu ziren, hots, autonomia, semantika eta tamaina galdu zuten, eta funtzio batzuk hartu: CVC-V-CVC-V-CVC-V > CVC-VC-V-CVC-V eta gero CVCVCVC-V. Honenbestez, AE-z ere, horrelako zerbait ahalko genuke proposatu: *e-CVC-e-CVC-e-CVC, gero e-CVC-e-[CV-CVC] eta, azkenik e-[CV-CV-CVC].

Kausatiboa eta aplikatiboa bezala, euskara historikoaren aditz sintetikoan badira lehenagoko perifrasiak hondarrak, dela aditz laguntzaile zaharrak, dela multzo-aditz asimetriko gramatikalizatuak (cf. Aikhenvald 2006). Horietarik dira arestiko lan batean azaldu bezala (Lakarra 2008a) ‘sit’, ‘finish’ eta ‘give’-en oinordekoak (cf. Newman 2002). Beste hainbat hizkuntzatan legez, gurean ere esanahi horiek zituzten aditzok gramatikalizatu egin dira, lehendabizi multzo aditz, gero inoiz laguntzaile eta aditz nagusiaren morfema bilakatuaz: aspektu burutugabearen marka lehena, iraganekoa bigarrena eta datiboa hirugarrena; *la-* aurrizki (< preposizio) eta IS-ko datibo edo partitiboan ere bada aditz zaharron arrastorik. Ez dira bakarrak, noski: **den* erro berak (cf. Zavala 2006 olultec hizkuntzaz) azaltzen ahal ditu plural zenbait (*-del-te* adizki eta izenetan, *-te* aditz izenaz landa)⁸⁸ eta *etzan* ‘lie’-k beste hainbat, aditz izena (*-tze*) edo prolatiboaz (*-tza(t)*) gainera. Beste hainbat prozesu ere multzo aditzen gramatikalizazioarekin lotuak bide dira: “until” (*-raino*), konparatiboak (*ago*, *baino/baina*) mozio aditzetatik, “take”-tik sortutako **har* 3. graduko erakuslea, *-tza(t)* prolatiboa, plurala eta *-tze* aditz izena (< *-tz(a)*) “lie”-tik...

^{87b} Aditzon eta beste hainbat kideren bilakabiderako —gogora aurreko oharrean esana— ikus Lakarra (2008a) eta, batez ere, Lakarra (2008c).

⁸⁸ Aditz izenaz ikus Urgell (2006), zeinetan *-tel-tzel-tzaitel-(k)eta...*-ren hedadura eta kronologiaz Trask (1995)-i buruz aitzinamendu handia aurki genezakeen.

Aurreko ataletan ikusiaren ondoren, errazago sinestuko bide da AE-n aditz sintetiko gutxi eta urriak zirela —bidenabar, gorago ikusi tipologiak eskatu beza-laxe— eta baita adizkiak forma jokaturgabeak baino modernoagoak direla ere.⁸⁹

Gauza jakina da sei bat dozena aditz sintetikotik dozena bat edo dozena t'erdira igaro dela hizkuntza azken bost mendeetan (cf. Lafon 1943).⁹⁰ Gertakari honengatik eta aditz mota honek askori eman ohi dion lilluragatik edo, uste izan da zenbat eta atzerago jo hizkuntzaren iraganean, orduan eta aditz sintetiko gehi-ago genukeela eta, beharbada, AE-n guztiak sintetiko eta perifrasiarik gabeko izango ziratekeela.^{90b} Ustekizun honek ez zuen eta ez du oinarri sendoegirik: amaieratik hasita, munduko hizkuntza guztiek eta momentu orotan badute perifrasiarik (eta baita euskara zaharrak ere, cf. Anderson 2006), baina ez, ordea, aditz sintetiko unibertsalik. Horrezaz landa, bagenekien *saldu* eta *batu* bezalakoeak, hots, **e*-aurrizkirik gabeko aditzek, *ez* zutela inongo aukerarik sintetiko gisa jokaturik aurkitzeko, ez orain ez inoiz, eta *ni nager* edo *zuk djazu* bezalako monstrooak zein gurasorenak diren edozeinek asma (jakin, hobe) lezake. *OEH* hartzen badugu ez dira 240ra iristen **e*-aditzak izan zitezkeenak, 200etik hurbilago, seguruenik (cf. Lakarra 2008c). Bestalde, horien artean gehienak *ilki* / *jaulki* / *irauli* / *arraultza*, *ifini* / *jafini* / *irabio* / *arbin*, *jin* / *jaio* / *eriden* / *jarraiki*, **edun* / *jaun* / *eradun* / *jar-dun*... familiadunak ditugu. Hots, erro jokatu ezberdinak, familia zabalagokoen oinarri direnak bi dozena edo bi eta erdi ditugu: **bil*, **din*, **dun*, **khar*, **khus*, **gin*, **gon*, **zan*, **zun*, eta gutxi batzuk gehiago. Inguruko eta are urrutiagoko hizkuntzekin erkaketarik eginez gero, zail da antzekorik aurkitzen: zenbat dira frantsesaren edo gainerako hizkuntza erromantzeen erro jokatuak? Eta alemaniarrenak, grekerarenak edo beste edozein hizkuntza IErenak? Ez jakin, ehundaka eta milaka, noski, hizkuntza horietako aditz guzti-guztiak, funtsean; sail irekia da horiena, alegia, euskara historikoaren eta —itxura guztien arabera— AE-ren aditzarena ez bezala.⁹¹ Nolanahi ere, bada aditz-sail mugatu eta are euskara baino

⁸⁹ Kontrakoa uste duenak azaldu beharko du, bai zergatik diren erroaz landako morfema fosilduak *dihardut*-en edota nola alda zitezkeen —zein bere aldetik, noski— **DA-RA-DUN-DA*, **DA-RA-DUN-GA*... > *dihardut*, *diharduk*... edo **NI-DA-NON*, **HI-DA-NON*... > *noa*, *hoa*..., etab. Trasken Omenaldiko lanean eman ditut forma sintetikoen jokaturgabeekiko berankortasun erlatiboaren aldeko argudio gehiago ere.

⁹⁰ Orain Lazarragak hainbat adizki sintetiko bitxi du (baita laguntzaile ezezagunik ere!), batzuk ezagun eta besteak ez hainbeste: *jafindazu*, *nirteanean* eta beste; cf. Lakarra (2004b), Mounole (2007b) eta Lakarra & Mounole (2010).

^{90b} Antzeko proposamen batez bantu ikasketetan, cf. Nurse (2007: alde) eta Hyman (2007: aurka).

⁹¹ Klase itxiaren ideia lehenagotik da ezagun adjektiboek dagokienez (cf. Dixon 1982); ikus Lakarra (2006a)-n AE ere era horretakoa izan zitekeela pentsatzeko zenbait argudio.

laburragoko hizkuntzarik munduan zehar, batez ere Ginea Berrian eta Australia osoan eta Ipar-Ameriketean (cf. Garrett 2004, Pawley 2006, etab.).

In northern Australia many languages have a closed class of inflecting verbs. Some languages have as few as five to a dozen such verbs, others up to about 250. Jaminjung represents a type in which most inflecting verbs function as independent verbs and have not been strongly grammaticised (Schultze-Berndt 2000). In New Guinea a number of languages of the Trans New Guinea family have between 60 and 150 inflecting verbs (...). Kalam, which has about 130 verb roots, is the best described (...) (Pawley 2006).⁹²

7. Aitzineuskararen egungo berreraiketaren zenbait alderdi: III. Lexikoa

Ez da berariazko lan ugari ez urririk AE-ren lexikoaz, ezin bailiteke horrelakotzat hartu inoiz edo behin, hiztegi etimologikoetan bildurik (Agud-Tovar) edo ohar solte gisa —batez ere onomastikaz— (Irigoyen) aurki genezakeena.⁹³ Zalantzarik gabe, Trasken 1997ko liburuiko lexikoaren historiako atala gera liteke horrelako egitasmo batetik hurbilen; urruti, hala ere, gehienbat —inoren, Mitxelena edo inoiz lehenagokoren baten— etimologia sailen bilketa eta iruzkin baitugu. Labur, beharbada laburregi, esateko historiarik ez —edo gutxiegi, filologia ez zen Trasken alderdirik sendoena—⁹⁴ eta egiturarik ere ez duen lexiko hautatuaren azterketa dugu, funtsean. Apostua eta liskarra oso gureak direlako —edota “gure” gaian kanpotarrek ere besterik egin ez dutelako— izan dira eta badira oraindik ere iritzi sendoak ustezko ardura nagusiaz, atzerriko hizkuntzek gurean utzi duten arrasto eta orbanaz, alegia. Askoren edo gehienen ustez handia delarik, erraz da aurkitzen (Lafitte esateko) euskal hitz altxorrean

⁹² Cf. “In some productively serializing languages, verbs form a largish but closed class—this is the case in Kalam and Kobon, both Papuan. Kalam has under 125 verbs, of which only about twenty-five are commonly used (Pawley 1993; Pawley and Lane 1998). Dumo (under B) in § 1 of Chapter 9) also has a closed set of basic verb roots, with around 100 members. There are a number of verbs with very general semantics, and these ‘generic’ verbs are combined together with more specific verbs to provide a precise description of an event. The wealth of SVCs in these three languages ‘compensates’ for having a smallish closed verb class and verbs with highly generic semantics” (Aikhenvald 2006: 55).

Multzo-aditzen eta aditz urriko hizkuntzen artean lotura kasu gehiago balitz ulertzekoa litzateke bietarik azaltzea euskara zaharraren azterketan isolatzaile > eransle deriba izan badu (cf. Lakarra 2006a eta §6.2). Erants bitez Stassen-en generalizazioak “X-ekin Y” egituren eta aditz jokatu eta deklinabide faltaz (ikus Lakarra 2008d-ko eranskina).

⁹³ Ikus 29. oharra Trask eta Morvanen hiztegiez.

⁹⁴ Ikus Gorrotxategi & Lakarra (2001) onomastikako buruaren kritika baterako.

bi heren edo gehiago kanpotik hartua dela bota duenik; Traskek berak garai modernoetan %51tik gora edo izan litekeela uste zuen eta hortik askoz beherago eramango luketenak ez dira hainbeste edo hain zaratatsu.⁹⁵

Mitxelena behin baino sarriago (1964, 1984, etab.) gaztigatu zuenez, kontua ez da nahi genukeen bezain erraz pisatzen eta erabakitzen; hasteko, kalkuluak inoiz egiten balira —usuenik usteketa edo aburu huts izan ohi baitira, bakoitzaren sinesgarritasunaren araberakoak gehienez ere—, zeren gainean egingo lirarteke? *OEH*-ren gainean? Axularren hiztegiarenean? *Atxagarenean? Kalkuluotarako gure irizpide eta aurrelanak garatuak ote, bestalde? Azkenik; *x* izan edo *y* erabakitako portzentaia, zer? Hitz guztiek ote pisu bera altxorrean eta corpusean?

Bakeak egitearren edo juxtu kontrakoagatik, ez dut ukatuko, mailegaketaren neurriaren gaiak ikertzea merezi duenik, seguru bainaiz zenbait ustekabez gain, lexikoaren historiak eta euskal lexikoaren egiturak ere mesederen bat baino gehiago izango lukeela ondorioz. Norbaitek besterik usteko duen arren, etimologia zientifikoa ez da euskalaritzan arlo landuegia, batez ere azken lau hamarkadetan.⁹⁶ Zalantzarik gabe, honetan erru edo eragin handia du etimologiaren oinarrian edo gailurrean den hizkuntzalaritza historikoak aparteko arrakastarik ez izanak: goian ikusi dugunez, ez da gauza bera —usu guztiz kontrakoak dira— jatorriez eta ahaideez iritziak botatzea eta hizkuntzaren diakronia eraikitzea. Alabaina, etimologia ezinbestekoa da hizkuntzalaritza historikoan (cf. Watkins 1990 eta Lakarra 2008b), ez anekdota-bilduma gisa baizik eta azalpen diakronikoaren oinarritzako istoriotzat hartuaz, bederen. “Beren fruituetarik ezagutuko dituzu” eta, beraz, etimologia berririk ez duten teoria eta, batez ere, berreiriketa berriek gehienez ere egiantza dutela esan ohi dugu, ez lehengo teoria eta berreraiketak ordezkatu dituztenik edo ordezkatzeko hurbil direnik ere.⁹⁷

Etimologia-lana beharrezko eta ezinbesteko dugu berreraiketan eta, batez ere, lexikoaren berreraiketan, noski, eta are gehiago aitzinlexikoarenean. Gai-

⁹⁵ Bikainak dira Zawiszewski (2001) eta Etchebarne (2006) euskalkien arteko urruntasun lexikoaren eta mailegaketaren alor irristakorretan aitzinatuz; berritzailea da Madariaga (2001) ere alor semantiko jakin baten bilakabidea beste hizkuntza batzuetan aurkitutakoarekiko erlaketaren bidez aztertuz.

⁹⁶ Berreraiketarekiko parekotasunean, ezinbestean. Bada [bazen: 2011] jaun armeniar bat —Euskal Herrian armenologoaren artean baino ezagunago?— armeniera ez dela IE hizkuntza uste duena. Kontsolatzeko edo andere arkeologo ezagun batek armeniera eta euskararen arteko loturak lurralde bateko eta besteko triku-harrietan oinarrituz ere komentzitu nahi izan gaitu inoiz...

⁹⁷ Ikus Lakarra (2008b) Martinet nahiz Hualde eta Trasken proposamenen kritikarako alderdi honetatik.

nera, egia da definizioz maileguak (latinertikoak eta erromantzetikoak edo geroztikoak)⁹⁸ ez direla AE-n sartzen ahal baina Pernandoren egiak ez digu balio mailegu guztiak ezagutzeko eta banatzeko gai ez garen bitartean; gero ere, ezingo ginatke horrekin asetu berrikuntzetan, duela 2200-2500 bat urte-takoak eta geroztikoak bereizten ez dakigun bitartean.

Mitxelenarena (1957, *FHV*) delarik AE-ren sistema fonologikoaren berre-raiketa estandarra azken mende erdian, hainbeste jazotzen da etimologia lanarekin ere: bere 1977 artekoetarik jasoaz —*Apellidos Vascos* eta, batez ere, *FHV*-tik— Arbelaizek (1978) 1200 edo 1400 bat etimologia bildu zituen.⁹⁹ Mitxelenaren etimologia —bere historia lan osoa bezala— momentuan esku-za zitekeen filologia eta hizkuntza teoriarik hoberenari lotua dugu, berreraikitzaileek (cf. Pulleyblank 1992 txinerarekin) beti eskatu bezala: batetik fonologia diakroniko orduan berri-berria (pragarrak eta, batez ere, Martinet); bestetik, Urquijok aurretiaz hasitako lana, findu eta hedatua, zuberera nahiz bizkaiera zaharrarekin, artean ezezagun zen araberekin, hizkera modernoenkin zein hainbat lexikorekin (Landuchio, Pouvreau, Larramendi...).¹⁰⁰ Iker-tzaile bera da *Fonética histórica* eta *Lenguas y protolenguas* zein *Textos arcaicos* eta *Fuentes del diccionario de Azkue*-ren egile, bakoitza bere aldetik hartuaz ez dutelarik parekorik zeinek bere generoan.

Nago Mitxelenaren lan etimologikoaren %1 ez dela aldatu beharrik izan, are Tovar eta Aguden *Materiales* zabala argitaratu ondoren ere.¹⁰¹ Ohi bezala, horren oinarriak berreraiketa paradigma batetik abiatuaz baino ezin kritika zitezkeen. 1995ea geroz erro teoria monosilabikoa garatuaz joan den neurrian ikusi izan da (cf. Lakarra 2008b) Mitxelenaren jardun etimologikoan akats eta hutsune zenbait. Erro teoriak hainbat aldaketa ekarri zituen hasiera batetik. Lehenik, CVC egiturako zenbait erro fosildu, artean ezezagun: **ger*, **dul*, **bur*, **zen*, etab; honekin batera, lehendik ezagun ziren beste batzuen familiak zabaltzea: **bel*, **bin*, etab.; are, AE-ren hitz-eraketa bide fosilduak, zela erre-duplikazioa (**dol* > *odol*, **der* > *eder*, **zen* > *zezen*), zela aurrizkien erabilera: **sa-bel*, **sa-bin*, **sa-bur*, **gi-bel*, **gi-zen* (ikus §3).

⁹⁸ Gogora Mitxelena (1964) geruza latino-erromanikoak zeltikoa nola estal zezakeen ohartzeko.

⁹⁹ Geroztik 1987 artekoetan, legokiokoen %25 edo baino askozaz gutxiago bide dira. Me-rezi luke osatzea eta zuzentzea (batez ere Arbelaiztek falta duen *FHV*-ren 2. argitalpeneko erans-kinari dagokiona); egungo egunean aurkibide on batzuk ere ezinbesteko lirateke, jakina. Mitxe-lenaren lan etimologikoaz atera litekeen etekina areagotu egin da orain haren Lan Guztiak argitaratzean (ikus Lakarra & Ruiz Arzalluz 2011).

¹⁰⁰ Ikus Urgell (1997) eta (2001).

¹⁰¹ Ez bakarrik *oilo*-raino baino iristen ez delako; ez naiz hemen lan horretaz arituko baina bada zenbait ohar Lakarra (2008b)-n.

Etimologiak gehituaz eta ugalduez joan dira azken urteotan, 600era edo iritsiaz egungo egunean (ikus Lakarra prest.-1) beti ere forma kanonikoa oinarri hartuaz: CVC badira erroak, orduan *hortz* edo *beltz* erroa baino zerbait gehiago ere izan behar;¹⁰² *adar* berba, bestalde, *eder*, *odol* nahiz *adats*-en pareko delarik —hots, erreduplikazio-sarean kokatua izanik—,¹⁰³ hor nekez ikus genezake mailegu zeltiko bat, *jarri* eta *larri*-n ere aurkitzen dugun **dar*-en erreduplikazioa baizik; *etxe* (< *etse*) VCV delarik, ezin AE-kotzat har: horrenbestez, beharbada, *-e* gabeko (cf. *Paris-eko*, *atz-eko*) eta C- galduren baten jabe bide zen lehenago (cf. §5.4)... Forma kanonikotik abiatutako analisiak ez dakartza soilik, noski, eratorri eta konposatuak (cf. Mitxelena 1963): *zema* ere nekez eraman genezake CVC-ra eta, bestalde, *-m-* eta amaierako diptongo horrek ere (cf. §5.2) mailegu usairik badakarte (< gazt. zah. *menaza*, metatesis); antzeko zerbait gertatzen da *labe*-rekin ere: CVCV bat eta *l-* batekin gainera (gehi *-b* C₂ bezala), nekez atera zitezkeen AE-n CVC erro batetik.¹⁰⁴

“Erro-ereduen etimologiatik hitzen etimologjara”; horrela dei genezake hein batean azken urteotako hurbilketa. Har dezagun edozein erro eredu; bere kideak bost sail nagusitan sailka ditzakegu: (1) maileguak, (2) aldaerak, (3) eratorri-konposatuak, (4) fonosinbolismo eta onomatopeiak, eta (5) jatorri ezezagunekoak (ikus Lakarra 2002a, 2004a). Sailkapenean bada asimetriarik bost sail hauen artean: (1)-(4) sailak oker handirik ezean hazi baino ezin egin litezke eta horrela joan dira haziaz gure ikerketa aitzinatu ahala (Lakarra 2009c). (5), aldiz, soilik apaldu egin liteke eta noiz asko (*l/-z* hasitako eredueta, demagun), noiz gutxi horrela egin da, “jatorri ezezagun” horiek argituaz zihoazen neurrian. (5)eko kideen sailkapena behin-behinekoa da, beraz, eta ez da inolaz ere uste izan behar horko guztiak AE-ko erro soilen altxor lexikoan ziren; (1)-(4)koek halakotan ez zirela segurutzat ere eman behar da.

AE-ko seguru ez baina egiantzeko izan litezkeela baieztatzeko badira gu-txienez bi iragazki gainditu beharreko: (a) fonotaktikoa, (b) geografikoa. Lehendabizikoari dagokionez, edozeinek uler lezake *p-*, *t-*, *k-*, *m-* edo *d-*z hasiak, demagun, ezin izan zitezkeela garai hartako, era horretan bederen.¹⁰⁵ Bigarre-

¹⁰² *Hor-tz* egiteko *can-ino*-k ere laguntzen zuen, jakina; *bor-tz*-entzat cf. *quin-que*, *pen-kwe*, etab. (ikus Lakarra 2010b).

¹⁰³ Ikus Galand (1984) erro-egitura konplexuak berebereraz nola mailegaketak oztopatzen duen ohartzeko.

¹⁰⁴ Inoiz lehenago Mitxelenaren hipotesi formalen bat zehaztu ahal izan da: *dollar*-i buruz ikus §5.3.

¹⁰⁵ *Kalte*, *koipe* eta beste (D...T... > T...T...) salbuespen ezagunak aipatu dira §5.8an.

naz ere, ez da asko azaldu beharrik;¹⁰⁶ har, esaterako, ondoko hitzok eta Azkueren oharrak bakoitzaren hedaduraz:

basi (B-mu-tx)

liki (B-o)

aho (AN, B, G, R, BN, L, S)

labe (AN, BN, G, L, R, S)¹⁰⁷

Berehalakoan ohar gaitezke ezkerrekoen aukerak zahar izateko oso exkax direla eta eskubikoena —hainbatetik hainbatean— ia erabatekoak. Esku zabaltasun handienarekin jokatu arren —bi euskalki mugakide ez direnetan agertzen direnak ontzat hartu ditugu, are euskalki horietan herrixka soil banatan lekukotuak direnean ere—,¹⁰⁸ irizpideon eragina handia da eta (5)-eko kideak ia hustu egin ohi dira eredu bisilaboetan (ikus Lakarra 2008b).¹⁰⁹ (5)-eko kideek —“hondarrek”— baino ez dutelarik AE-ko izateko aukeraren bat, ez da azalpenetan luzatu beharrik zein erro-eredu den zaharrena erabakitzeko: CVC monosilaboena, noski.

Iragazkiok ezarri ondorengo emaitzak erabiliak, batez ere hauek esanguratsuak direnean adibide kopuruaren edota datuen sailkapen argiagatik, erro-ereduen etimologia horiek oraindik sailkatu gabe direnak egiteko edota aurreko sailkapenak testatzeko balia litezke. Adibide pareta emateko: VCV-n mailegu asko eta eratorri-jatorrizko gutxi bada, merezi du galde-tzeak *alu* edo *otu* ez ote diren mailegu izango, batez ere, *otso* edo *etse*-rentzat bezala horiei, hizkuntzaren barnean bestelako azalpenik aurkitzen ez zaiznean (cf. *ualuu* eta *uotu*; ikus §5.1). VCCV ere ez da oso bestelako eta, hortaz, *eske*, *urde* nahiz *olde* susmagarriak dira, *asko* (**hats-ko*, cf. *aski*), *alde* (<**Cal-de*, cf. *atal*) edo *ardi-ri* legez (cf. *idi*, *zaldi*) hizkuntza barnean familiarik aurkitu ezin diegularik.¹¹⁰ Ikerketa bide hau oraindik bere hasikinetan da eta agortzeko arrisku handirik gabe; cf. Lakarra (prest.-1).

¹⁰⁶ Besterik da zehaztasun osora iristea irizpide honetan zeren gainean —euskalki modernoan, alegia— (cf. Lakarra & Urgell 2008 eta hemen §8-ren akabuan) oinarritua den ikusirik.

¹⁰⁷ Eskubikootan, gainera, are euskalki gehiago erants litezke errazki aldaeretara (*ago*, *laba*, adibidez) joaz. Halere (ikus testuan atal honen akabuan) *labe* mailegua dugu; arazo eta zailtasun gehiago dela iruditzen zait iragazki geografikoa maileguei ezartzean gainerako sailletarikoei baino.

¹⁰⁸ Gauzak muturreraino eramanez, honek esan nahi du, demagun, Bermeo eta Ondarribian lekukotutako hitz bat orokortzat har genezakeela, lehenak B osoa eta bigarrenak GN osoa estalduko balu bezalaxe, eta kasu honetan hizkera horien artean itsaso-bidezko kontakturik inoiz izan ez balitz legez, gainera.

¹⁰⁹ Eredu monosilaboan ez da horrelakorik, adibide gehienak euskalki askotan edo guztietan lekukotzen baitira.

¹¹⁰ *Eske* cf. *uescor* ‘se nourrir’ eta ‘par extension de sens “se régaler de’, ainsi par suite, ‘jouir de, user de’” (Ernout-Meillet, s.u.); *urde* cf. *turpis* (leherkari metatesia eta *b-* > *ø*-rekin)

Zeregin anitz dateke erro-ereduen bilakabidearen azterketan. Eranskineko H taulan CVC ereduak enparatuko guztien gainetik duen nagusigoa ezin argiagoa da, hurrengoak (aCVC) halako lauko multzoa duelarik. Are gehiago, tauletan aurkeztutako 48 azpiero du bisilabikoetarik 40tan (%83,33) hondarrak ez dira iristen bakoitzean izan zitekeenaren %1era ere eta, beraz, ez AE-ko benetako erro-eredu baizik eta esangura funtzional handirik gabeko hots konbinaketa halabeharrekoak ditugu.¹¹¹ Areago dena; gogoratuaz aztergaiaren corpusa osatzerakoan monosilaboetan erro askeak baino ez ditugula kontuan izan, konposizio edo deribazioen ekoizpenetik berreskura bagenitza fosildutako gainerako erro zaharrak ia beste hainbeste izango genituzke lan handirik gabe. Monosilaboen antzera eredu bisilaboetako hondarren zerrendak hazterik ez da,¹¹² bai, aldiz, urritzerik eta, seguruenik, CVC-k ez soilik aCVC-k baina gainerakoek (ikus 110. oh.) halako lau baizik eta zortzi edo hamar ere izan lezake berreraiketa aitzina-ahala.

M taulako maileguei dagokienez, ezer baino lehen SVSV eta uCCVC-ren uestzko lehentasunaren ahuleziaz beharko genuke jabetu: izan ere, mailegu bakar bat ez izatea ez da azpieroetako kideen ezaugarri nagusia. Ohartzen bagatzaizkie lekukotasunen kopuru benetan urriei —13 eta 23, hurrenez hurren, CVC-ko 152en aurrean— eta izan zitezkeen ororen aurreko horien apaltasunari (200 eta 1075, %6,5 eta %2,13), aitortu beharko dugu halabehar hutsa dela lekukotutako erro horien artean bakar bat ere mailegu ez izatea (edo guk horrela ez ezagutzea), batez ere SVSV-ren kasuan.¹¹³ Halaber, alderdi hori hobeki pisatzeko hemen ere gogoratzekoa da CVC-n erro askeak baino ez direla erabili, eta —erro lotuak kontuan hartuz geroz— hondarrak arrunt hazteaz landa, kopuru orokorrek ere aski den adina haziko lirakekeela. Maileguen sailean, aldiz, gutxi lirakeke (baten bat bai?) CVC-n erantsion artean eta, beraz, %7,89 hori %4ra edo are zifra apalagoetara jaitsiko litzateke altxor zaharreko hondar berriak gehitzean.

“difforme, défiguré, laid (...) qui est laid ou qui enlaidit; sens physique (...) et moral (...) L’adjectif a dû designer à l’origine un défaut physique précis (...) ‘Etymologie inconnue, comme il est attendu pour un adjectif de ce genre’ (Ernout-Meillet, s.u.); *olde < uoluntate* (cf. §5.1).

¹¹¹ Eta gainerako zortzien artean soilik aCVC ereduak ditu bospasei kide baino gehiago (15 zehatzago) H sailean, hots, etimologia ezezaguna eta iragazki geografikoa gainditzen ditueenez hornituan.

¹¹² Bai teoriarik, baina **ardano*, *herio* edo *hezur* zatitzea lortzen dugunean beti altxor zaharreko monosilaboak edo mailegu bisilaboak (nahiz biak batera) aurkitzen ditugu: cf. **e-da-ra-dan-o*, **e-lin-o*, **berna-zur*, etab.

¹¹³ Gogora bedi Lakarra (2004a)-ko datuak darabiltzagula. Bidenabar, eredu bakoitzean pare bat erro mailegu gisa noizbait bersailka balitez CVC-k orain duen %7,89 baino portzentai larriagoak hartuko litzukete biek ere.

Ohar bedi eredu kodagabe gehienak taularen akaburantz biltzen direla: hots, zerrenda honetako azken 19ek ez dute kontsonanterik bigarren silabako kodan eta gutxik lehendabizikoan ere (azken 9.a lehen). Lehen kodabikoitza (aCCVC) azken hogeigarrena dugu eta horietarik dira goiko partean nagusi, baina ez hori eta ez beste kodadun asko ez dira iristen %10era izan zitezkeen erro lekukotuen multzoan.¹¹⁴ Bestela esan, bigarren silaba kodagabea duten erro eredu askoren zahartasunaz zalantzak izan litezke maileguren irizpidearen aldetik ere; badirudi CVC monosilaboetan bestelako eredu batzuetarako (V_1 - V_1 bisilaboetarako) Uhlenbeckek gogotan zuen aukerak¹¹⁵ egiantz osoa duela, baina ez, aldiz, CVCV (eta, beharbada, CVCCV) gehienetan: hauetan maileguren porzentaia hain da handia non dirudien ereduak eurak izan direla mailegatuak.¹¹⁶

Aitzineuskararen eta —noiz arte ez jakin arren— euskara zaharrean erroen inguruan eratorpen eta konposaketa mota ezberdinen bitartez gero itxurazko loturarik gabe aurkitzen ditugun hitz familiak izan zirela dirudi: cf. **e-dutz-i* : *luz-e*, **dar* : *adar* : *jarri* : *larri*, **dats* : *adats* : *jatsi* : *lats*, **der* : *eder* : *ler*, **dul* : *ilki* (< **e-dul-ki*) : (*(h)ez*)-*tul*, **den* : *leben* : *-en* : *ezten*, etab. Ikus familia horien egitura, loturen hedadura, bilakabide fonologiko eta morfologikoak zehaztea eta hortik AE-ko hitz eraketaz, morfologiaz eta lexikoaz atera litezkeen hainbat ondorio ez dira oraindik garatuak neurri handi batean.¹¹⁷ Zerbait egin da ikusi dugunez (cf. §§3 eta 6.5), aditz enborren eredu aniztasuna mugatu nahi izan denean: aditz zaharretako erro eredu horiek salbuespen gutxirekin —izen eta adjektiboak lehenago bezala— eraman ahal dira CVC-ra, dela zenbait kontrakzio ezagun onartuaz (*utz-i*, *jan*, *il-ki*) dela —guretzat interesgarriago dena— antzina enbor horiek egitura nabarragoa zutela (**da*- eta **da-ra*- aurrizkiak, *ra-landa*) onartuaz. “Erro hedadurak” —ikus Hyman, Schuh eta beste Afrikako zenbait hizkuntzarentzat— ditugu, bada, lehenagoko aurrizki + CVC erro egituratik eta hauek multzo-aditzetarik edo, honenbestez, orain *e-*, *i-* eta *j-* letrean kokatzen ditugun dozenaka eta ehundaka aditz zahar (hauetara muga-

¹¹⁴ Beste lan batzuetan (cf. Lakarra 2004a eta, datu berrituekin, prest.-4-n) horietaz aritzen naizelarik, ez dut hemen ondorio gehiago aterako baina nabarmena da beren lekukotasun porzentaia apalek ez dutela zahartasuna laguntzen, ez morfema soil gisa eta ezta konposatu legez ere.

¹¹⁵ Lehenagotik jatorrizko lexikoan zen arren maileguez (gutxik halere!) hornitzea erro eredu, alegia..

¹¹⁶ (C)VCVC-k bai CVCV eta baita (C)VCCV eta (C)VCCVC baino zaharrago dirudi; hau frogatuko balitz, monosilabo zaharraren hazkundera hasiera batean ez atzizkien (-(C)V) bitartez eta ez konposatuaren ildotik (CVC + CVC) baizik eta aurrizki eta zatikako erreduplikazioarenetik izan zela ondorioztatatu beharko bide genuke.

¹¹⁷ Txinerarako cf. Sagart (1999) eta haren bibliografia; ikus Lakarra (2009e, 2007) zenbait oharretarako.

tzearren), 25-30 erro CVC-tara eta horien eratorpen sare zaharrera eramán ditzakegu (ikus Lakarra 2008c) orain aditz gisa sailkatuko ez genituzkeen *herro*, **ardano*, *errain*, *(tx)ilar*, *arrano*, *arrain*, *arraultza*, *inaurri* eta, seguruenik, *arrats*, *arre-ba*, *jorratu*, *urratu* familia honetakoak ditugu aditz “arrunt” gisa ezagutzen ditugun *urgatzi*, *arbin*, *jarrain*, *inarrosi*, *jarauntsi* edo *eroan/eraman* bezalaxe.

Lexikoarekin amaituaz joateko hurbilketa osoaren oinarrian den forma kanonikoaren aldaketak miatzeak esparru honen azterketan izan dezakeen eraginaz gogoetaren bat egin nahi nuke; oraindik orain ia urratu gabeko alderdia da (ikus Lakarra 2009c) eta esandakoa har bedi susmo gisa, enseiukarrean. Enparatuko hizkuntza batzuetan bezala (cf. txinera, munda, tania...) euskara zaharrak ere bere forma kanonikoa aldatu du, ez jakin zenbat milurtekotan zehar; ezin bestela uler, demagun, Uhlenbeck nahiz Mitxelenak bisilaboak aurkituaz nagusi euskara historikoan eredu hori proposatzea hizkuntzaren historiaurrerako ere.¹¹⁸

Har ditzagun *herio* (< **e-lin-o*) eta *hidoi* (< **hur-don-i*): lehendabizikoan erro monosilabiko zaharra trisilabikoa bihurtu da euskara modernoan, bokalarteko *-h-* hitz hasierara igaro eta aurritzia (**e-*) zein atzizkia (**-o*) defuntzionalizatu eta, erroarekiko etenaren ikonizitatea galtzean, haren barnean txertatu direnean. Antzekoa dugu bigarrena ere: hemen bisilaboa da emaitza eta lehen hiatoa bazen **-h-* zaharraren abiapuntuaren arrastoa, orain diptongoa (cf. *-do.i / lohí*) dugu susmagarri (§5.2); hasieran estali dena ere ez da aurritzia orain konposatuaren lehen osagaia baizik (cf. *i-dor*, *i-bon*, etab.). *Haragi* eta *haran* hartzen baditugu, funtsean aurreko fenomenoak kausituko ditugu baina hemen “iluntasuna” —hots, erro berri zabalagoaren uniformitatearen aldeko prozesua— areagotu egin da: ez da *-n* horren arrastorik itxuraz, esku-bitara eta, gainera, lehen silabako *-a-* bokalismo horrek (cf. **ardano*, *arbin*, *arraultza...*) zaildu egiten du lehengo aditz zaharraren egitura antzematea.

Asimilazioak,¹¹⁹ era askotako metatesiak, *h*-aren ezkerreratzeak, C_1 eta aurritzietako kontsonante erorketak, hiatoak, diptongoak, *-R-* C_1 -en eta bestelako fenomenoak ditugu lehengo CVC erroaren hedaduraren eta aurreko morfologiaren fonologizazioaren lekuko (ik. Lakarra 2007). Erro erduaren aldaketen azterketen interesa lexikoarentzat, morfologiarentzat zein kronologiarentzat begibistakoa dugu. Bada, ordea, aski markatu ez den beste interes-bide bat, mailegu zahar ezezagunen ikerketarena, alegia. Aspaldi

¹¹⁸ Ikus §5.ean Igartuak (2002) /h/-aren eboluzioa eta erroarena elkartuaz emandako azalbide bikaina.

¹¹⁹ Baita kontsonantikoak ere: cf. Mitxelenak markatu Etxepareren *zin-hets-i*, geroko *[sin-hets]i*, *solaz* < *solas* eta *sasoi* < *sazón* ezagunen aldamenen.

Mitxelenak *biao meridiano*-ra edo *bariku abari-bagako-egun*-era eraman zituelarik —ikus, hurrenez hurren, (1964) eta (1971b)—, ohartu gintuen hitzen, kasu batean mailegu, bestean altxor zaharreko,¹²⁰ formaren aldaketaren larriaz. Beharbada, hori bide da arrazoa —formaren azterketa zehatza euskalarien lehentasunetatik urruti izateaz landa—, hainbat mailegu orain arte euskal hitz zahar-jator gisa ibiltzeko. Egia da *bazter* edo *beldur*-ek CVC + CVC gehiketarik lezkeen bikoteen itxura dutela... baina soilik itxura dugu, ene ustez (zer dira hor eta zein kiderekin **baz*, **d/ter*, **bel*, **dur?*); orobat, oso “gureak” ditugu *esker* (ona zein txarra), *urde*, *arin*, *olde*, *ezain*, *eskatu*, *alu*, *hagin*, *izu*, *negar*, *neska*, *aterri*, *labe*, *sorbalda*, *hezur*, *erdi*, *guzti*... baina nago *uoster*, *turpis*, *labil*, *uoluntate*, *uexanu*, *uescor*, *ualuu*, *caninu*, *uitiu*, *(la)crima*, *nisca*, *uertere*, LAPP- (v. Corominas-Pascual, s.u. *lapa*-4), *-balda*, *berna-*, *tertiu*, *totiu*... ez direla horien jatorrietarik urrun. Izan ere, euskara modernoko beren VCCVC, VCCV, VCVC, VCDC, VCV... erro-eredu horiek ez zieten aukera handirik ematen AE-ko izan zitezen. Baina ez ote pixkanaka edo arrunt azkar pairatu dituzten aldaketak —jatorriko egituratik urrunduaz eta euskara modernoaren egiturotara hurbilduaz— iker-tzaileak eta zaleak desbideratu dituena, betidanik, (AE-tik bederen) hizkuntzan zirela sinetsiaraziz? Baliteke mailegu zahar ezkutu hauen bilketak oraindik lanik ematea; zalantzarik gabe, euskararen bilakabideak aztertze-ko atzo goizeko oinarri eta egiantzekotasunik gabeko anekdoten ikerketa baino aberatsago bide dirateke nolnahi ere.

8. Kronologiaz¹²¹

Benvenistek zioenez, konparatista baten egiteko nagusia kronologia eraikitzea litzateke; harentzako eta Meilletentzako konparatista “hizkuntzalari historiko”-ren sinonimo zenez, ezin inork egiteko horretatik ihes egin, artean euskalaritzan ahalegin handirik alor honetan izan ez arren.¹²²

¹²⁰ Zahartasuna beti erlatiboa denez —batez ere orain diptongo eta bisilaboez dakigunaz—, baldin eta *abari* < *gau* (< *cadu*) + *hari* ez bada, noski.

¹²¹ Periodizazioaz idatzi nuen (Lakarra 1997a)-n eta gero Gorrotxategi-Lakarra (2001)-en; batean eta bestean historia eta protohistoriaz ari nintzen, ez historiaurreaz. Horrenbestez, falta zen eta falta da berreraikitakoaren periodizazioa (AEZ, AEB, EBZ, gutxienez)... baita horretarako aurrelanak ere.

¹²² Ez da asko Guiter (1989) geroztik duguna; alabaina, aipatu beharrekoak dira Múgica-ren (1996) eta (2000), Trask (2000) eta arestiko Reguero (2010). Behar baino arreta gutxiago erdietsi duelakoan nago Chambon & Greub (2002)-k.

Traskek (1997: 178-179) erro monosilabikoaren garaiak (izatekotan) Mitxelenaren Era aurrekotik “long-long before” behar zuela zioen, zehaztasun gehiagorik gabe. Donegan eta Stampek ere aitzin-austroasiatiko munda hizkuntzetara gertatutako bilakabideak (*drift*) zenbait milurteko beharrezko izan zituela dioskute, kontrako bidetik denean —hots, sintetikotik analitikora— baino arrunt gehiago (cf. Hyman 2004 kwa hizkuntzez). Definizioz AEZ bada berreraiki genezakeen azken garaia, hortik aurrera behar ditugu kokatu hainbat eta hainbat aldaketa, AE modernoa, akitaniera eta Pirineoetako euskara zaharra EBZa eta euskara historikoa bitarte, ustez, ezagutzen dugun egitura batera ekarriaz.

Kokapen horretarako, zorigaitzez, oso gutxi dira data absolutuak dituzten gertakariak eta gutxi beren artean zuzen trenkatzen eta arilkatzen direnak, bata lehen eta bestea gero. Ikusi dugu, adibidez, euskararen historiaurrearekin ez datorrela batere gaizki tipologia holistikoak hizkuntza monosilabiko isolatzaileentzat ikusten duen aditz txiki, analitiko, inpersonala eta fonologia eta morfologiarik hertsienean oinarrituriko berreraiketa (ik. Lakarra 2006a). Orobat, aditzaren eta izen morfologiaren gramatikalizazioaren azterketa konparatuak eskein diezaiguke laguntza ederrik historiaurre ilun edo aukera mugagabeen artean ibiltzen eta hautatzen, batez ere fonetika historikoak kontrolen bat izan lezakeen garaietan:¹²³ gogora perifrasi progresiboetarako gramatikalizazioen jatorria edo datiboena nahiz iraganeko marka (cf. Lakarra 2006c, 2008a eta hemen §6).

Har dezagun **e-* ondoko eta gainerako aurrizki gabeko erroen lehen konsonantearen kasua: /b/, /g/ eta /d/ aurkitzen dugu hor eta baita /th/ eta /kh/ ere (ez /p(h)/ arrazoi ezagunengatik); *ebili*, **edin*, **edun*, *ethorri*, *ikhusi*, *ekharri*, etab. Bide batez, ez da /l/ ez /n/ —,¹²⁴ baina bai /r/ eta /rr/: *eroan*, *irudi*, *errun*, *erran*, etab.¹²⁵ Ez da —*ebo*-ren salbuespen bakarrarekin— /h/-rik ere.¹²⁶

¹²³ Mitxelenak AE-ren sisteman /d/-rik proposatzen ez duelarik, **d- > l-* AEB baino lehenagoko ez definizioz; halaber, bilakabide hori jazo baino lehen agortu bide zen erreduplikazioa, ez baitugu ***IVVC*-rik (< **IVC* < **dVC*-tik). Horiekin lotu beharra dugu **d...d... > ø...d...* ere.

¹²⁴ Logikoa *-l > -r-* eta *-n > -θ-* modernotzat edo modernoagotzat hartzea.

¹²⁵ Ikus §5.4. Noiz lexikalizatu ziren **e-da-ra-CVC* enborrak eta hortik sortu adizki jokatuen paradigmak?

¹²⁶ *Ehun*₁ ‘oihala egiteko zera’ horren aldaera dugu, *errun erro*-rena den bezala. Lakarra (2002b)-n *ehun*₂ ‘100’ < **hen-hun* azaldu nuen eta fonetikoki eta semantikoki arazorik ez den arren (morfologikoki kontrako ordena espero genuke), beharbada errazago eta ekonomikoago da *ehun*₁ = *ehun*₂ pentsatzea; gogora bedi *bost*, *hamaita*, *ehun* eta *mila*-ren bigarren (edo lehen) esanahia ‘asko, ezin kontaahala’ dela.

Zer atera aurreko datu hauetarik? Bada, ene usteko, **e*- hori erro horiei erantsi zitzaienean leherkari hasperendunak zirela erro hasieran, Mitxelena eta Martineten bortitzak, eta aurrizki hori hartzeak ekarri zuela hitz barnean gelditzen zen **T*- > *h*- ez bihurtzea; bestalde, *d*- ere hor zenez (cf. *edan, edeki, idoki*, eta baita *utzi, ilki, jin...*)¹²⁷ **d*- > *l*- burutugabea genuen: Mitxelenaren AE baino zaharragoa izan behar zuen aurrizki horren eransketaren hasierak eta berarekin zetorren aditz-enborraren sorrerak.

/r-/ eta /rr-/ sortzeko edo betidaniko zirela uste ez badugu —nik ez deritzot horrela— eginkizun eta ondorio garrantzitsu bana ateratzen zaigu: eginkizuna horiek azaltzea, noski; ondorioa, **-l*- > *-r*- erregelara iritsi zirela —EBZean edo beranduago— /l-/z hasitako aditzak. Beraz, **dVC* > **lVC* → **e-lVC* > *erVC*: cf. *herio* < **erino* < **e-lin-o* < **lin* < **din*.¹²⁸ /rr/ erro hasieran Trasken *erran*-entzat ireki zuen bidetik azal genezake, hots, ez bezeko, kontsonante taldearen emaitza gisa baizik, bidebatez euskarazko usitezko “rotazismo” kasu eskas eta ahulak gutxiuaz. Hark **esran* > *erran* egiten zuen, /rs/ taldearekin; baina *e*- aurrizkia izanik, nondik *srVC* erro bat? Guk *-rn-* talde batetik *arraultza, arrano, jarrain, inarrosi*, eta beste (**ardano, arbin*) atera genituen (§5.3). Batak zein besteak talde horretarako erro hutsaren aurretik eta *e*- orokorraren ondotik bestelako aurrizkiak behar ditugu, funtsean kausatiboak baina baita aplikatiboak ere: *nr/sr* > /R/ aski erregela berankorra eta erroaren eta **e*- bitartean ziren beste aurrizkien arteko fenomeno delarik, ez digu balio **e*- noizdanik ez den eransten ikeritzeko, bai aurrizkiek (**da-*, **ra-*) AE baino beranduago ere ihartu gabe zirautea lekukotzeko (Lakarra 2008c).

th-, *kh-* > *h-* (eta, batzutan, *θ-* gero) erregelak ematen digu laguntza haborro. Hots, *eho* (< **e-non*) delarik *h*-dun bakarra, esan ahal dugu **th-*, **kh-* > *h*-egin baino lehen **e*- eranstea amaitua zela zeren, bestela, ***eharri*, ***ehusi*, ***ehorri* eta abar genituzke, benetan aurkitzen ditugun *ekharri, ekhusi, ethorri* delakoan ordez edo gutxienez haien aldamenean (**e-lVC* **e-dVC*-renean lege); ez da horrelakoren alerik, ordea. Akitanieraz T-/H- alternantziaren bat delarik (cf. *Talsco/Halsco*), demagun II.-III. mendeez geroztik —baina ez askozaz beranduago— burutu zela delako aldaketa. Hala bada, akitanieraren ondoren baina EBZ-a (v.-vi. m.; cf. Mitxelena 1981) baino lehen **e*- aurrizkiaren

¹²⁷ **-d*- > *-θ-* askoz beranduago jazo zen erroan, ez hainbeste aurrizkian; cf. Lakarra (2009b).

¹²⁸ Ez naiz sartzten *-o* atzikiaren jatorriarekin, ezta *-n* > *-θ* erregelarekin ere; bigarrenak aski berankor behar du *ediro* (< **eradin* / *eriden*), *igaro* (< *iragan*), *iramo* (< **iraman*), *jo* (cf. *jaiten*) eta beste ukitzen baititu.

bitartezko aditz zaharren taldearen ugalketa amaituko zen eta baita horren azpiatala den sintetikoaren sailarena ere, lehen txikia eta urria bazen, geroztik agor bilakatuko (cf. Lakarra 2006c)^{129, 130}.

Iruditu zait euskararen historiaurrearen kronologia eta periodizazioaz ari garelarik harrigarri baino ezin gerta dakizkigukeen zenbait gertakari aipatzeke ezin utz nezakeela gaurko jarduna dagoeneko luzetxo joan arren (ikus Lakarra & Urgell 2008 zabalago). Badira 27 urte dagoeneko Mitxelenaen “Lengua común y dialectos vascos” argitaratu zenetik —eta irakurtzeko aukera baino lehen, miraz entzutekoa ere zenbaitek izan genue-larik—, aitortu behar dut aipagarri egiten zaidala hainbat orain-bereon has-tea ohartzen artikulu horrek hizkuntzaren periodizaziorako edo dialektali-zazio prozesurako duen garrantzia erabatekoaz. Gauzak labur esanda, dialekto modernoak (zeinahi ere diren) ez dira AE-ren dialekto, ezta euskal tribu zaharrei legozkiekeenak ere, hori baino zortzi edo hamar bat mende beranduagoko Euskara Batu Zahar horrenak baizik, *izatekotan ere*.¹³¹ Zer-bait aurreratu dugu, gutxienez, oso salbuespen gutxiarekin euskalari askoren ikusmolde dialektologikoak luzaz ezer gutxi bereizi baitira kaleko jendearen ikusmoldeetatik (cf. Camino 2008), hots, zeharo pankronikoa izan baita: hizkuntzaren beraren mugak salbu, jakina, usu badirudi ezer gutxi aldatu dela antzinako euskaratik hona (dela AE-tik, dela EBZ-etik); ez euskalkiak berak, ezta hauen arteko mugak ere (cf. Mitxelena 1964, Lakarra 1986b).¹³²

¹²⁹ Hortik ez da jarraitzen *-ra* eta *-da*-ren bitartez sintetiko gehiago ez sortzea; baina ohar bedi *din* : *dadin* : *radin* : *rrain* nahiz *dun* : *dadun* : *radun* : *inardun* lau enbor baina erro bera direla bitzuek. Bestalde, ezaguna da sintetiko guztiek **e*- zutela, baina alderantziz ez da frogarik *e*-dun guztiak sintetikoak zirenik. Nozbait amalgamatuak eta barneko egitura galdurik ziren batzuk (*jardun*, *jarraiki*, etab.) jokatu bilakatu ziren baina ez dirudi erro berri gehiago erantsi zenik zerrenda horretara; Lazarragaren *nirteanean* edo *RS*-eko *diratan* salbuespen baztergarriak baino gehiago forma isolatuak bide dira.

¹³⁰ Ikus Lakarra (2009b) eta (2009d) eta hemengo §5.6-ko laburpenean zehaztasun gehi-ago /h/-arekin lotutako hainbat bilakabideren kronologia erlatiboaz.

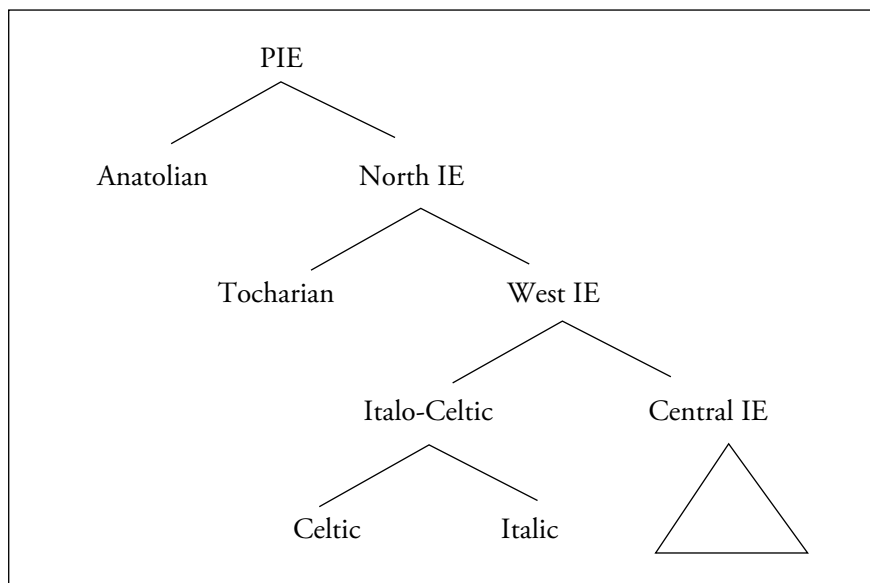
¹³¹ Beste hitzez esateko, AE ez da EBZa, ez kronologian ez izaeran: bata berreraikitze-rakoan euskararen egoerarik zaharrena berreskuratu nahi dugu; bestea egitekoan, banaketa dia-lektalaren aurreko garairik modernoena. Ez naiz hemen horretaz gehiago arituko, baina 8-10 mendeko etena dugu tartean eta Mitxelena zehaztu ez arren, fonologian zein morfologian bi-lakabide nabarmenak ere bai: *bortitz* - *ahul* > /h/ -/D/ > /T/ - /D/, artikuluaurren sorrera, peri-frasi perfektiboarena, *egin* laguntzailea...

¹³² Horrela uler liteke, esaterako, Urkixok *RS*-en jatorria bilatzean Arrasatera jotzea 1596an argitaratutako testu horretan hizkuntzalariek ikusten zuten dialekto nahasketa xx. mendearen hasieran Arrasaten berak ikusi uste zuenarekin berdinduz. Aurreiritzia hain ekan-dua zen non Garibai, testu horren arrasatear garaikidearekin erkatzea —B bildumako erre-

Gutxiri bururatu zaio, agidanez, bizkaierak eta gipuzkerak, esate baterako, kronologia ezberdinak izan ditzaketela —beren artean eta haietako edozeinek zubererarekin erkatuaz, demagun—; hau da, argiro esanik, balitekeela XII. mendeko egoera linguistikoak (are XVI. mendekoak ere, agian) ez modurik ematea “gipuzkera” delakoa dialektotzat hartzeko eta horrezaz landa, beharbada bizkaierak eta Arabako euakarak ez dutela *-gaz* betidanik, ez gipuzkerak *zera*, nahiz (are gutxiago) *duzute*, ez zubererak ere *ü* (cf. orain Oñederra 2009)...

Ez dut gehiagotarako astirik hemen eta aski izan bedi dialektologia diakronikoaren oinarri-oinarrizko puntu hau poxin bat argitzeko zeharbidez ukitzea. Arestian Blazek-ek (2007) bildu eta erkatu ditu II. Mundu Gerraz geroztiko IE hizkuntzen sailkapenak; labur esateko ez da hor aurkitzen Bonaparteren nahiz Zuazoren zortzi edo sei adarreko (nahi Mitxelenaren hamabiko) baina adabegi bakarreko zuhaitzik. Antzera Ringeek ere:

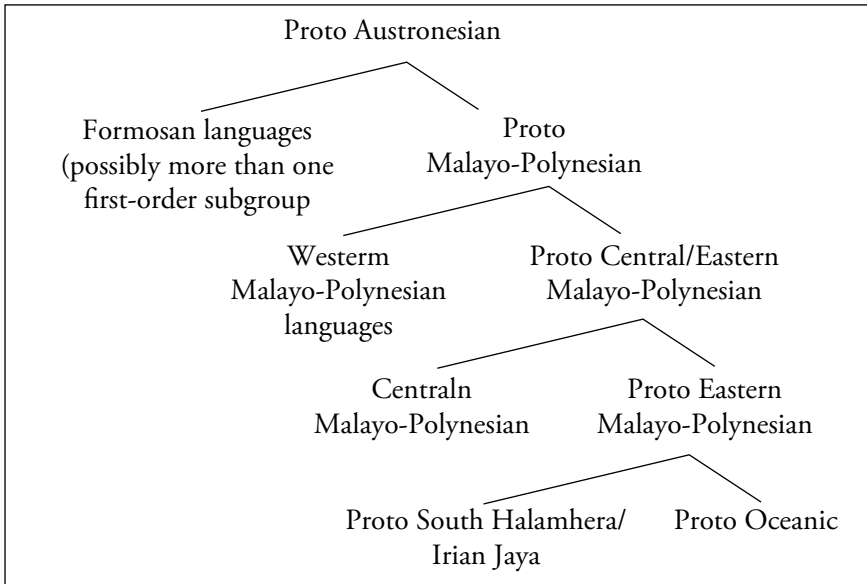
1. Figura: IEraren zuhaitza (Ringe 2006: 5)

frauekin, demagun— ez zitzaion bururatu (ez berari ez besteri) eta bai hangoa behar zuela izan (eta Garibairena prezeski!) proposatzea, 70 urtetan edo hainbatek Urkixok berak baino fede gehiagorekin sinistea lortuaz, gainera (cf. Lakarra 1986a, 1996b, 2002c).

Antzera genuke austronesioaren zuhaitzarekin ere:

2. Figura: Austronesieraren zuhaitza (Lynch, Ross & Cowley 2002: 4)

Hots, zenbat dialekto hainbat eten dira enborrarekiko eta etenok inoiz ere ez dira altuera berean jazoak: beste hitzez esateko, IE hizkuntzalaritzan (eta austronesioan, semitikoan, bantuan, uralikoan...) adarreztatze bikoitza aurkitzen dugu, ez zortzikoitza, seikoitza edo n-koitza. Hemendik jarraitzen da dialektoek zeinek bere data duela eta bik —are gutxiago gehiagok edo guztiek— ez dutela halabeharrez ere data bera. Aski urruti dirudi euskal dialektologiaren usadioetarik; alabaina, iruditzen zait tradizio garatuagoetako ohiturak hemen ere zabal balitez ez ginatkeela galduan aterako diakronistak: gure iraganari buruzko ustekizun eta lillura zenbait ezabatzeaz landa, historiaurrearen berre-raiketarako lanabes finduagoak bide genituzke, batez ere Meilletek (eta Mitxelena) hainbatetan eskatzen zuten *philologie de précision* harekin elkarlanean arituaz. Baina honetaz eta hemen kanpoan utziaz hurrengo batean beharko.¹³³

¹³³ Txineraren esparruan ikus lehenago ere aipatu Pulleyblank (1992). Hori bera esan liteke, noski, filologiatik letorkigukeenaz: lekukotasunak ikertzea eta ikertzeko moduan eskura jartzea komenigarriago bide da diru publikoa baliatuz testuak faltsutzea edo desitxuratzea baino... eta ez naiz soilik Iruña-Veleiakoez ari, badaezpada ere.

9. Ondorioak

Ezin esan liteke aitzineuskararen berreraiketarena gai jorratuegi denik euskalaritzan. Euskal linguistika diakroniko zientifikoa bera bezala urria eta berankorra dugu eta usu honen natura eta egitekoak ezezagunak dira, are inongo tradizio garatutan hura gabe nekez pasa ahalko luketen ikertzaile eta zaletu konparatzaileen artean ere (§1). 1950eko hamarkadan André Martinek hasi eta Koldo Mitxelenak sendotu, zabaldu eta garatu zuen K.a. azken mendeetako (euskara latinarekin kontaktuan sartu aurreko) hizkuntzaren —hots, AE modernoaren— sistema fonologikoaren berreraiketa; saio horiek (eta *Fonética histórica vasca*-ri lotuek) ekarri zuten ehundaka morfema eta hitzen berreraiketa eta, horien historiaren bitartez, euskararen historiaurrearen eta historiaren zati handiak argitzea (§2).

AE-ren eta euskararen historiaurrearen azterketan gure alorrean azken mende erdian estandarra den Mitxelenaren teoria osatzeko, aurreko orrialdeotan berreraiketa hori berraztertzeke diren arrazoi eta bitartekoak aurkeztuaz abiatu (§3) eta 1995az geroz landuaz doan erro monosilabikoaren teoriak (§4) egiteko horretarako erakutsi duen zenbait ideia, datu eta lanabes ekarri nahi izan dugu, AE-rekiko ikerketak ukitu dituen hainbat gai ikuskatuaz, fonologian (§5), morfologian (§6) eta lexikoan (§7). Horrela, hitz hasierako bokalak eta toki berean gertatutako zenbait C- erorketa (§5.1), diptongo modernoak (§5.2), hitz hasierako hortzetakoak eta ozenak (§5.3), ozenen eta txistukarien sistema AEZ-ean (§5.4), azentuera zaharra (§5.5) edo hitz hasierako eta barneko (§§5.6-5.7) ustezko “/h/ etimologiagabekoak”. Atalaren akabuan AE-tik EBZ-era bitartean izandako aldaketak eta AE klasikoa baino lehenagoko konsonantismoa nolakoa izan zitekeen ukitzen da (§5.8).

Antzeman litezkeen aldaketa morfosintaktikoak eta AE-ko edo historiaurreko euskarak alderdi horretatik izan zitezkeen ezaugarri batzuk aipatzen dira §6-n: CVC erro-eredu monosilabikoa (§6.1), aldaketa tipologikoa (§6.2), aditz zaharretako erro eredu bakarraren aldaerak eta hedadurak, aditz sintetikoen “sail itxiko” izaera, multzo aditz zenbaiten gramatikalizazioak... (§6.3).

Lexikoan (§7), forma kanonikoaren laguntzak etimologia formalerako ematen digun aukera markatu nahi izan dut batez ere: aurkitutako hainbat erro fosildu ezezagun eta horien laguntzaz berreraiki litezkeen hitz-familiez landa, beste zenbait dozena mailegu zahar berri ere agertu dizkigu hark. Alabaina, erro-ereduen ezagutzak hitzen banakako azterketak —eta ahaiderik gabeko zein lekukotasun urriko hizkuntzak— falta dituen oinarri eta hatsarri mezprezaezinak dituela azaleratu nahi izan dut bereziki. Azkenik, eginkizun

zail baina beharrezko dugun historiaurrearen kronologia eta periodizaziorako adabaki fonologiko eta morfologiko zenbait harilkatzen saiatu naiz (8), etorkizunerako oinarri-oinarrizko egitasmoaren adibide gisa.

AE-ren azterketaren azken urteotako emaitzak aberatsagoak dira alderdi batzutan enparatuetan baino irakurlea bere kabuz ohartu bide denez; nik bakarra aipatzekotan zera markatuko nuke, ikerketa hauek ezin nabarmenago bistaratu digutela euskara —azken 2000 urteotakoa nahiz lehenagokoa— etengabe aldatuaz joan dela fonologian, morfologian, syntaxian nahiz lexikoan. Honen ondorioz, zenbat eta gehiago sakondu eta zenbat eta gehiago zehaztu AE-ren berreraiketa, euskara historikoaren egitura nagusietarik hainbat eta urrutiago kokatzen da hura, are oso bestelako bihurtzen ere. Ez da esan beharrik, AE-ren ikuspegi oso eta beterik ematea oraindik ezinezko dugula, baina nago duela zenbait urte baino egokiera hobean garena astiro-astiro gehituaz doazen ekarpenek¹³⁴ eta lehenagotik ezagutu baina egokiro pisatu gabeko lanabesen ulerpen berriek aitzinatzen laguntzen diguten neurrian.

Euskara genetikoki erkatzeko eta, beraz, kanpoko berreraiketarako haurri-deak aurkitzeko esperantzak aspaldi uxatu zirenetik, soilik filologia eta teoria hoberenaz osatutako barne berreraiketak eraman gaitzake gure hizkuntzaren historiaurreko sinkronia ezberdinak eta aitzineuskara bera (dela “klasikoa”, dela “zaharra”) eskuratzerara (ik. Lakarra 1997b). Bidea ez da laburra ez erraxa eta emaitzak, seguruenik, ez dirateke inoiz ere asebetekoak beren buruei helburu jasoeziak ezartzen dizkietenentzat —Neolitikoko Europa edo Paleolitikoko Eurasiako hizkuntza, kultura, gizartea eta ekonomia Goierriko edo Beterriko hizkeraren batetik abiatuaz berreraikitzea, demagun— (cf. Lakarra 1999). Hainbeste gabe konforma litezkeenentzat aitzineuskararen azterketak eman ditu, eta batez ere emango, hainbat gauza jakingarri gure hizkuntzaren egitura diakronikoki ulertzeko eta azaltzeko.

10. Bibliografia

Abondolo, D. M., 1998, (arg.), *The Uralic languages*, Routledge.

Agud, M. & Tovar, A., 1988-1995, *Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca: A-orloi*. ASJU-ren Gehigarriak: Donostia, 7 liburuki.

¹³⁴ Biltzar honetan bertan dira, esaterako, Elordieta, Igartua edo Martínez Aretaren lan interesgarriak.

- Aikhenvald, A. Y., 2006, "Serial verb constructions in typological perspective" in Aikhenvald & Dixon (arg.), 1-68.
- , & R. M. W. Dixon, (arg.), 2006, *Serial verb constructions. A cross-linguistic typology*. Oxford U. P.
- de Alonso, A., 2007, "Noticias sobre lingüística histórica (I)", *ASJU* 41, 337-395. (337-350 = Angela Marcantonio (2002), *The Uralic language family: Facts, myths and statistics* [iruzkina]; 350-361 = Jan Braun (2001), *Sumerian and Tibeto-Burman* [iruzkina]; 362-373 = Jan Braun (1998), *Euskaro Caucasicas. Historical and comparative studies on Kartvelian and Basque* [iruzkina]).
- Ameka, F., 2009, "Verb extensions in Lipke (Sekpele)", *Journal of West African Languages* 36, 139-157.
- Anderson, G. D. S., 2006, *Auxiliary Verb Constructions*. Oxford U.P.
- Arbelaiz, J. J., 1978, *Las etimologías vascas en la obra de Luis Michelena*. Tolosa, Kardaberatz.
- Ariztimuño, B., 2011, *Antzinateko euskal idazkunak eta aitzineuskararen berreraiketa: corpusa, analisisa eta ondorioak*. UPV-EHUko Hizkuntzalaritza Programako Master Tesia.
- & A. Martínez Egurcegui, 2011, "Enarak, elaiak eta testuinguruaren garrantzia". *ASJU*-rako inprimategian.
- Artiagoitia, X., 1990, "Sobre la estructura de la sílaba en (proto)vasco y algunos fenómenos conexos", *ASJU* 24, 327-349.
- , P. Goenaga & J. A. Lakarra (arg.), 2002, *Erramu Boneta: Festschrift for R. P. G. de Rijk*, *ASJU*-ren Gehigarriak XLIV, Bilbo.
- , & J. A. Lakarra (arg.), 2008, *Gramatika Jaietan. Patxi Goenagari Omenaldia*. *ASJU*-ren Gehigarriak LI, Bilbo.
- Austerlitz, R., [1970] 1976, "L'aglutination dans les langues de l'Eurasie septentrionale", *Études finno-ougriennes* 13, 7-12.
- Azkarate, M., 1990, *Hitz elkartuak euskaraz*. Deustuko Unibertsitatea-EUTG, Donostia.
- , & P. Altuna, 2001, *Euskal morfologiaren historia*. Mundaiz, Donostia.
- Azkue, R. M^a, 1905-06, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbo [Berrarg. eranskin batekin, 1969], LGEV.

- , 1923-25, *Morfología vasca (gramática básica dialectal del euskera)*, I-III, Bilbo. 2. arg. 1969, LGEV.
- Bakrò-Nagy, M. Sz., 1992, *Proto-Phonotactics. Phonotactic investigation of the PU and PFU consonant system*. Studia Uralica 5, Harrassowitz Verlag.
- Baldi, Ph., 1990, (arg.), *Patterns of change, change of patterns. Linguistic change and reconstruction methodology*. Mouton de Gruyter, Berlin-NY.
- & B. R. Page, 2006, "(Iruzkina) Theo Vennemann. *Europa Vasconica-Europa Semitica*", *Lingua* 117, 2183-2220.
- Bender, M. L., 1969, "Chance CVC correspondences in unrelated languages", *Language* 45: 3, 519-531.
- Benveniste, E., 1935, *Origines de la formation des noms en indo-européen*. Paris: Maisonneuve.
- , 1969, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes. I. Économie, parenté, société; II. Pouvoir, droit, religion*. Les Éditions de Minuit, Paris.
- , 1974, *Problemas de lingüística general*. Siglo XXI, México. 2 lib. (1966ko jatorrizko frantsesaren itzulpena).
- Bhat, D. N. S., 2000, "Dravidian and Tibeto-Burman: a typological comparison", *International Journal of Dravidian Linguistics* 29, 9-40.
- Blazek, J., 2007, "From August Schleicher to Sergei Starostin: On the development of the tree-diagram models of the Indo-European languages", *Journal of Indo-European Studies* 35, 82-110.
- Bueno, A., 2004, *Nominalizazio atzizki deitutakoen azterketa historikoa eta morfologikoa*. Doktoregoko ikerketa lana. UPV/EHU-Gasteiz.
- Camino, I., 2008, "Dialektologiaren alderdi kronologikoa", *FLV* 40, 209-247.
- Campbell, L., 1973, "Distant genetic relationships and the Maya-Chipaya hypothesis", *Anthropological Linguistics* 15, 113-135.
- , 1988, "(Iruzkina) *Language in the Americas* by J. H. Greenberg", *Language* 64: 591-615.
- , 1997, *American Indian languages*. Oxford U. P., New York-Oxford.
- , 1998, *Historical linguistics. An introduction*. Edinburgh U.P.
- , 2007, "La investigación histórica de las lenguas aisladas, o ¿es raro el vasco?". Inprimategian in Lakarra, Gorrotxategi & Urgell (arg.).

- Castaños, F., 1979a, *El euzkera y otras lenguas*. Bilbo.
- , 1979b, *La formación del plural en la lengua vasca*. Bilbo.
- Chambon, J.-P. & Greub Y., 2002, “Note sur l’âge du (proto)gascon”, *Revue de Linguistique Romane* 66, 473-495.
- Coromines, J. & Pascual, J. A., 1980-91, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madril, Gredos.
- Coseriu, E., 1965, “Critique de la glottochronologie appliquée aux langues romanes”. Berrarg. in J. M. Anderson & J. A. Creore, 1972, (arg.), *Readings in Romance linguistics*, La Haya, Mouton: 445-454.
- Dardel, R. de, 1996, *À la recherche du protoroman*, Tübingen, Niemeyer.
- Dixon, R. M., 1982, “Where have all adjectives gone?” In *Where have all adjectives gone? And other essays in semantic and syntax*. Berlin: Mouton, 1-62.
- Lehen bertsioa 1977koa da.
- , 1997, *The rise and fall of languages*. Cambridge U.P., Cambridge.
- , 2002, *Australian languages*. “Cambridge language surveys”, Cambridge.
- Donegan, P., 1993, “Rhythm and vocalic drift in Munda and Mon-Khmer”, *Linguistics in the Tibeto-Burman Area* 16, 1-43.
- & D. Stampe, 1983, “Rhythm and the holistic organization of language structure” in J. Richardson *et al.* (arg.), *Papers from the Parasession of phonology, morphology and syntax*. CLS, 337-353.
- , 2004, “Rhythm and the synthetic drift of Munda”, *The Yearbook of South Asian Languages and Linguistics 2004*, de Gruyter (Berlin-NY), 3-36.
- Durie, M. & Ross, M., 1996, arg., *The comparative method revisited. Regularity and irregularity in language change*. Oxford, Oxford U.P.
- Elordieta, G., 2008, Euskaltzaindiaren XVI. Biltzarreko txostena. Liburu honetan.
- Ernout, A., & Meillet, A., 1979, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. 4. arg., Paris, Klincksieck.
- Etchebarne, M., 2003, “Les dialectes basques: homogénéité ou dispersion?” *Lapurdum* 8, 139-166.

- , 2006, “L’emprunt lexicale d’origine latino-romane en basque: une approche lexico-statistique”. *Artxiker*.
- Fernández, B. & I. Laka (arg.), 2006, *Andolin gogoan. Essays in honour of Professor Eguzkitza*. UPV/EHU, Bilbo.
- Fox, A., 1995, *Linguistic reconstruction. An introduction to theory and method*. Oxford U.P.
- Galand, L., 1984, “Le comportement des schèmes et des racines dans l’évolution de la langue: exemples touaregs” in J. Bynon (arg.), *Current Progress in Afro-Asiatic Linguistics: Papers from the Third International Hamito-Semitic Congress* (Amsterdam: J. Benjamins): 305-315.
- Gamkrelidze, T. V. & V. V. Ivanov, 1984, *Indo-European and the Indo-Europeans*. J. Nichol森 errusieratiko itzulpena. Mouton de Gruyter, Berlin & New York 1995.
- Garrett, A., 2004, “The evolution of Algic verbal stem structure: new evidence from Yurok”, eskuizk, UCB.
- Gavel, H., 1920, *Éléments de phonétique basque* (= RIEB 12), Paris.
- Gómez, R., 1994, “Euskal aditz morfologia eta hitzordena: VSO-tik SOV-ra” in J.-B. Orpustan (arg.), *La langue basque parmi les autres*. Izpegi, Baigorri: 93-114.
- , & K. Sainz, 1995, “On the origin of the finite forms of the Basque verb”, in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 235-274.
- Gonda, J., 1949-51, “The functions of word duplication in Indonesian languages”, *Lingua* 2, 170-197.
- Good, J., 2005, “Reconstructing morpheme order in Bantu. The case of causativization and applicativization”, *Diachronica* 22, 3-57.
- Gorrotxategi, J., 1984, *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania*, Bilbo, UPV/EHU.
- , 1987, “Vasco-céltica”, *ASJU* 21, 951-959.
- , 2001, “Planteamientos de la lingüística histórica en la datación del euskara”, *XV Congreso de Estudios Vascos*, Donostia: 103-114.
- , 2007, “Las armas de la filología”. In Lakarra, Gorrotxategi & Urgell (arg.). *Inprimategian*.

- , 2007-2008, “Lenguas y genes: aplicaciones a la prehistoria de la lengua vasca”, *Veleia* 24-25 (= J. Fdez Eraso & J. Santos, arg., *Homenaje a Ignacio Barandiaran Maestu*), 1185-1202.
- , 2008, “Dictamen de Joaquín Gorrochategui a la Comisión Asesora de la Diputación Foral de Alava sobre los hallazgos epigráficos de Iruña-Veleia (Campañas 2005 y 2006)”. Arabako Foru Aldundiaren web orrian argitaratua.
- , 2009, “Vasco antiguo: algunas cuestiones de geografía e historia lingüísticas”, *Palaeohispanica* 9, 539-555.
- , & J. A. Lakarra, 1996, “Nuevas aportaciones a la reconstrucción del protovasco”, in Villar, F. & J. D. Encarnaçao (arg.), *La Hispania prerromana. VI Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica*. U. Salamanca & U. Coimbra. Salamanca: 101-145.
- , 2001, “Comparación lingüística, filología y reconstrucción del protovasco”, in F. Villar & Mª P. Fdez Alvarez (arg.), *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania*. Universidad, Salamanca: 407-438.
- Greenberg, J., 1981, “Nilo-Saharan moveable *k*- as a stage III article (with a Penutian typological parallel)”, *Journal of African Languages and Linguistics* 3, 105-112.
- , 1987, *Language in the Americas*. Stanford, California, Stanford U.P.
- , 1990, *On language: selected writings of J. H. Greenberg*. Stanford, California, U.P.
- , 2000, *Indo-European and its closest relatives. The Eurasiatic language family. I. Grammar*. Stanford U.P.
- Guitar, H., 1989, “Elementos de cronología fonética del vascuence”, *ASJU* 23, 797-800.
- Haas, M., 1969, *The prehistory of languages*. Mouton.
- Henderson, E. J. A., 1951, “The phonology of loan-words in some South-East Asian languages”, *Transactions of the Philological Society* 131-158.
- , 1976, “Vestiges of morphology in some Tibeto-Burman languages” in *South-East Asian Linguistic Studies* 2 (Nguyen Dang Liem arg.), “Pacific Linguistic Series C”, n° 42, 1-17.

- Herman, J., 1990-2006, *Du latin aux langues romanes: I. Études de linguistique historique; II. Nouvelles études de linguistique historique*. Niemeyer: Tübinga.
- Holmer, N., 1970a, "A historic-comparative analysis of the structure of the Basque language", *FLV* 2, 5-40.
- , 1970b, "The principal linguistic types", *FLV* 2, 41-47.
- Houis, M., 1970, "Reflexion sur une double correlation typologique", *Journal of West African Languages* 7, 59-68.
- Hoz, J. de, 2009, "El problema de los límites de la lengua ibérica como lengua vernácula", *Palaeohispanica* 9, 413-433.
- Hualde, J. I., 1993, "On the historical origin of Basque accentuation", *Diachronica* 10: 1, 13-50.
- , 1997a, "Aitzineuskararen leherkariak", *ASJU* 31: 2, 411-424.
- , 1997b, *Euskararen azentuerak*. *ASJU*-ren Gehigarriak 42, Bilbo-Donostia.
- , 2006, "Laringalak eta euskal azentuaren bilakaera" in Fernández & Laka (arg.), 497-511.
- , 2009, "Acentuación y cronología relativa en la lengua vasca", *Oihenart* 23, 199-217.
- , J. A. Lakarra & L. Trask, (arg.), 1995, *Towards a history of Basque language*. John Benjamins: Amsterdam & Philadelphia.
- Hurch, B., 1988, "Is Basque a syllable-timed language?", *ASJU* 22, 813-825.
- , 1991, "Sobre la reconstrucción del protovasco: observaciones a Trask" in J. A. Lakarra (arg.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, *ASJU*-ren Gehigarriak 14, 607-613.
- , et al. (arg.), 2005, *Reduplication*, de Gruyter, Berlin-New York.
- Hyman, L., 2004, "How to become a "Kwa" verb", *Journal of West African Languages* 30, 69-88.
- , 2007a, "Niger-Congo verb extensions: Overview and discussion". *Selected Proceedings of the 37th Annual Conference on African Linguistics*. D.L. Payne & L. Peña (arg.), 149-163. Somerville.

- , 2007b, “Reconstructing the Proto-Bantu verbal unit: Internal evidence”. *SOAS Working Papers in Linguistics* 15, 201-211.
- Igartua, I., 2002, “Euskararen hasperena ikuspegi tipologiko eta diakronikotik”. In Artiagoitia, Goenaga & Lakarra (arg.), 366-389.
- , 2006, “Del origen de la aspiración como elemento morfológico en vasco”. In Lakarra & Hualde (arg.), 519-530.
- , 2008, “Historia abreviada de la aspiración en las lenguas circumpirenaicas”. *Liburu honetan*.
- , 2010, “La aspiración de origen nasal en la evolución fonológica del euskera: un caso de rhinoglottophilia”, *ASJU* 42, (2008), 171-189. [Inprimategian “Algún paralelo tipológico más para la *h* vasca de origen nasal”, *ASJU* 42/2 (2008)].
- Irigoyen, A., 1977, “Geure hizkuntzari euskaldunok deritzagun izenaz”, *Euskera* 22: 2, 513-538.
- , 1981, “*Haur ola ziriola*. Elementos deícticos en la lengua vasca”, *Iker* 1: *Euskalarien nazioarteko jardunaldiak*, Bilbo, 365-403.
- , 1985, *En torno a la evolución y desarrollo del sistema verbal vasco*, Bilbo.
- , 1987hh, *De re philologica linguae vasconum*, Bilbo.
- Jauregi, O., 2007, *Silaba euskaraz: egitura eta historia*. Tesi argitaragabea, UPV/EHU.
- Kitson, P. R., 1996, “British and European river-names”, *Transactions of the Philological Society* 94: 2, 73-118.
- , 1997, “Reconstruction, typology, and the “original homeland” of the Indo-Europeans” in J. Fisiak (arg.), *Linguistic reconstruction and typology*. Mouton de Gruyter, Berlin-New York: 183-239.
- Kuznetsova, N. G., 2004, «Morphological reanalysis in the Selkup verb» in E. J. Vajda (arg.), *Languages and prehistory of central Siberia*, John Benjamins, Amsterdam: 151-156.
- Lafon, R., 1943, *Le système du verbe basque au xvième siècle*. 2. arg. Elkar, Donostia, 1980.
- , 1950, “Remarques sur le racine en basque”, *BAP* 6: 4, 303-308.
- , 1951-52, “Concordances morphologiques entre le basque et les langues caucasiques”, *Word* 7, 227-244 eta 8, 80-94.

- , 1999, *Vasconiana*, Iker 11, Euskaltzaindia: Bilbo.
- Lakarra, J. A., 1986a, “xvi. mendeko bizkaierazko errefracuez: I. Garibairen bildumak”, *ASJU* 20, 31-66.
- , 1986b, “Bizkaiera zaharra euskalkien artean”, *ASJU* 20, 639-682.
- , 1991, “(Iruzkina) Roman del Cerro, *El desciframiento de la lengua ibérica en ‘La ofrenda de los Pueblos’*”, *ASJU* 25: 3, 1001-1004.
- , 1995, “Reconstructing the root in Pre-Proto-Basque” in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 189-206.
- , 1996a, “Sobre el europeo antiguo y la reconstrucción del protovasco”, *ASJU* 30, 1-70.
- , 1996b, *Refranes y Sentencias: ikerketak eta edizioa*. Euskaltzaindia-Bizkaiko Diputazioa.
- , 1997a, “Euskararen historia eta filologia arazo zahar, bide berri”, *ASJU* 31, 447-536.
- , 1997b, “Gogoetak aitzineuskararen berreraiketaz: konparaketa eta barneberreraiketa”, *ASJU* 31, 537-616.
- , 1998a, “Hizkuntzalaritza konparatua eta aitzineuskararen erroa”, *Uztaro* 25, 47-110.
- , 1998b, “Gure izterlehengusuek eta guk erro bera? Gogoetak erroaz aitzinkartvelikoz eta aitzineuskaraz”. In I. Turrez *et al.* (arg.), *Studia Philologica in honorem Alfonso Irigoien*. Deustuko Unibertsitatea, Bilbo: 125-150.
- , 1999, “Ná-De-Ná”, *Uztaro* 31, 15-84.
- , 2002a, “Ez zirenez: **TVTV eta haren lagunez: I. So bat erro disilabiko kodagabeez”. Eskuiz., UPV/EHU.
- , 2002b, “Etymologiae (proto)uasconicae LXV”, in Artiagoitia, Goenaga & Lakarra (arg.), 425-442.
- , 2002c, “*Refranes y Sentencias*: arazoak eta lekukotasunak bizkaiera zahararen azterketarako” in A. Arejita *et al.* (arg.), *Bilboren 700. Urteurrena. Hizkuntza gunea*. Deustuko Unib., Deustu: 17-77.
- , 2004a, “Bisílabos (¿proto?)vascos”. Eskuiz., UPV/EHU.

- , 2004b, “Juan Perez Lazarragakoaren eskuizkribua (xvi. mendea). Lehen hurbilketa”) in Gipuzkoako Foru Aldundia, *Lazarragakoaren eskuizkribua*, Edilán-Ars Libris, Madril.
- , 2004c, “Cuernos, pellejos, caballos y otras anécdotas: Notas sobre la reconstrucción de algunas C- y V- iniciales y sobre gramática y morfonología protovasca antigua”. *Eskuizkribu argitaragabea*.
- , 2005, “Prolegómenos a la reconstrucción de segundo grado y al análisis del cambio tipológico en (proto)vasco”, *Palaeohispanica* 5, 407-470.
- , 2006a, “Protovasco, munda y otros: reconstrucción interna y tipología holística diacrónica”, *Oihenart* 21, 299-322.
- , 2006b, “*Jaun eta jabe, jaio eta herio, jin eta joan...* etimologiaz eta aditz zaharraz”. In Fernández & Laka (arg.), 575-611.
- , 2006c, “Notas sobre iniciales, cambio tipológico y prehistoria del verbo vasco”, in Lakarra & Hualde (arg.), 561-621.
- , 2007, “Erro monosilabikoaren teoria eta aitzineuskararen berreraiketa: zenbait alderdi eta ondorio”. “*Koldo Mitxelena*” *Katedraren II. Biltzarreko (Gasteiz, 2007/X) hitzaldia*. Inprimategian, *FLV* 113, [2010] 173-282.
- , 2008a, “Aitzineuskararen gramatikanantz malkar eta osinetan zehar”. In Artiagoitia & Lakarra (arg.), 451-490.
- , 2008b, “Forma canónica, etimología y reconstrucción en el campo vasco”, *ASJU* 37 [2003], 261-391.
- , 2008c, “Para la reconstrucción del verbo vasco: Nuevas irregularidades radicales y antiguas extensiones a la izquierda”. Inprimategian *ASJU*-rako.
- , 2008d, “*Vida con/ly libertad*”: sobre una coordinación arcaica y la autenticidad de “Urthubiako Alhaba”, *ASJU* 42, 83-100.
- , 2009a, “Temas para un prólogo: forma canónica, tipología holística diacrónica y reconstrucción del protovasco”. *Oihenart* 23, 277-347.
- , 2009b, “ $*h_3 > h_1$, $*h_2 > h_1$ eta horiei datzekien zenbait fenomenoak”. Baionako CNRS-ek (2008ko abenduaren 12-13an) antolatu biltzarreko komunikazioa. Inprimategian *Lapurdum*-eko ale berezi batean.
- , 2009c, “Forma canónica y cambios en la forma canónica en la prehistoria de la lengua vasca”. *X. Congreso de Lenguas y Culturas Paleohispánicas*, *Palaeohispanica* 9, 557-609.

- , 2009d, “Adabakiak /h/-aren balio etimologikoaz”, *ASJU* 43, 565-596.
- , 2009e, “Aitzineuskara berreraikiaz: Zergatik ezkerria”, *Euskera* 54, 17-98.
- , 2010a, “Más sobre dentales iniciales”. Inprimategian *ASJU*-rako.
- , 2010b, “Haches, diptongos y otros detalles de alguna importancia: notas sobre numerales (proto)vascos y comparación vasco-ibérica (con un apéndice sobre *hiri* y otro sobre *bat-bi*)”, *Veleia* 27, 191-238.
- , 2010c, “RS-eko lexikoaz ohar dozena”. In S. Gómez Seibane & J. L. Ramírez Luengo (arg.), *Maestra en mucho. Estudios filológicos en homenaje a Carmen Isasi Martínez*. Voces del Sur, Buenos Aires: 159-179.
- , inprimategian, *Raíz y reconstrucción del protovasco*. *ASJU*-ren Gehigarriak L, Donostia.
- , prest.-1, “600 etimologías y subiendo. Materiales para un diccionario etimológico vasco”. Eskuiz., UPV/EHU.
- , prest.-2, “Antiguas y nuevas iniciales en (proto)vasco”. Eskuiz., UPV/EHU.
- , prest.-3, “V-, CV-, -VC, -C, -V, -CV: fragmentos y forma canónica en (proto)vasco”. Eskuiz., UPV/EHU.
- , prest.-4, “Monosilaboak eta bisilaboak denboran eta espazioan”. UPV/EHU-ko eskuizk.
- , prest.-5, “Vocales y diptongos en bisílabos y en monosílabos: análisis sincrónico y diacrónico”. Eskuiz., UPV/EHU.
- , prest.-6, “Modelos radicales y fonosimbolismo”. Eskuiz., UPV/EHU.
- , prest.-7, “Para la prehistoria del consonantismo protovasco”. Eskuiz., UPV/EHU.
- , prest.-8, “Bostgarren /h/ eta beste zenbait hasperen”. Eskuiz. UPV/EHU.
- , J. Gorrotxategi & B. Urgell, (arg.), 2007, *Koldo Mitxelena Katedraren II. Biltzarra (Gasteiz, 2007/X/8-11)*. *Aktak*. Inprimategian.
- & J. I. Hualde (arg.), 2006, *Studies in Basque and Historical Linguistics in Memory of R. L. Trask* (= *ASJU* XL, 1-2), UPV/EHU, Bilbo.

- & C. Mounole, 2010, “Lazarragaren hizkeraz”. UPV/EHU-ko Udako Ikastaroetako hitzaldia.
- & I. Ruiz Arzalluz (arg.), 2011, *Obras Completas de Luis Michelena. Edición al cuidado de* __; 15 liburuki, ASJU-ren Gehigarriak, Bilbo-Donostia.
- & B. Urgell, 2008, “Gogoetak euskal dialektologia diakronikoaz”. Baionako CNRS-ren Biltzarreko (XII/12-13) hitzaldia. UPV/EHU-ko eskuizkribua.
- Lapesa, R., 1961, “Del demostrativo al artículo”. Berrarg. in id., *Estudios de morfosintaxis histórica del español*, R. Cano eta M. Echenique (arg.), Gredos: Madril 2000: 360-387.
- Lichtenberk, F., 1985, “Syntactic-category change in Oceanic languages”, *Oceanic Linguistics* 24, 1-85.
- Lord, C., 1993, *Historical change in serial verb constructions*. Amsterdam: John Benjamins.
- Lynch, J., Ross, M. & T. Crowley, 2002, *The Oceanic Languages*. Curzon: Surrey.
- Madariaga, N., 2001, “Datos para una tipología del cambio lingüístico en los términos referidos al cuerpo humano”, *ASJU* 35, 385-443.
- Malkiel, Y., 1954, “Etymology and the structure of word families”, *Word* 10, 265-274.
- Manterola, J., 2006, “-a euskal artikulua definituaren gainean zenbait ohar”. In Lakarra & Hualde (arg.), 651-676.
- , 2008, “Is Basque an agglutinative language?”. Santa Barbarako Unibertsitateko hitzaldia.
- Marcantonio, A., 2002, *The Uralic language family*. Blackwell.
- Martinet, A., 1950, “De la sonorisation des occlusives initiales en basque”, *Word* 6, 224-233.
- , 1955, “La reconstruction structurale: les occlusives du basque”. In *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*. Francke, Berne: 370-388. Gazt. itzul. Madril, 1974.

- Martinez Areta, M., 2006a, “Adjektiboa aitzineuskaraz”. In Lakarra & Hualde (arg.), 687-722.
- , 2006b, *El consonantismo protovasco*. Doktorego tesia, UPV/EHU.
- , 2008, “Hitz-konposakera euskaraz eta aitzineuskaraz”, *ASJU* 37, 1-84.
- , 2009a, “El acento protovasco”, *ASJU* 38, 135-206.
- , 2009b, “The category of number in Basque: I. Synchronic and historical aspects; II. Prehistorical and typological aspects”, *FLV* 41, 63-98 eta 249-280.
- Martínez Egurcegui, A., 2010, *Metatesia euskaraz*. DEA-ko lana, UPV/EHU (Gasteiz). *ASJU*-rako inprimategian.
- Matisoff, J., 1990, “On megalocomparison”, *Language* 66, 106-120.
- McMahon, A. M. S. & McMahon, R., 1995, “Linguistics, genetics and archaeology: internal and external evidence in the Amerind controversy”, *Transactions of the Philological Society* 93: 2, 125-225.
- Meillet, A., 1921-36, *Linguistique historique et linguistique générale*. 2 lib. Klincksieck, Paris.
- , 1925, *La méthode comparative en linguistique historique*, Paris. Berrarg. 1970. (= *Metodo konparatzailea hizkuntzalaritza historikoan*, (‘Koldo Mitxelena’ Katedraren Argitalpenak 2), UPV/EHU, Bilbo 2001. Ma^a Jose Kerejeta eta Blanca Urgellen itzulpena.
- Melena, J. L., (arg.), 1985, *Symbolae Ludovico Mitxelena Septvagenario Oblatae*. Gasteiz, UPV/EHU, 2 lib.
- Mitxelena, K., 1950a, “De etimología vasca”. Berrarg. *SHLV*, 439-444.
- , 1950b, “De fonética vasca I: La aspiración intervocálica”. Berrarg., *SHLV*, 190-202.
- , 1951a, “De fonética vasca II: La distribución de las oclusivas aspiradas y no aspiradas”. Berrarg., *SHLV*, 212-219.
- , 1951b, “La sonorización de las oclusivas iniciales. A propósito de un importante artículo de André Martinet”. Berrarg., *SHLV*, 203-211.
- , 1954a, “De onomastica aquitana”, Berrarg., *LH*, 409-445.

- , 1954b, “Problemas teóricos y prácticos de la lingüística vasca”. Berrarg., *SHLV*, 630-644.
- , 1954c, “Notas sobre algunos pasajes de los *RS* de 1596”. Berrarg., *SHLV*, 792-798.
- , 1954-57, “Diccionario crítico-etimológicos de la lengua castellana [iruzkina]”. Berrarg., *SHLV*, 467-491.
- , 1956, “La lengua vasca como medio de conocimiento histórico”, *Zumarraga* 6, 49-70.
- , 1957, “Las antiguas consonantes vascas”. Berrarg., *SHLV*, 166-189.
- , 1958, “Introducción” [Landucciren *Dictionarium Linguae Cantabricae* (1562)-ren argitalpenari]. Berrarg. *SHLV*, 762-782.
- , 1963, *Lenguas y protolenguas*. Berrarg., *ASJU*-ren Gehigarriak 20, Donostia 1990.
- , 1964, *Sobre el pasado de la lengua vasca*. Berrarg., *SHLV*, 1-73.
- , 1970, “Nombre y verbo en la etimología vasca”. Berrarg., *PT*, 283-309.
- , 1971a, “Toponimia, léxico y gramática”. Berrarg., *PT*, 141-167.
- , 1971b, “Egunak eta egun-izenak”. Berrarg., *PT*, 269-282.
- , 1972a, “Etimología y transformación”. Berrarg., *LH*, 296-308.
- , 1972b, “Léxico vasco y etimología”. Berrarg., *PT*, 337-348.
- , 1973, *Apellidos vascos*. 3. arg., Donostia.
- , 1974, “El elemento latino-románico en la lengua vasca”. Berrarg., *PT*, 195-219.
- , 1977a [1961], *Fonética histórica vasca*, 2. arg. zuzendu eta emendatua, *ASJU*-ren Gehigarriak 4, Donostia.
- , 1977b, “Notas sobre compuestos verbales vascos”. Berrarg., *PT*, 311-335.
- , 1978-79, “Miscelanea filológica vasca (I-IV)”. Berrarg., *PT*, 363-463.
- , 1979a, “La langue ibère”. Berrarg., *LH*, 341-356.
- , 1979b, “Euskararen izterlengusuak direla eta”. Berrarg., *PT*, 57-58.
- , 1981, “Lengua común y dialectos vascos”. Berrarg., *PT*, 35-55.

- , 1984, “Aurkezpena” in Sarasola (1984-95). Berrarg., *SHLV*, 349-360.
- , 1985, *Lengua e Historia*, [LH], Paraninfo, Madril.
- , 1987a, *Palabras y Textos*, [PT], J. Gorrotxategi (arg.), UPV/EHU, Bilbo.
- , 1987b, *Orotariko Euskal Hiztegia-Diccionario general vasco*. Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1988, *Sobre historia de la lengua vasca*, J. A. Lakarra (arg.), *ASJU*-ren Gehigarriak 10, Donostia, 2 lib.
- Morvan, M., 1992, *Les origines linguistiques du basque: l'ouralo-altaïque*. Tesi argitaragabea, Bordele.
- , 1997, “Problèmes de substrat (suite)”, *Lapurdum* 2, 23-27.
- , 2009, *Dictionnaire étymologique basque-français-espagnol*, Internet/Lexilogos.
- Mounole, C., 2006, “Quelques remarques à propos de l’histoire des périphrases basques”. In Lakarra & Hualde (arg.), 723-738.
- , 2007, “Perifrazi zaharra mendebalde eta erdialdeko euskara zaharrean: azterketa kuantitatiboa eta proposamen berria”, *ASJU* 41, 67-138.
- , 2008, “Sintaxi diakronikoa eta aditz multzoaren garapena: inperfekti-bozko perifrasiaren sorreraz”. In Artiagoitia & Lakarra (arg.), 585-604.
- , 2009, “Aditzaren mailegaketa euskararen diakronian: prozesu morfolo-giko eta sintaktikoak”, *Oihenart* 23, 415-436.
- Múgica, M., 1996, “Notas de fonética histórica y toponimia: I. Sobre cronología de los cambios fonéticos”, *ASJU* 30, 219-238.
- , 2000, “Notas de fonética histórica y toponimia: II. Finales en *-iano*, **(i)one*, *-ina*”, *ASJU* 34, 397-412.
- Newman, J., (arg.), 2002, *The linguistics of sitting, standing and lying*. John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia.
- Nichols, J., 1996, “The comparative method as a heuristic” in Durie & Ross, (arg.), 39-71.
- Núñez, L., 2003, *El euskera arcaico. Extensión y parentescos*. Txalaparta, Tafalla.
- Nurse, D., 2007, “Did the Proto Bantu verb have a synthetic or an analytic structure?”. *SOAS Working Papers in linguistics* 15, 239-256.
- Oñederra, M. L., 1990, *Euskal palatalizazioa*. Bilbo, UPV/EHU.

- , 2009, “Ohar batzuk bokal batez: zubereraren [y]”, in Lakarra & Hualde (arg.), 663-678.
- Oregi, J., 1974, “Euskal-aditzaz zenbait gogoeta”, *FLV* 17.265-283.
- Pawley, A., 2006, “Where have all the verbs gone? Remarks on the organisation of languages with closed verb classes”. Rice University; argitaragabea.
- Pensado, C., 1983, *El orden histórico de los procesos fonológicos*. Salamanca, Ed. Universidad.
- , 1984, *Cronología relativa del castellano*. Salamanca, Ed. Universidad de Salamanca.
- Peter, S., 1992, “All in the family: Greenberg’s method of mass comparison and the genetic classification of languages” in Davis, G. W. & G. K. Iverson, (arg.), *Explanation in historical linguistics*. Benjamins, Amsterdam-Philadelphia, 329-342.
- Post, M. W., 2006, “Compounding and the structure of the Tani lexicon”, *Linguistics in the Tibeto-Burman Area* 29, 40-60.
- , 2009, “Prosodic and typological drift in Austroasiatic and Tibeto-Burman: against “Sinosphere” and “Indosphere”. 42nd International Conference on Sino-Tibetan Languages and Linguistics, Chiang Mai, Thailand, Payap University (2nd - 4th November 2009). Argitaragabea, The Cairns Institute, James Cook University.
- Pulleyblank, E. G., 1992, “How do we reconstruct Old Chinese?”, *Journal of African and Oriental Studies* 112, 365-382.
- Rao, J. P., 1992, “Status of aspirated sounds and directions of evolution in the reconstruction of Telugu sound system”, *International Journal of Dravidian Linguistics* 22, 60-67.
- Reguero, U., 2010, “Euskararen kronologia erlatiboa finkatzeko hurbilketa”. UPV-EHU-ko eskuizkribua.
- de Rijk, R. P. G., 1969, “Is Basque a SOV language?”. Berrarg. in 1998, 13-38.
- , 1981, “Euskal morfologiaren zenbait gorabehera” in ZZEE, *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, 83-101. Berrarg., 1998, 211-224.
- , 1992, ““Nunc” Vasconice”. Berrarg. in 1998, 347-376.

- , 1998, *De lingua uasconum. Selected writings*. ASJU-ren Gehigarriak, Donostia.
- Ringe, D., 2006, *From Proto-Indo-European to Proto-Germanic*. Oxford, U.P.
- Sagart, L., 1999, *The roots of Old Chinese*. John Benjamins: Amsterdam — Philadelphia.
- Sarasola, I., 1984-95, *Euskal Hiztegia*, Gipuzkoako Kutxa, Donostia.
- , 1997, “Euskal hitz altxorraz”, *ASJU* 31, 617-642.
- Satrustegi, J. M., 1997-99, “Información magisterial en la correspondencia de Holmer y Mitxelena (1951), (1952), (1953-54), (1955-56), (1959-61), (1962-63), (1964-66), (1967-76)”, *FLV* 29, 241-264; 29, 77-96; 30, 297-328; 30, 429-468; 31, 109-134, 459-482; 32, 81-109, 441-466; 34, 323-352.
- Schmidt, K. H., 1987, “The two Ancient Iberias from the linguistic point of view”, *Veleia* 2-3, 105-121.
- , 1989, “Principios y problemas de etimología kartvélica”, *ASJU* 23: 3, 757-768.
- , 1992, “Contributions from new data to the reconstruction of the proto-language” in E. C. Polomé & Winter, W., (arg.), *Reconstructing languages and cultures*. Mouton de Gruyter, Berlin & New York: 35-62.
- Schuchardt, H., 1906, “Vascuence y romance”-ren alemanetiko itzulpena, *BAP* 13 (1957), 463-487, 15 (1959), 181-205, 16 (1960), 339-363.
- , 1972, “Sobre la formación de las flexiones de relación del verbo vasco”, *BAP* 28, 217-337.
- Schuh, R. G., 2002, “Finding cognates in West Chadic”. Eskuiz., UCLA.
- , 2003, “West Chadic verb classes”. Eskuiz., UCLA.
- , u.g., “A comparative study of West Chadic verb suffixes” Eskuiz., UCLA.
- Segura, S. & J. M. Etxebarria, 1996, *Del latín al euskara. Latinetik euskarara*. Deustuko Unibertsitatea.
- Straka, G., 1951-54, “Observations sur la chronologie et les dates de quelques modifications phonétiques en roman et en français pré-littéraires”, *Revue des Langues Romanes* 71, 247-307.

- , 1956, “La dislocation linguistique de la Romania et la formation des langues romanes à la lumière de la chronologie relative des changements phonétiques”, *Revue de Linguistique Romane* 20, 249-267.
- Szemerényi, O., 1962, «Principles of etymological research in the IE languages». Berrarg. 1987, 41-77.
- , 1967, «The new look of Indo-European: reconstruction and typology». Berrarg. 1987, 123-157.
- , 1987, *Scripta Minora*. J. P. Considine & J. T. Hooker (arg.), Innsbruck.
- Thomason, S. G., 1993, “Copying with partial information in historical linguistics” in Aertsen, H. & R. J. Jeffers (arg.), *Historical linguistics 1989: Papers from the Ninth International Conference on Historical Linguistics*, Amsterdam: John Benjamins, 485-496.
- Touratier, Ch., 1990, (arg.), *Linguistique comparée (Méthode et résultats)*, Travaux 8, Cercle linguistique d’Aix-en-Provence, Université, Aix-en-Provence.
- Tovar, A., 1997, *Estudios de tipología lingüística. Sobre el euskera, el español y otras lenguas del Viejo y el Nuevo Mundo*. J. Bustamante (arg.), Istmo, Madrid.
- , *et al.*, 1961, “El método léxico-estadístico y su aplicación a las relaciones del vascuence”, *BAP* 17, 249-281.
- Trask, L. R., 1977, “Historical syntax and Basque verbal morphology: Two hypotheses”, in W. Douglass *et al.* (arg.), *Anglo-American contributions to Basque studies: Essays in honor of Jon Bilbao*. Reno, 203-217.
- , 1985, “On the reconstruction of Pre-Basque phonology”, in Melena (arg.), II, 885-891.
- , 1995, “On the history of the non-finite verb forms in Basque”, in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 207-234.
- , 1997, *The history of Basque*. Londres, Routledge.
- , 1998, “The typological position of Basque: then and now”, *Language Sciences* 20, 313-324.
- , 2000, “Some issues in relative chronology”, in C. Renfrew, A. McMahon & L. Trask (arg.), *Time depth in historical linguistics*. 2 lib. The McDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge: 45-58.

- , 2008, *Etymological dictionary of Basque, edited for web publication by M. W. Wheeler*. University of Sussex.
- Uhlenbeck, C. C., 1942, “Les couches anciennes du vocabulaire basque”, *Eusko-Jakintza* 1 [1947], 543-581. Nederlanderazko orijinalaren itzulpena (G. Lacombe).
- , 1947, “La langue basque et la linguistique générale”, *Lingua* 1, 59-76.
- Urgell, B., 1997, “Estudios en torno a la historia de la lexicografía vasca”, *ASJU* 31, 643-685.
- , 2001, *Euskal lexikografiaren historia*. Titularitate txosten argitaragabea. UPV/EHU.
- , 2006, “Para la historia del sustantivo verbal en vasco” in Lakarra & Hualde (arg.), 921-948.
- Vennemann, Th., 1994, “Linguistic reconstruction in the context of European Prehistory”, *Transactions of the Philological Society* 92, 215-284.
- , 1998, “Etymology and phonotactics: Latin *grandis* vs. Basque *handi* ‘big’ and similar problems”, *Journal of Indo-European Studies* 26: 3/4, 345-390.
- , 2003, *Europa Vasconica — Europa Semitica*. Mouton de Gruyter, New York-Berlin.
- Vovin, A., 1994, (Art-iruzkina) “Long distance relationships, reconstruction methodology and the origins of Japanese”, *Diachronica* 11: 1, 95-114.
- , 2005, “The End of the Altaic controversy”, *Central Asiatic Journal* 49, 71-132.
- & S. Georg, 2003, “From mass-comparison to mesh comparison: Greenberg’s *Indoeuropean and its closest relatives*”, *Diachronica* 20, 331-362.
- , 2005, “Review of *Indoeuropean and its closest relatives: The Euroasiatic language family. Volume 2: Lexicon*”, *Diachronica* 22, 184-190.
- Watkins, C., 1984, “L’apport d’Emile Benveniste à la grammaire comparée” in G. Serbat (arg.), *E. Benveniste aujourd’hui. Actes du Colloque international du CNRS*, Peeters, Louvain, I, 3-11.
- , 1990, “Etymologies, equations, and comparanda: types and values, and criteria for judgment”. In Baldi (arg.), 289-304.

- Wedekind, K. & A. Musa, 2006-07, “Beja (Bidharawyeet). The verb system”, *Afrika und Übersee* 89, 1-108.
- Zavala, R., 2006, “Serial verbs in Olutec (Mixean)” in Aikhenvald & Dixon (arg.), 273-300.
- Zawiszewski, A., 2001, “Vocabulario básico y préstamos en vascuence vizcaíno y otras lenguas”, *ASJU* 35, 789-891.
- Zimmer, S., 1990, “Dating the loanwords: Latin suffixes in Welsh (and their Celtic congeners)” in Bammesberger, A. & A. Wollmann (arg.), *Britain 400-600. Language and history*. Heidelberg: Carl Winter & Universitätsverlag; 263-281.

11. Eranskina

(Tauletakoa legenda: E. ere. = erro eredua, Iz.zit = izan zitezkeen formak, Leku. = lekukotutako formak, Ezez. = Etimologia ezezagunekoak, %-1 = x : Leku., %-2 = x : Iz.zit., Hond = Ezez. Iragazki fonetikoa eta geografikoa ezarri ondoren; Mail. = Maileguak).

Datuak Lakarra (2004a)-koak dira eta orain —testuan aurreratu denez—, ikerketa etimologikoaren eta berreraiketa-jardunaren arabera berritzerakoan zenbait aldaketa txiki baina larri egin behar lirateke: CVC ereduan, erro isolatu berriak erabiliaz ia beste hainbat “hondar” genuke eta % hori 25-30era igoko litzateke; hein berean, maileguen %a gutxituko litzateke. Eredubisilabiko gehienetan, alderantziz, “hondar” gutxiago (inoiz zifra absolutoetan 0-ra iritsiaz) eta mailegu gehiago izango litzateke, horien berankortasuna eta CVC-rekiko urruntasuna berretsiaz.

H Taula

EE	IZ	L	%	EZ	%-1	%-2	H	%-1	%-2
CVC	325	152	46,76	70	46,05	21,53	48	31,18	14,76
oCV:	85	29	34,11	07	24,13	08,23	06	20,68	07,05
aCVC	425	110	25,88	33	30,00	07,76	15	13,63	03,52
oCCV:	215	39	18,13	08	20,53	03,72	06	15,37	02,79
aCV:	85	64	75,29	04	06,66	04,70	02	03,12	02,35
uCV:	85	44	51,75	05	11,36	05,83	02	04,54	02,35

EE	IZ	L	%	EZ	%-1	%-2	H	%-1	%-2
aCCV	215	82	38,13	12	14,64	05,58	04	04,87	01,85
SVTV:	300	75	25,00	13	17,33	04,33	04	05,33	01,33
oCVC:	425	47	11,05	07	14,59	01,64	05	10,63	01,17
TVRV:	600	195	32,50	25	13,07	04,33	04	02,05	00,66
CVhV:	300	29	09,66	04	13,79	01,33	02	06,89	00,66
zVCVC:	2125	106	04,98	34	32,07	01,60	13	12,26	00,61
IVCVC:	2125	66	03,10	33	50,00	01,50	13	19,59	00,61
TVSV:	600	95	15,85	14	14,73	02,33	03	03,15	00,50
SVRV:	200	71	35,50	05	07,04	02,50	01	01,40	00,50
SVSV:	200	13	06,50	01	07,69	00,50	01	07,69	00,50
hVCV:	425	54	12,47	18	33,33	04,23	02	03,70	00,47
hVCVC:	2125	31	01,45	09	29,32	00,42	08	25,80	00,37
sVCCV	1075	63	05,86	10	15,87	00,93	04	06,34	00,37
bVCVC	2125	115	05,40	25	21,73	01,17	07	06,08	00,32
gVCVC:	2125	68	03,20	13	19,11	00,61	06	08,82	00,28
bVCCV	1075	96	08,93	19	19,79	01,76	03	03,12	00,27
uCCVC:	1075	23	02,13	07	30,43	00,65	03	13,04	00,27
uCVC:	425	54	12,70	05	09,25	01,17	01	01,85	00,23
nVCVC:	2125	24	01,12	08	33,33	00,37	04	16,66	00,18
zVCCV:	1075	92	08,55	12	13,04	01,11	02	02,06	00,18
hVCCV:	1075	60	05,58	09	15,00	00,83	02	03,33	00,18
gVCCV:	1075	84	07,81	06	07,14	00,55	02	02,38	00,18
sVCVC:	2125	62	02,91	14	22,58	00,65	03	04,83	00,14
aCCVC	1075	90	08,37	15	16,66	01,39	01	01,11	00,09
IVCCVC:	5375	31	00,57	06	19,35	00,11	03	09,67	00,05
bVCCVC	5375	77	01,43	10	12,98	00,18	02	02,59	00,03
zVCCVC:	5375	80	01,48	10	12,50	00,01	02	02,25	00,03
RVTV:	300	69	23,00	09	13,04	03,00	01	01,44	00,03
mVCV:	425	94	22,10	12	12,76	02,82	00	00,00	00,00
TVT	900	190	21,11	16	08,42	01,77	00	00,00	00,00
uCCV	215	45	20,93	06	13,33	02,78	00	00,00	00,00
RVRV:	200	41	20,50	02	04,87	01,00	00	00,00	00,00

EE	IZ	L	%	EZ	%-1	%-2	H	%-1	%-2
CV _m V:	325	49	15,07	09	18,35	02,76	00	00,00	00,00
RVS _V :	200	24	12,00	00	00,00	00,00	00	00,00	00,00
nVCCV:	1075	09	08,40	01	11,11	00,09	00	00,00	00,00
fVCV:	425	30	07,05	06	20,00	01,41	00	00,00	00,00
IVCCV	1075	53	04,93	09	16,98	00,83	00	00,00	00,00
CVfV:	325	10	03,07	01	10,00	00,33	00	00,00	00,00
oCCVC:	1075	25	02,32	01	04,00	00,09	00	00,00	00,00
gVCCVC:	5375	65	01,20	02	03,07	00,03	00	00,00	00,00
sVCCVC:	5375	48	00,89	11	22,91	00,20	00	00,00	00,00
hVCCVC:	5375	23	00,42	00	00,00	00,00	00	00,00	00,00
nVCCVC:	5375	07	00,13	00	00,00	00,00	00	00,00	00,00

M Taula

EE	IZ	L	%	M	%-1	%-2	O	%-1	%-2
CVC	325	152	46,76	12	07,89	03,69	30	19,73	09,23
uCCVC:	1075	23	02,13	00	00,00	00,00	00	00,00	00,00
nVCCVC:	5375	07	00,13	00	00,00	00,00	02	28,57	00,03
S _V S _V :	200	13	06,50	00	00,00	00,00	02	15,38	01,00
oCCVC:	1075	25	02,32	00	00,00	00,00	00	00,00	00,00
zVCCVC:	5375	80	01,48	05	06,25	00,09	08	10,00	00,14
zVCVC:	2125	106	04,98	07	06,60	00,32	06	05,66	00,28
hVCCVC:	5375	23	00,42	02	08,69	00,03	00	00,00	00,00
uCVC:	425	54	12,70	05	09,25	01,17	01	01,85	00,23
hVCVC:	2125	31	01,45	03	09,67	00,14	00	00,00	00,00
nVCVC:	2125	24	01,12	03	12,50	00,14	00	00,00	00,00
oCVC:	425	47	11,05	06	12,76	01,41	01	02,12	00,23
hVCV:	425	54	12,47	07	12,96	01,64	04	09,25	00,94
bVCVC:	2125	115	05,40	15	13,04	00,70	04	03,47	00,18
aCVC:	425	110	25,85	16	14,54	03,76	06	05,45	01,41
gVCVC:	2125	68	03,20	10	14,70	00,47	00	00,00	00,00
uCV:	85	44	51,75	07	15,90	08,23	08	18,18	09,41

EE	IZ	L	%	M	%-1	%-2	O	%-1	%-2
sVCVC:	2125	62	02,91	10	16,12	00,47	00	00,00	00,00
gVCCVC:	5375	65	01,20	11	16,92	00,20	05	07,69	00,09
CVhV:	300	29	09,66	05	17,24	01,66	00	00,00	00,00
uCCV	215	45	20,93	08	17,77	03,72	03	06,66	01,39
IVCVC:	2125	66	03,10	12	18,18	00,56	00	00,00	00,00
aCCV	215	82	38,13	15	18,30	06,97	03	03,65	01,39
sVCCVC:	5375	48	00,89	09	18,75	00,16	01	02,08	00,89
IVCCVC:	5375	31	00,57	06	19,35	00,11	00	00,00	00,00
bVCCVC:	5375	77	01,43	16	20,77	00,29	09	11,68	00,16
hVCCV:	1075	60	05,58	13	21,66	01,20	00	00,00	00,00
aCV:	85	64	75,29	14	21,87	16,46	10	15,62	11,70
nVCCV:	1075	09	08,40	02	22,22	00,18	00	00,00	00,00
aCCVC:	1075	90	08,37	20	22,22	01,86	03	03,33	00,27
oCV:	85	29	34,11	07	24,13	08,23	03	10,34	03,52
oCCV:	215	39	18,13	10	25,63	04,65	00	00,00	00,00
sVCCV	1075	63	05,86	19	30,14	01,76	03	04,76	00,27
zVCCV:	1075	92	08,55	30	32,50	02,79	19	20,65	10,76
RVRV:	200	41	20,50	14	34,14	07,00	06	14,63	03,00
IVCCV	1075	53	04,93	19	35,84	01,76	01	01,88	00,09
SVTV:	300	75	25,00	28	37,33	09,33	03	04,00	01,00
SVRV:	200	71	35,50	27	38,02	13,50	03	04,22	01,50
gVCCV:	1075	84	07,81	35	41,66	03,25	00	00,00	00,00
TVTV	900	190	21,11	80	42,10	08,88	36	18,94	04,00
bVCCV	1075	96	08,93	43	44,78	04,00	02	02,08	00,18
CVmV:	325	49	15,07	22	44,88	06,77	07	14,24	02,15
TVRV:	600	195	32,50	95	48,71	15,83	16	08,20	02,66
TVSV:	600	95	15,85	47	49,47	07,83	02	02,10	00,33
mVCV:	425	94	22,10	47	50,00	11,05	16	17,02	03,76
fVCV:	425	30	07,05	15	50,00	03,52	04	13,33	00,91
RVTV:	300	69	23,00	36	52,17	12,00	00	00,00	00,00
CVfV:	325	10	03,07	06	60,00	01,84	03	30,00	00,92
RVSV:	200	24	12,00	15	62,50	07,50	00	00,00	00,00